

Begroten

**JAN MIDDENDORP, RUUD VAN SCHIJNDEL, EMIEL AFMAN,
SERVAAS DEROOSE EN SYLVESTER EIJFFINGER**

DAARNAAST BIJDRAGEN VAN

**PHILIP HANS FRANSES, JASPER LUKKEZEN, AECLIPSE, ALBERT JAN HUMMEL,
BAS JACOBS, MATTHIJS OOSTERVEEN, MARTEN VAN DEN BERG, CARLA HAELERMANS,
JORIS GHYSELS, SIEMEN VAN DER WERFF, LENNART KROON EN ARJAN HEYMA**

Rijksoverheid

Zorg jij voor kwalitatief hoogstaand onderzoek?

Werken bij de Rijksoverheid betekent een bijdrage leveren aan een beter Nederland. Je werkt mee aan wetenschappelijk onderzoek dat politici en beleidsmakers gebruiken bij het nemen van besluiten over nieuw beleid of beleidswijzigingen. Zo zorg jij voor inzicht in de gevolgen van beslissingen voor de Nederlandse economie.

Wetenschappelijk medewerker m/v

Centraal Planbureau, Den Haag

Opleiding en salarisindicatie

Je hebt een afgeronde universitaire opleiding economie of econometrie en bij voorkeur een promotie. Ook met een andere afgeronde universitaire opleiding word je uitgenodigd om te solliciteren, mits je aantoonbare affiniteit met kwantitatieve economische analyses hebt. Je maximale salaris is € 5.219,- bij 36 uur per week.

Binnen een team van hoogopgeleide professionals verricht je beleidsrelevant economisch onderzoek. Naast het opzetten en uitvoeren van beleidsanalyses houd jij je ook bezig met het praktisch toepassen van economische of statistische theorie bij complexe vraagstukken. Op termijn word je verantwoordelijk voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief hoogstaand onderzoek.

Info www.werkenvoornederland.nl/EZ160632

www.werkenvoornederland.nl

Werken voor **Nederland**

Lees de vernieuwde ESB.nu 4 weken gratis

Inzichten van
topeconomen
gebaseerd
op **onderzoek**

- ✓ VERBETERDE LEZERSERVARING
- ✓ BESCHIKBAAR OP ALLE DEVICES
- ✓ DAGELIJKSE RELEVANTE UPDATES

**GA NAAR ESB.NU EN
PROBEER 4 WEKEN GRATIS**

Inhoud

Agenda & Personalia 736

Uitgelicht 738

Begroten

Begroten met kerst
JASPER LUKKEZEN 740

De Zijlstra-norm en de hervorming
van het Stabiteits- en Groeipact
JAN MIDDENDORP 742

Leren van wat de overheid niet meer doet
RUUD VAN SCHIJNDEL 746

De Raad van State als begrotingsraad:
effectiviteit en uitdagingen
EMIEL AFMAN & SERVAAS DEROOSE 750

Op weg naar een Europese begrotingsunie
SYLVESTER EIJJFINGER 754

Verder lezen 755

Kerst 2016

2017, het verschil tussen dag en nacht
PHILIP HANS FRANCES 756

Economentop 40 2016
JASPER LUKKEZEN 759

National Economics Olympiad
AECLIPSE 762

Een nuchtere blik op de kosten en
baten van alcohol
ALBERT JAN HUMMEL, BAS JACOBS & MATTHIJS OOSTERVEEN 766

Naar een maatschappelijk verantwoord
handels- en investeringsregime
MARTEN VAN DEN BERG 770

Statistiek 774

Het effect van ouderbetrokkenheid
via een app
CARLA HAELERMANS & JORIS GHYSLS 776

Flexibele werknemers leggen relatief
groot beslag op sociale zekerheid
SIEMEN VAN DER WERFF, LENNART KROON & ARJAN HEYMA 779

Ceteris Paribus 782

Agenda & Personalia

Voor meer informatie en een volledig overzicht van de Nederlandse economische agenda kunt u terecht op www.esb.nu/agenda

Januari

- 8 **De Balie podium** – *Operatie Interview*, Marjan van Loon (Shell Nederland).
- 11 **Arminius debat** – *Schuldig on tour*, o.a. Anne Mieke Zwaneveld (Ombudsman Rotterdam) en Roel in 't Veld (Tilburg University).
- 12 **U.S.E. seminar** – *Crowdfunding*, Friedemann Polzin (Universiteit Utrecht).
CPB seminar – *Kosten van belastingheffing, baten van herverdeling en kosten-batenanalyse*, Casper van Ewijk (Universiteit van Amsterdam).

WIE IS ER SCHULDIG?

Maar liefst een op de vijf huishoudens in Nederland heeft schulden: gemiddeld hebben mensen die aankloppen bij de hulpverlening een schuld van 35.000 euro, maar de kosten voor de samenleving zijn vele malen hoger. Waar komen al die schulden vandaan? En hoe komen we er weer van af? Aan de hand van documentaireserie *Schuldig* duiken we dieper in ons complexe schuldensysteem. Hoofdpersonen uit de serie, prominenten uit de wereld van schulden, de politiek, opinie- en beleidsmakers, én het publiek gaan met elkaar in debat over boete, schaamte, schuld en schaarste. Waar liggen de problemen en de oplossingen? Hoe willen we als samenleving omgaan met schuld? Waar ligt de grens tussen zelfredzaamheid en solidariteit? En: wie betaalt de rekening?

OUT OF THE SHELL

Sinds één jaar is ze een van de machtigste personen van Nederland: Marjan van Loon, president-directeur van Shell Nederland. Vers afgestudeerd aan de TU in Eindhoven, ging ze direct bij Shell aan de slag en werd ze de eerste topvrouw in een van oudsher door mannen gedomineerd bedrijf. Ze kreeg de leiding van Shell Nederland midden in de ophef over de gaswinning in Groningen en direct na de VN-klimaatconferentie in Parijs, waar de uitstoot van CO₂ bovenaan de agenda stond. Maar Van Loon is vastberaden om onder haar leiding het imago van Shell te veranderen van een vervuilende en energieslurpende maatschappij naar een duurzaam en modern bedrijf. Tijdens *Operatie Interview* krijgt Marjan van Loon vragen voorgelegd van drie kritische interviewers. Wie de interviewers zijn, dat blijft geheim. Wat is Van Loons visie op een van de machtigste bedrijven ter wereld? Wie weet deze Shell-topvrouw te verrassen met zijn of haar vragen?

Promotiebespreking

Veel pensioenstelsels hebben eigenschappen die de welvaart bevorderen, maar blijken onhoudbaar te zijn in hun huidige vorm als gevolg van vergrijzingsproblemen, de lage rente en de recente financiële crisis. Hervormingen zijn noodzakelijk om de duurzaamheid van pensioenstelsels te garanderen, hoewel dit in veel gevallen de generositeit van de pensioenregelingen kan verminderen. Mijn proefschrift analyseert verschillende onderwerpen met betrekking tot collectieve pensioenfondsen, zoals risicodeling, kudgedrag in het beleggingsbeleid van pensioenfondsen en de stabiliteit van de dekkingsgraad.

Een van de hoofdthema's in het proefschrift is verplichte deelname aan het pensioenstelsel. Ruim 90 procent van de werknemers in Nederland bouwt aanvullend pensioen op en ruim 75 procent doet dit omdat deelname verplicht is. Hierdoor wordt men gestimuleerd om tijdig te sparen voor voldoende pensioeninkomen. Andere voordelen zijn onder andere kostenbesparingen en risicodeling. De verplichtstelling staat echter steeds meer ter discussie, mede door de verslechterde financiële positie en de behoefte aan keuzevrijheid. Ik heb daarom onderzocht wat de gevolgen zijn van het afschaffen van de verplichtstelling, met een model waarin iedereen de optie heeft om uit de collectieve pensioenregeling te stappen. Met behulp

16 dec: Damiaan Chen,
Essays on collective funded pension schemes.

van het model kunnen we de waarde van de optie berekenen en met simulaties kunnen we analyseren wat de kans is dat men het pensioenfonds verlaat. Sommige generaties verlaten namelijk de collectieve pensioenregeling als hun bijdrage aan herstel te hoog wordt door een financiële tegenvaller. Dit triggert vervolgens ook andere generaties om de pensioenregeling te verlaten. Herstel wordt via hogere premies en/of lagere indexatie van pensioenrechten mogelijk gemaakt.

Het belangrijkste resultaat is dat, wanneer deelname vrijwillig is, er een grote kans bestaat dat na verloop van tijd het pensioenstelsel leegloopt als gevolg van een financiële tegenvaller. Er zijn wel manieren om deze kans iets kleiner te maken, bijvoorbeeld door als pensioenfonds minder beleggingsrisico te nemen en de risico's niet bij één cohort te leggen. De vraag die we ons moeten stellen is of we überhaupt wel de verplichtstelling willen afschaffen, als daarmee de kans groot is dat het huidige pensioenstelsel leeg zal lopen.

Oratiebespreking

Sinds 1 april 2015 bekleed ik de F.J.D. Goldschmeding leerstoel, met als leeropdracht ‘Vernieuwing van economieonderwijs’. De leerstoel onderzoekt en ontwikkelt nieuwe les- en leermethoden voor het vak Economie in het voortgezet onderwijs, mede gebaseerd op de economische wetenschap. Het model van de rationele, zelfzuchtige mens – de *homo economicus* – staat nu nog centraal in het economieonderwijs. Maar recente ontwikkelingen in de wetenschap genereren een minder rationeel en meer relationeel mensbeeld. Zo laat de gedragseconomie zien dat mensen niet altijd rationeel handelen. Ze hebben ook anderen nodig om te weten wat verstandig is en beïnvloeden elkaars waarden. Ook hechten ze waarde aan rechtvaardigheid en aan hun betekenis voor samenwerkingsverbanden waarmee ze zich identificeren.

De twee kernwoorden van de methodologie van economen zijn eenvoud en algemeenheid. Economen benutten een beperkt aantal regels om een grote verscheidenheid aan sociale verbanden te verklaren. Maar het economieonderwijs is nog te vaak een onoverzichtelijk geheel van talloze begrippen. Om te voorkomen dat de leerlingen door de bomen het bos niet meer zien, wordt één verhaal over “kiezen en samenwerken”

ontwikkeld. Dat verhaal bestaat uit drie delen. Het eerste deel betreft de balans tussen doelen en belangen ten bate van meer welzijn voor meer mensen. Maar in het tweede deel schaden mensen zowel zichzelf als anderen door hun rationele en morele beperkingen. In het derde bedrijf helpen drie besturingsmechanismen kwetsbare doelen en belangen te borgen: hiërarchie, concu-

mede om onze eigenwaarde en identiteit te koesteren. Ook in het besturen van het onderwijs zelf is de balans zoek tussen controle en vertrouwen. Als de vrijheid van onderwijs een moderne invulling krijgt, kunnen docenten zich meer ontwikkelen als professionals. Daarom ontwikkelt de leerstoel onderwijsmateriaal voor lerarenopleidingen en permanente scholing van docenten.

15 dec: Lans Bovenberg,

Economieonderwijs in balans: kiezen en samenwerken.

rentie en vrijwillige binding.

Het huidige economieonderwijs concentreert zich op de eerste twee bestuursvormen. Maar de toenemende complexiteit van de samenleving vraagt naast regelgeving en financiële prikkels tevens om vrijwillige binding door relaties en een gemeenschap-pelijk identiteit. We zetten ons vrijwillig in voor degenen met wie we ons verbonden voelen of die ons vertrouwen schenken –

Het economieonderwijs van de toekomst leunt op onderzoekend leren: samen met anderen je eigen leven leren begrijpen en besturen. Met alle betrokkenen wordt een digitaal leerplatform ontwikkeld met zowel een gezamenlijke kern als keuzemodules. Zo kunnen scholieren hun eigen accenten leggen, afhankelijk van hun voorkeuren en talenten.

Promoties

Erasmus Universiteit Rotterdam

Jasper de Winter – *Nowcasting GDP growth: statistical models versus professional analysts*, 23 december.

Aiste Ruseckaite – *New flexible models and design construction algorithms for mixtures and binary dependent variables*, 12 januari.

Rijksuniversiteit Groningen

Bieuwe Geertsema – *The economic effects of municipal amalgamation and intermunicipal cooperation*, 5 januari.

Vrije Universiteit Amsterdam

Ioannis Tikoudis – *Urban second-best road pricing: spatial general equilibrium perspectives*, 9 januari.

Uitgelicht

Wel of niet doneren

Sommige mensen geven aan goede doelen omdat ze dat een goed gevoel geeft, anderen geven omdat ze geen 'nee' kunnen zeggen. Door middel van een experiment onderzoeken Andreoni en Serra-Garcia het effect van een vertraging tussen het moment van het toezeggen van een gift en het daadwerkelijke geven. Deze tijdsvertraging blijkt tot grote tegengestelde effecten te leiden: mensen die het niet fijn vinden om met een directe keuze geconfronteerd te worden, doneren vaker wanneer ze de donatie op een later moment kunnen voltooien; mensen die de verleiding om direct te geven niet kunnen weerstaan, maar in het geval van vertraging van de donatie afzien.

Andreoni, J. en M. Serra-Garcia (2016) Time-inconsistent charitable giving. *NBER Working Paper*, 22824.

Financiële netwerken

Financiële netwerken speelden een cruciale rol bij de crisis in 2007–2008. Van der Leij *et al.* onderzoeken hoe zulke netwerken tot stand komen. Uit dit theoretische onderzoek volgt dat een kern-periferie-netwerk alleen tot stand kan komen als banken erg verschillen qua omvang, want een gevolg kan zijn van ongelijke inkomsten. Als de banken die meer verdienen blijven groeien totdat het aantrekkelijker wordt om direct te handelen, in plaats van via intermediaire banken, ontstaat er een kern-periferie-netwerk.

Leij, M. van der, D. in 't Veld en C. Hommes (2016) The formation of a core-periphery structure in heterogeneous financial networks. *DNB Working Paper*, 2016(528).

Meer overwerken

Gaan mensen meer of minder werken als de loonbelasting daalt? Jongen en Stoel onderzoeken dit niet door te kijken naar het aantal gewerkte uren, maar door het totale looninkomen (de belastinggrondslag) te analyseren op basis van data voor de periode 1999–2005. Door dit onderscheid te maken vinden ze dat het looninkomen meer stijgt dan het aantal contractueel gewerkte uren wanneer de loonbelasting daalt. Dit duidt erop dat mensen meer gaan overwerken of minder aan belastingontwijking doen.

Jongen, E. en M. Stoel (2016) The elasticity of taxable labour income in the Netherlands. *CPB Discussion Paper*, 2016(337).

Duur dialect

Taalvaardigheden spelen een belangrijke rol bij presentaties op de arbeidsmarkt. Van Ours en Yao vermoeden dat dialect spreken invloed heeft op de inkomenshoogte en onderzoeken dit door arbeidsmarktdata voor de periode 2008–2014 te analyseren. Hieruit blijkt dat mannen gemiddeld 11,6 procent minder verdienen wanneer ze dialect spreken terwijl vrouwen slechts 1,6 procent minder verdienen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat vrouwen vaker dicht bij huis werken dan mannen, en het spreken van een dialect dan eerder wordt geaccepteerd.

Ours, J. van en Y. Yao (2016) The wage penalty of dialect-speaking. *Tinbergen Institute Discussion Paper*, 2016(091).

Rendement pe

Worden publieke investeringen in peuteronderwijs terugverdiend op de lange termijn? Van Huizen *et al.* onderzoeken dit aan de hand van een Spaanse onderwijshervorming uit 1990, die gratis opvang van hoge kwaliteit voor alle drie- tot vijfjarigen mogelijk maakte. De auteurs vinden dat de maatschappelijke baten van deze hervorming ruim vier keer zo groot waren als de maatschappelijke

Baan kwijt

De crisis heeft tot grote negatieve ontwikkelingen op zowel de arbeids- als de woningmarkt geleid. Meekes en Hassink onderzoeken de invloed van de woningmarkt op de weerbaarheid van arbeiders als ze hun baan bij een bedrijfsfaillissement verliezen. Op basis van Nederlandse maandelijkse data voor 2006–2013 vinden ze dat werkloze huiseigenaren die hun gehele hypotheek hebben afbetaald relatief lang werkloos zijn, maar er slechts marginaal op achteruitgaan qua inkomen. Eigenaren

19% van de bedrijven voerde in 2016 big-data-analyse uit. Bij grootbedrijven was dit zelfs 39 procent. Daarbij werd vooral gebruik gemaakt van eigen data. (Bron: CBS)

uteronderwijs

kosten. Dit is voornamelijk vanwege een hoger inkomspotentieel van de kinderen op de lange termijn. De baten zijn het grootst voor kinderen uit een laag sociaaleconomisch milieu, maar participatie is onder deze groep ook het laagst.

Huizen, T. van, L. Dumhs en J. Plantenga (2016) *A cost-benefit analysis of universal preschool education: evidence from a Spanish reform*. *Utrecht University School of Economics Discussion Paper*, 16-11.

van huizen die 'onder water' komen te staan, bijvoorbeeld doordat de prijs van het huis daalt, vinden eerder een nieuwe baan, maar gaan vaak wel significant minder verdienen. De woningmarkt heeft dus een substantieel effect op de kosten van baanverlies.

Meekes, J. en W. Hassink (2016) *The role of the housing market in workers' resilience to job displacement after firm bankruptcy*. *USE Discussion Paper*, 2016(10).

Experimentele data

De enige manier om te toetsen of individuen nut maximaliseren, is door voorkeuren over *alle* goederen in de economie te observeren voor verschillende prijzen en budgetten. Tenminste, dat werd tot nu toe aangenomen. Heufer en Van Bruggen tonen met theoretisch onderzoek aan dat het voldoende is om voorkeuren over een *subset* van goederen te observeren als de prijzen van en uitgaven aan niet geobserveerde goederen constant blijven. Laboratoriumexperimenten vormen dus een krachtig middel om nutsmaximalisatie te toetsen.

Heufer, J. en P. van Bruggen (2016) *Afriat in the lab*. *Tinbergen Institute Discussion Paper*, 16-095/I.

Speltheorie

Leiden soortgelijke spellen tot soortgelijke uitkomsten? Niet altijd. Dufwenberg en Van Essen tonen in een experiment aan dat *backward induction* het spelverloop bij slechts twee deelnemers goed voorspelt, maar dat het spelverloop bij meer dan twee deelnemers niet overeenkomt met de theorie. Dit kan komen doordat het bij een toenemend aantal deelnemers al snel te moeilijk wordt om alles te overzien en om rationele keuzes te maken.

Dufwenberg, M. en M. van Essen (2016) *King of the hill: giving backward induction its best shot*. *CESifo Working Paper*, 6169.

Stemmen in de regen

Heeft het weer invloed op je stemgedrag? Meier *et al.* onderzoeken dit aan de hand van data van 400 referenda in Zwitserland (1958–2014). Zij vinden dat er op regenachtige dagen een significant lagere steun voor het veranderen van de status quo is. Regenachtig weer leidt tot negatieve emoties die risicobereidheid verlagen. Bij 10 van de 400 referenda heeft regen waarschijnlijk de uitslag gekanteld. Zo was de stem tegen deelname aan de Europese Economische Zone in 1992 waarschijnlijk een voorstem geweest als het niet had geregend.

Meier, A.N., L. Schmid en A. Stutzer (2016) *Rain, emotions and voting for the status quo*. *IZA Discussion Paper*, 10350.

Betaalgedrag

In hoeverre beïnvloeden sociale en psychologische factoren iemands betaalgedrag? Van der Cruijssen en Van der Horst onderzoeken dit met een enquête onder ruim tweeduizend respondenten. Sociale normen verklaren een groot deel van het betaalgedrag. Als iemand gelooft dat het merendeel van de mensen pint, dan is hij of zij sneller geneigd om ook te pinnen. Ook het vermeende betaalgedrag dat bij iemand van jouw positie binnen een sociale groep past, heeft een grote invloed. Beleidsmakers kunnen deze sociale normen en daarmee het betaalgedrag beïnvloeden met mediacampagnes.

Cruijssen, C. van der, en F. van der Horst (2016) *Payment behaviour: the role of socio-psychological factors*. *DNB Working Paper*, 532.

Begroten

Het kerstverhaal blijft een verhaal met veel mooie aspecten. Een voor economen intrigerend aspect ervan zijn wellicht de geschenken die de pasgeboren Jezus kreeg van de drie wijzen. Ze gaven *mirre*, een hars die tegenwoordig wel eens wordt toegevoegd aan mondwater, maar vroeger als middeltje tegen allerlei kwalen werd gebruikt, *wierook*, ook een soort hars die als hij gaat branden rook en een opvallende geur afgeeft, en *goud*.

Wat moet een klein kind met deze cadeaus? Het nut van goud, het geld van die tijd, zie ik. Maar ik vraag me af hoe nuttig het is om mirre en wierook te krijgen. Waarschijnlijk zou je meer nut ontleen aan het geld dat gebruikt is om de mirre en wierook aan te schaffen, dan aan de mirre en wierook zelf. Als iemand anders iets voor je uitzoekt, sluit dit waarschijnlijk minder goed aan bij je preferenties, dan als je dat zelf doet.

Ik blijf niet de eerste te zijn met die gedachte. Joel Waldfogel (1993) vroeg zijn studenten om na kerst te schatten hoeveel de cadeaus die ze met kerst hadden gekregen, hadden gekost. En hij vroeg ze verder om aan te geven met hoeveel geld ze even gelukkig zouden zijn geweest als met de cadeaus. Het verschil – de *deadweight loss of Christmas* – was volgens de studenten van Waldfogel dertien procent van de waarde van de cadeaus.

Dit resultaat leidde tot veel discussie. In een iets representatievere groep (mensen op treinstations en vliegvelden, in plaats van studenten economie op Yale) en met een iets andere vraagstelling ('equally happy' in plaats van 'indifferent') vonden Solnick en Hemenway (1996) dat mensen cadeaus veel hoger, gemiddeld meer dan dubbel zo hoog, waardeerden dan hun monetaire

waarde. List en Shogren (1998) besloten daarop dat ze deze discussie met wat hardere data wilden beslechten. In plaats van een enquête organiseerden zij een veiling waarin mensen hun kerstcadeaus verkochten. In de veiling gingen de cadeaus gemiddeld voor een kwart meer dan hun geschatte monetaire waarde van de hand.

Als List en Shogren (1998) het laatste woord hebben in deze discussie, is de situatie dus omgekeerd. Niet mirre en wierook zijn rare cadeaus, maar goud, het geld van die tijd. Niemand zal verwachten meer te krijgen voor geld dan de nominale waarde ervan, terwijl mirre en wierook meer waard zijn omdat ze gegeven zijn.

Dat brengt ons bij het thema van deze *ESB*. We hebben drie artikelen over het begrotingsproces, en de rol van economen en politici daarin. Van Schijndel telt bijna 500 bezuinigingsmaatregelen sinds 2011, en vraagt zich af of wel de meest geschikte maatregelen zijn genomen. Het probleem bij het kiezen van bezuinigingsmaatregelen is, net als bij het kiezen van cadeautjes, dat we vrij weinig weten over welke maatregelen echt gewenst zijn, maar dat politici hier toch voor andere keuzes in moeten maken. Van Schijndel pleit voor meer ex post evaluaties van de effecten van maatregelen. Indachtig de vorige discussie zou het zou handig zijn als de negatieve gevolgen van bezuinigingsmaatregelen geveild konden worden. Dat geeft waarschijnlijk een betrouwbare waardering.

Afman en Deroose brengen een ander aspect onder de aandacht. Zij analyseren hoe de Raad van State zijn werk als begrotingsautoriteit doet en vinden dat de Raad dit werk inhoudelijk goed doet, maar dat hij het niet goed uitdraagt. Daardoor wordt het makkelijker

met kerst

om zijn adviezen te negeren. Voor cadeautjes geldt net zoiets. Cadeautjes versterken de sociale band. De gever zal je moeten vertellen dat dat mooie pakje van hem of haar afkomstig was. En niet alleen jou, maar ook de anderen die bij het uitpakken aanwezig zijn. Dit geldt zeker als het cadeau een stille hint is, zoals sportschoenen. Als je niet weet van wie het afkomstig is, kun je de hint negeren.

Middendorp, ten slotte, vertelt over de opkomst en ondergang van de Zijlstra-regel voor begrotingsbeleid, en wat we daarvan kunnen leren voor de inrichting van de EMU. Kernpunt toen en nu is dat er een keuze is tussen het instellen van regels en het toelaten van discretie. Ook hier is een parallel met cadeautjes snel getrokken. In sommige families gaat een pakjesavond prima goed, ook zonder al dan niet impliciete regels over wat voor cadeaus er verwacht worden, maar anderen spreken een richtbedrag af en geven een verlanglijstje mee.

Vindt u dit verband vergezocht? Philip Hans Franses zoekt het nog verder in zijn voorspellingen voor het nieuwe jaar. En neemt u daar trouwens gerust een drankje bij – Albert Jan Hummel, Bas Jacobs en Matthijs Oosterveen maken aannemelijk dat dat wel eens een positief kosten-batensaldo zou kunnen hebben.

Tot slot, mocht u zich vervelen deze kerst, probeer dan eens de opgaves van de AEclipse olympiade voor economiestudenten te maken. De redactie heeft de vier leukste voor u uitgezocht en in deze *ESB* afgedrukt. Het beste studententeam had 68 procent goed. Doet u dat beter?

Namens de redactie van *ESB* wens ik u een goede kerst en een fijne jaarwisseling.

Literatuur

List, J. en J. Shogren (1998) The deadweight loss of Christmas: comment. *The American Economic Review*, 88(5), 1350–1355.

Solnick, S. en D. Hemenway (1996) The deadweight loss of Christmas: comment. *The American Economic Review*, 86(5), 1299–1305.

Waldfoegel, J. (1993) The deadweight loss of Christmas. *The American Economic Review*, 83(5), 1328–1336.

JASPER LUKKEZEN

Hoofdredacteur
lukkezen@economie.nl

De Zijlstra-norm en de hervorming van het Stabiliteits- en Groeipact

De Zijlstra-norm is een Nederlandse begrotingsnorm, geïnspireerd op het denken van de ordoliberalen. Ze beoogt een op regels en de middellange termijn gebaseerde begrotingspolitiek. Het Europese Stabiliteits- en Groeipact dat begrotingsdiscipline in de EMU moet garanderen, werkt nu niet goed. Bij een hervorming van het Pact kan de EMU of striktere begrotingsregels nastreven, of juist meer flexibiliteit. We kunnen in dit opzicht uit de Zijlstra-norm lessen trekken die waardevol zijn voor de hervorming van het Pact.

JAN MIDDENDORP

Extraneus aan de Vrije Universiteit Amsterdam

De voormalige hoogleraar economie, minister van Financiën en Centrale Bankpresident Jelle Zijlstra (1918–2001), greep in zijn beleids carrière regelmatig terug op de theorie en zijn academische werk. De Zijlstra-norm is hiervan een voorbeeld. Deze begrotingsnorm was, hoewel sterk gericht op de praktijk, gebaseerd op de theorie van de ordoliberalen. Deze danken hun bekendheid aan de cruciale rol die hun theorie speelde tijdens de wederopbouw van Duitsland, onmiddellijk na afloop van de Tweede Wereldoorlog. De ordoliberalen waren voorstanders van een op strikte regels gebaseerde economische politiek (Zijlstra, 1956; Meijer, 1988). In lijn met de ordoliberalen probeerde Zijlstra met zijn begrotingsnorm een langetermijnperspectief in de economische politiek te waarborgen, om zo discretionaire ad-hocpolitiek uit te sluiten. De norm is Zijlstra's antwoord op de vraag of economisch beleid volgens regels (*rules*) of volgens een discretionair oordeel (*discretion*) moest worden gevoerd. Zeventien jaar na de invoering van de Zijlstra-norm zien wij de keuze tussen 'rules' en 'discretion' terug in de door Kydland en Prescott (1977) geformaliseerde theorie van de beleidsconsistentie.

Tijdens de recente economische en financiële crisis speelde het denken van de ordoliberalen, via de invloed van de Deutsche Bundesbank op het monetaire beleid van de ECB, een belangrijke rol (Dullien en Guérot, 2012). In het op 17 juni 1997 overeengekomen Stabiliteits- en Groeipact (SGP), dat sinds de oprichting van de Economische en Monetaire Unie (EMU) de begrotingsdiscipline van de Europese lidstaten moest waarborgen, is het ordoliberaal denken eveneens een essentieel uitgangspunt. Sinds Duitsland en Frankrijk de afspraken van het SGP in 2005 en 2006 niet nakwamen, is het SGP echter steeds verder uitgehold omdat de naleving van de afspraken in het Pact niet werd afgedwongen. Het is daarom toe te juichen dat Nederland, tijdens zijn presidentschap van de Europese Unie in de eerste helft van 2016, de discussie over het Pact agendeerde (EU Presidency note, 2016).

Bij een eventuele revisie van het Pact zijn er twee richtingen denkbaar. De eerste is de ordoliberaal visie, die de nadruk legt op regels en hun naleving. De tweede visie laat meer ruimte voor flexibiliteit, en ook ruimte voor beleid in reactie op actuele ontwikkelingen. In het volgende toets ik de Zijlstra-norm aan de analyse van Kydland en Prescott. Daarna ga ik in op de huidige problematiek van het SGP en de lessen van de Zijlstra-norm.

RULES VERSUS DISCRETION

Bij hun beschrijving van de ideale economische orde baseerden de ordoliberalen zich op economische *en* juridische argumenten. Zij onderscheidden zich van de negentiende-eeuwse liberale economen door een streven naar een sterke staat. Die staat moest strikte kaders stellen, waarbinnen het economisch leven zich vrij kon manifesteren. Consistentie en voorspelbaarheid in de economische politiek was voor de ordoliberalen een belangrijke richtsnoer. Op grond daarvan wezen zij de keynesiaanse conjunctuurpolitiek af.

Het *rules versus discretion*-vraagstuk van Kydland en Prescott werd in de Verenigde Staten na de Tweede We-

reldoorlog *rule versus reason* genoemd (Oort en De Man, 1968). De keuze voor het woord *reason* in plaats van *discretion* is tekenend voor de toenmalige keynesiaanse beleidsdominantie, en voor de beperkte invloed van de ordoliberalen buiten het Duitse taalgebied. Kydland en Prescott (1977) formaliseerden de ordoliberales fixatie op regels in de economische politiek. Want beleidsmakers zijn in hun zienswijze, als zij op ieder gewenst moment hun beleid kunnen herzien, per definitie inconsistent. Economische actoren zoals consumenten en ondernemers zullen ex ante de optimalisatiestrategie van de overheid in hun beslissingen proberen te verwerken. Daarmee ontstaat er een strategische interactie tussen beleidsmakers en economische actoren, wat voor beleidsmakers tot een reputatieprobleem leidt. Het kerninzicht dat Kydland en Prescott aandragen is dat om die reden een economische politiek gebaseerd op regels superieur is aan een politiek gebaseerd op discretionair beleid. Dit inzicht is zeer relevant voor het begrotingsproces en de Zijlstra-norm is hiervan een voorbeeld.

DE ZIJLSTRA-NORM

De Zijlstra-norm past in de rijke Nederlandse traditie van begrotingsnormen (Notenboom, 2002; Postma, 2007). De norm neemt een meerjarige periode als uitgangspunt, waarover met de geschatte trendmatige groei het nationaal inkomen wordt bepaald. Op basis van dit trendmatige inkomen en de daarbij behorende belastingopbrengsten wordt de 'structurele ruimte' – de ruimte voor nieuwe uitgaven en/of belastingverlagingen – vastgelegd. Als startpunt voor de trendmatige groei en de bepaling van de structurele ruimte moet een evenwichtig basisjaar worden genomen. Voor evenwicht in het basisjaar baseert Zijlstra zich op de keynesiaanse notie dat het spaaroverschot of -tekort van de private sector door de begroting gecompenseerd wordt. Dit impliceert dat de beleidsmaker het spaaroverschot van de private sector, gecorrigeerd voor de conjunctuur, moet kennen – en dat is makkelijker als, zoals in de jaren zestig, de kapitaalmarkt overwegend nationaal is. Een praktisch voordeel van deze aanpak is dan ook dat, naast de trendgroei, evenwicht op de nationale kapitaalmarkt een tweede normerende factor wordt.

Zijlstra zette de conjunctuurpolitiek, die in Keynes' denken discretionair was, om in een ordoliberales norm en gaf aldus de keynesiaanse theorie op een politiek effectieve manier vorm. Voor Zijlstra moesten "de overheidsfinanciën niet alleen de structurele ruggengraat zijn van de volkshuishouding, maar zij moesten ook een bijdrage leveren aan het afvlakken van de conjunctuurgolven" (Zijlstra, 1993, p. 124). Deze zienswijze is de kern van de Zijlstra-norm. Zij komt terug in de structurele aanpak van de Zijlstra-norm waarin, nadat de structurele ruimte was vastgelegd, er geen beleidsoordeel meer nodig was, maar er tegelijkertijd toch conjunctuurpolitiek in de norm ingebouwd was. In een economische *hausse*, waarin het nationale inkomen sneller steeg dan de voorziene trendmatige groei en zo de belastinginkomsten meevielen, bleef de vooraf bepaalde structurele ruimte onveranderd. Daar kwam geen beleidsoordeel aan te pas. De norm maakte, in modern jargon, gebruik van automatische stabilisatoren. Daarenboven was enige beleidsflexibiliteit ingebouwd door de mogelijkheid om te

schuiven met de ingangsdatum van de maatregelen binnen een begrotingsjaar. Dit aspect van de conjunctuurpolitiek, dat enige ruimte liet voor een beleidsoordeel, was echter veel minder significant. Pen classificeerde Zijlstra's norm als iets tussen het afwijzen van "iedere vorm van conjunctuurbeleid en het keynesiaanse activisme" (Pen, 2003, p. 97). Het woord *activisme* is in dit verband echter misleidend, want in Zijlstra's systeem speelde keynesiaans interventionisme geen echte rol van betekenis.

Doordat de structurele ruimte ex ante vastgelegd was, creëerde de Zijlstra-norm ten slotte een institutionele architectuur die vakministers dwong tot begrotingsdiscipline en een beleidsvisie op middellange termijn. Bij mee- of tegenvallers moesten ministers binnen de structurele ruimte onderling uitmaken waar het minder kon of meer moest. Aldus werd, met behulp van de Zijlstra-norm, het begrotingsproces van een strijd van velen (het kabinet) tegen één (de minister van Financiën) tot een onderlinge dialoog van velen binnen het kabinet.

DE ZIJLSTRA-NORM IN DE PRAKTIJK

Zijlstra's norm verloor al snel na zijn vertrek als minister van Financiën haar dwingende invloed en heeft maar kort in haar bedoelde vorm bestaan (Oort en De Man, 1968). De norm werd na 1963 gaandeweg multi-interpretabel, moeilijk toetsbaar en vatbaar voor politieke discussie. Zo werd de norm in toenemende mate ad hoc geïnterpreteerd, en steeds meer uitgaven werden buiten de structurele ruimte geplaatst. Toen vanaf 1969 het aantal speciale conjunctuurprogramma's alsmat toenam, leidde dit in 1976 tot het formele einde van de Zijlstra-norm. In dat jaar werd zij vervangen door de eenprocentnorm van de toenmalige minister van Financiën W.F. Duisenberg.

Door haar eenvoud was de kerngedachte van de Zijlstra-norm makkelijk te communiceren. Zijlstra zag zelf als belangrijke verdienste van zijn norm "dat het in de kern eenvoudig was, en daardoor begrepen en doorverteld kon worden" (Zijlstra, 1993, p. 126). Economische actoren en het parlement kregen een niet mis te verstaan signaal aan het begin van de kabinetsperiode dat er geen mogelijkheden waren om het voorziene structurele pad met ad-hocmaatregelen te verlaten. De Zijlstra-norm was aldus een oplossing in de Nederlandse beleidspraktijk voor het reputatieprobleem van Kydland en Prescott. Met zijn praktische begrotingsnorm preludeert Zijlstra als het ware, geïnspireerd door de ordoliberalen, op de centrale boodschap van Kydland en Prescott.

HET STABILITEITS- EN GROEI PACT

Door de creatie van de EMU en de invoering van de gemeenschappelijke munt is er ook op Europese schaal behoefte aan begrotingsnormen. Kern van de EMU architectuur is dat symmetrische schokken (Europawijde schokken) door monetaire politiek en land-specifieke schokken door arbeidsmarkt en budgettair beleid op lidstaatsniveau moeten worden aangepakt (Den Butter en Seegers, 2014). Het SGP moet voorkomen dat lidstaten het verlies van hun monetaire en wisselkoersinstrumenten compenseren met het budgettaire instrument, en bij land-specifieke schokken structurele maatregelen uitstellen. In de aanloop naar de vorming van

de euro probeerden Duitsland en Nederland een zo strak mogelijk geformuleerd stel kwantitatieve regels in het SGP opgenomen te krijgen (Szász, 2001). De tekortlanden, onder aanvoering van Frankrijk, wilden juist minder kwantitatieve regels om aldus meer ruimte voor discretie te krijgen. Het SGP werd zo tot een compromis, gebaseerd op regels en uitzonderingsclausules. De kern van het Pact bestaat uit drie regels: ten eerste een begrotingstekort kleiner dan drie procent van het bbp; ten tweede een staatsschuld kleiner dan zestig procent van het bbp, en ten derde een structureel door de Europese Commissie per land vastgesteld begrotingssaldo (*Medium Term Objective*). Tijdens de Grote

Zijlstra was bereid om de naar hem vernoemde norm op te offeren voor een nog grotere eenvoud

Recessie werden de regels in het Pact steeds gedetailleerder. Nadat in de afgelopen jaren het Europees semester (2011), het Sixpack (2011) en het Twopack (2013) aan het handhavinginstrumentarium van de Commissie zijn toegevoegd, is de 'handzame' samenvatting van de procedures van het SGP inmiddels uitgedijd tot een kloek boekwerk van 228 pagina's (Europese Commissie, 2016).

HANDHAVING VAN HET STABILITEITS- EN GROEIPACT

Een vergelijking laat zien dat zowel de Zijlstra-norm als het SGP bloot kwam te staan aan de druk om toch ad hoc en discretionair te reageren op veranderende omstandigheden. De afspraken in het SGP staan thans, evenals de Zijlstra-norm destijds, onder druk van het niet nakomen van de normen, van herinterpretatie en uitzonderingsclausules. De twee relatief simpele regels, de begrotingstekort- en de schuldnorm, zijn inmiddels door verschillende lidstaten gebroken en voortdurend onderhevig aan discussies over uitzonderingen. Bij de structureel-saldo-norm, die in haar structurele karakter vergelijkbaar is met de Zijlstra-norm, is de complexiteit van de regel op zich al een probleem. Deze norm is daardoor nooit de rol gaan spelen die zij zou verdienen. Vooral de correctie van de conjunctuur voor de geschatte outputgap leidt tot meetproblemen, vanwege de grote onzekerheidsmarges in de gehanteerde specificaties van empirische modellen. Zo bleken, volgens ex post revisies van nationale statistieken en modelberekeningen, de beleidsruimtes binnen de norm soms groter dan de lidstaten initieel hadden voorzien (Claeys *et al.*, 2016).

Het huidige systeem leidt zo tot veel discussie over flexibiliteit en meetmethoden, maar niet noodzakelijk tot meer begrotingsdiscipline in de EMU. Het ontstane proces is bovendien voor niet-ingevoerden moeilijk te doorgronden en dus niet transparant voor het publiek. Dat draagt niet bij aan de acceptatie door de Europese bevolking van de rol van de EMU bij het garanderen van budgetdiscipline.

EEN RECENTE ERVARING IN NEDERLAND

Is het nodig om het begrotingstekort onder de drie procent te krijgen? Het lijkt een eenvoudige vraag, maar dat is het niet. In de recente Nederlandse economische politiek is hiervan een praktijkvoorbeeld te vinden. In 2012 en 2013 was er in Nederland een minder strikte interpretatie van de begrotingstekortnorm mogelijk geweest, en op basis van pure analyse en theorie – zoals de geaggregeerde vraag of de in academische discussies aangedragen multipliers – kon dat ook onderbouwd worden (zie bijvoorbeeld Jacobs, 2013). Deze analyses worden ten eerste betwist door overwegingen van hen die de productiviteit centraal stellen, minder optimistisch zijn over multipliers en de grenzen aan het maken van schulden benadrukken (Korteweg, 2013). Een tweede overweging is hier dat, binnen het kader van Kydland en Prescott, het Pact een signaalfunctie heeft. De manier waarop lidstaten omgaan met de regels in het Pact kan economische actoren informatie geven over de mate waarin zij zich hieraan en aan de bijbehorende begrotingsdiscipline gebonden dienen te voelen. Het Pact met zijn normen vult zo de lacune op die met de invoering van de euro ontstond door het verdwijnen van de wisselkoersen.

Nederland kon, in de ogen van de financiële markten in 2012 en 2013, de aansluiting verliezen bij de best presterende landen in de EMU. De focus van kredietbeoordelaars verschoof bijvoorbeeld van economische fundamenten, zoals consumentenschuld en productie, naar de begrotingstekortnorm van drie procent en onomkeerbare structurele hervormingen. Nederland moest op korte termijn procyclisch beleid afwegen tegen de waarde van een signaal over zijn intenties op de lange termijn. Er werd gekozen voor een signaal over de lange termijn, namelijk door te voldoen aan de begrotingstekortnorm en de hervorming van de AOW en de hypotheekrenteaftrek. De mogelijke voordelen van een ad-hocstrategie moesten wijken voor de signaalfunctie van een strikte norm. Kortom, als academici op basis van positieve analyse optimalisatiemogelijkheden zien door een regel los te laten, moeten beleidsmakers de opbrengst van het verlaten van de regel afwegen tegen de kosten van verlies aan reputatie en betrouwbaarheid.

DE LESSEN VAN DE ZIJLSTRA-NORM

Lessen uit de geschiedenis van het economisch denken kunnen soms als bron van inspiratie dienen voor de problemen van nu (Fase, 2016). De geschiedenis van de Zijlstra-norm kan ons handvatten geven om de huidige problemen met het SGP het hoofd te bieden. Er zijn verschillen tussen de omstandigheden waaronder Zijlstra zijn begrotingsnorm ontwikkelde, en de huidige omstandigheden waarmee de EMU-zone nu geconfronteerd wordt. Ten eerste is er de mate van internationalisering van de kapitaalmarkt. Daardoor is de normering van de nationale kapitaalmarkt, zoals die in Zijlstra's tijd bestond, niet realistisch meer en dus verdwenen. Ten tweede is de bestuurlijke complexiteit van de EMU vele malen groter, vergeleken met die in het Nederland van de jaren zestig. Ondanks deze verschillen zijn er naar mijn oordeel vier lessen te trekken uit de Zijlstra-norm.

De eerste les is dat de oriëntatie op de middellange termijn en de daarmee verbonden ex ante vaststelling van de ruimte voor nieuwe uitgaven het politiek proces verbeterd.

Zelfs al zou de Europese Commissie de Europese welvaartsfunctie volledig kennen, dan nog zou het discretionair omgaan met de regels van het SGP suboptimaal zijn omdat de lidstaten op beleidsoordelen zouden proberen te anticiperen. De wetenschap dat er geen onderhandelingsruimte is, prikkelt de EMU-lidstaten bovendien om tijd te besteden aan het halen van de normafspraken, in plaats van moeite en tijd te investeren in onderhandelingen over interpretatie of over het verkrijgen van uitzonderingsposities. Een vooraf vast te stellen uitgavennorm met automatische stabilisatoren mitigeert deze problemen.

De tweede les is de waarde van eenvoud. Eenvoud helpt bij handhaving en is essentieel voor het creëren van draagvlak in de EMU. Zijlstra – aan wie enige ijdelheid niet vreemd was – was zelfs bereid om de naar hem vernoemde norm op te offeren voor een nog grotere eenvoud. Hij reageerde niet enthousiast toen er voorgesteld werd zijn norm namens Nederland in te brengen in de EMU-onderhandelingen. “Bij grote zorgen, passen grove maatregelen” was zijn antwoord toen hem dit voorgelegd werd (mededeling D.J. Wolfson aan schrijver dezes, Amsterdam, 2014).

De derde les is dat het gekozen systeem de juiste prikkels moet genereren. Tussen het Europese niveau en de lidstaten dreigt er eenzelfde interactie als tussen de vakministers en de minister van Financiën in de Nederlandse kabinetten – een interactie die Zijlstra met zijn norm juist wilde voorkomen.

De vierde les is dat normen alleen functioneren bij een sterke staat of een supranationale instelling die handhaving beoogt. Dat is niet het geval in de EMU. Hier ligt precies het punt waar de ordoliberalen en Zijlstra zich zeer van bewust waren. Hier ligt ook een principiële verschil met het model van Kydland en Prescott wat natuurlijk ook allereerst een theoretische constructie was waarmee geprobeerd werd de werkelijkheid te vatten.

CONCLUSIE

Regels en normen hebben een signaalfunctie en kunnen onzekerheid over de intenties van beleidsmakers reduceren. Dat is van belang in de huidige tijd, waarin de kapitaalmarkten continu zoeken naar signalen wat betreft de intenties van beleidsmakers – want onzekerheid daarover leidt tot marktvolatiliteit. De Zijlstra-norm dwong beleidsmakers zich voor de middellange termijn vast te leggen op hoofdlijnen, en focuste zo het begrotingsproces op discipline en stabiliteit, terwijl er via automatische stabilisatoren ook ruimte was voor conjuncturele impulsen. De Zijlstra-norm is aldus te karakteriseren als een voorloper van de op beleidsconsistentie gerichte theorie van Kydland en Prescott.

Op basis van een op de economische actualiteit gerichte analyse in een wereld die onzeker is, zullen beleidsmakers telkens opnieuw een mogelijke winst moeten afwegen tegen een reputatieverlies op de middellange termijn bij het loslaten van gemaakte afspraken. De Nederlandse keuzes in 2012 en 2013 zijn illustratief voor de manier waarop beleidsmakers begrotingsnormen kunnen gebruiken als signaal wat betreft hun langetermijnintenties. Aldus staan er twee wegen open als het komt tot een hervorming van het SGP. Enerzijds een verdere detaillering van het Pact, met versterking van de controle op de naleving ervan. Anderzijds een teruggrijpen op de geschiedenis van de Zijlstra-norm waarbij dan de originele Nederlands-Duitse inzet bij de vorming van het Pact in ogenschouw genomen wordt, en vooral de eenvoudige regels en de strikte naleving ervan vooropstaan.

LITERATUUR

- Butter, F.A.G. den, en M.L.L. Seegers (2014) Prospects for an EMU between federalism and nationalism. *Tinbergen Institution Discussion Paper*, 2014-008/VI.
- Claeys, G., Z. Darvas en A. Leandro (2016) A proposal to revive the European fiscal framework. *Bruegel Policy Contribution*, 2016/07.
- Dullien, S. en U. Guérot (2012) *The long shadow of ordoliberalism: Germany's approach to the euro crisis*. European Council on Foreign Relations.
- EU Presidency note (2016) *Improving predictability and transparency of the Stability and Growth Pact*. Informal ECOFIN, 23 april 2016.
- Europese Commissie (2016) *Vade mecum on the Stability and Growth Pact – 2016 edition*. *European Economy Institutional Paper*, 021.
- Fase, M.M.G. (2016) *Investeer in geschiedenis van het economisch denken*. *Me Judice*, 19 februari 2016.
- Jacobs, B. (2013) *De blinde vlekken van Rutte-II*. *Me Judice*, 17 januari 2013.
- Korteweg, P. (2013) *Duurzaam monetair beleid*, *ESB*, 98(4654), 120–123.
- Kydland, F.E. en E.C. Prescott (1977) Rules rather than discretion: the inconsistency of optimal plans. *Journal of Political Economy*, 85(3), 473–492.
- Meijer, G. (1988) *Neoliberalisme: neoliberalen over economische orde en economische theorie*. Maastricht: Koninklijke Van Gorcum.
- Notenboom, H.A.C.M. (2002) *De strijd om de begroting: het vastlopen van de staatsfinanciën in de jaren zeventig*. Nijmegen: Valkhof Pers.
- Oort, C.J. en G. de Man (1968) *De 'Zijlstra-norm' in theorie en praktijk*. *Economisch Kwartaal-overzicht*. Amsterdam: Amsterdam-Rotterdam Bank NV.
- Pen, J. (2003) *Levensbericht J. Zijlstra*. *Levensberichten en herdenkingen 2003*, KNAW jaarboek, Amsterdam, 91–101.
- Postma, J. (2007) *De minister van Financiën historisch gezien*. *Openbaar Bestuur*, 17(4), 15–19.
- Szász, A. (2001) *De euro: politieke achtergronden van de wording van een munt*. Amsterdam: Mets en Schilt.
- Zijlstra, J. (1956) *Economische orde en economische politiek*. Leiden: Stenfert Kroese.
- Zijlstra, J. (1993) *Per slot van rekening: memoires*. Amsterdam: Contact.

In het kort

- ▶ Zijlstra gaf met zijn begrotingsnorm de keynesiaanse theorie op een politiek effectieve manier vorm.
- ▶ Zowel de Zijlstra-norm als het SGP kwam bloot te staan aan de druk om ad hoc en discretionair te reageren.
- ▶ Regels en normen hebben een signaalfunctie en kunnen onzekerheid over de intenties van beleidsmakers reduceren.

Leren van wat de overheid niet meer doet

50,4 miljard euro. Dat is de som van de beoogde opbrengsten van alle voorgenomen bezuinigingsmaatregelen vanaf 2011. Opvallend genoeg is het niet duidelijk of dit bedrag ook daadwerkelijk is gerealiseerd, en tot welke effecten deze maatregelen hebben geleid in de maatschappij. Hoewel het zeker niet makkelijk is, zijn de pogingen om de budgettaire, economische en maatschappelijke effecten van bezuinigingen vast te stellen tot op heden te beperkt geweest. Dit kan en moet beter bij toekomstige bezuinigingen, opdat we lessen leren over de effectiviteit van (bezuinigings)beleid.

RUUD VAN SCHIJNDEL

Onderzoeker bij de Algemene Rekenkamer

Als reactie op de Grote Recessie is een grootschalige bezuinigingsoperatie op touw gezet met als doel de overheidsfinanciën op orde te brengen. Nu, tegen het eind van de regeerperiode van het huidige kabinet, is het een goed moment om te bekijken of dit ook gelukt is. Dit is niet alleen van belang om te beoordelen of de bezuinigingen van het kabinet succesvol waren, maar kan ons ook lessen leren voor de toekomst. Laten we beginnen met een terugblik op het gevoerde bezuinigingsbeleid.

DE EFFECTIVITEIT VAN HET GEVOERDE BEZUINIGINGSBELEID

Vanaf 2011 zijn 512 maatregelen aangekondigd met een beoogde opbrengst van 50,4 miljard euro. Uit recent onderzoek van de Algemene Rekenkamer (2016) blijkt dat uiteindelijk 486 maatregelen zijn geïmplementeerd. Dit betekent dat bijna 95 procent van de aangekondigde maatregelen daadwerkelijk in wet- en regelgeving is omgezet. Oftewel, in beleidsevaluatiejargon, de *output* van het bezuinigingsbeleid is grotendeels gerealiseerd. Bij beleids-evaluaties is niet alleen die output van belang, maar ook de *outcome*: is het beoogde beleidsdoel gerealiseerd? Het doel van de bezuinigingsoperatie was het op orde brengen van de overheidsfinanciën. Op basis van de recente cijfers van het CBS en het CPB kunnen we stellen dat de overheids-

financiën sinds 2011 flink zijn verbeterd. Volgens de meest recente raming van het CPB komen de Nederlandse overheidsfinanciën hiermee vanaf 2018 op orde, uitgaande van de Europese begrotingsnormen voor het saldo en de schuld (CPB, 2016a).

Aangezien zowel de beoogde output als de beoogde outcome van het bezuinigingsbeleid is behaald, is het verleidelijk om te concluderen dat het bezuinigingsbeleid vanaf 2011 succesvol is geweest. Om deze conclusie te kunnen trekken, is echter meer nodig. Daarvoor dient het namelijk ook duidelijk te zijn in hoeverre de bezuinigingsmaatregelen ook daadwerkelijk hebben bijgedragen aan het op orde komen van de overheidsfinanciën. Of zijn het vooral andere ontwikkelingen die hiervoor gezorgd hebben? Een tweede aandachtspunt bij het beoordelen van het succes van het beleid zijn negatieve effecten: hebben de bezuinigingsmaatregelen ook nog andere effecten gehad, die als maatschappelijk ongewenst kunnen worden beschouwd? Er dient dus bekeken te worden of het bezuinigingsbeleid ook doeltreffend en doelmatig was: zijn de overheidsfinanciën dankzij of ondanks de bezuinigingen op orde gekomen?

Een belangrijke rol bij de beoordeling hiervan is weggelegd voor de economische ontwikkeling. Bezuinigingen kunnen in crisistijd namelijk leiden tot een lagere economische groei. Die lagere groei kan voor de overheid zorgen voor lagere inkomsten, bijvoorbeeld door lagere vennootschapsbelastinginkomsten, en hogere uitgaven, bijvoorbeeld door hogere werkloosheidsuitgaven. Via deze weg kunnen de opbrengsten van de bezuinigingen teniet worden gedaan, en het effect op de overheidsfinanciën ingeperkt. Over de mate waarin deze effecten zijn opgetreden, voeren economen een verbeterd publiek debat. Internationaal wordt dit debat ook wel gekenschetst als het *stimulus versus austerity*-debat. Het gaat in de kern over de vraag of het kabinet er goed aan heeft gedaan om zo fors te bezuinigen, of dat minder bezuinigingen een betere beleids optie was geweest. Hoewel er geen consensus is in dit debat – het is niet gemakkelijk om vast te stellen hoe de overheidsfinanciën zich zouden hebben ontwikkeld als er niets gedaan zou zijn – leveren verschillende publicaties op dit vlak belangrijke lessen op over de gewenste beleidsreactie bij een eventuele nieuwe economische crisis (zie voor

Overzicht uitgevoerde evaluaties van bezuinigingsmaatregelen

KADER 1

Evaluaties door het kabinet:

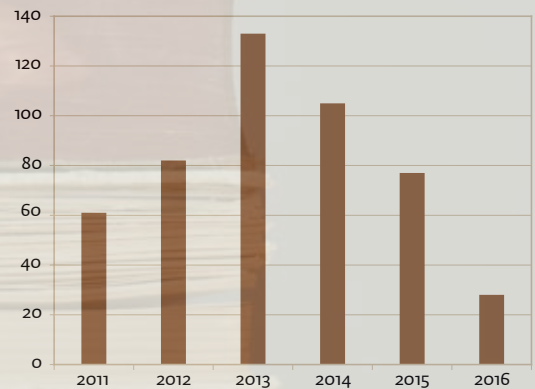
- Financiën (2014) Kamerbrief evaluatie accijnsverhoging op diesel en LPG.
- Financiën (2015) Kamerbrief inzake budgettaire opbrengst oldtimermaatregel.
- Financiën (2016) Kamerbrief evaluatie bankenbelasting.
- Wonen en Rijksdienst (2016) Evaluatie Verhuurderheffing.
- IOB (2016) *The gaps left behind: an evaluation of the impact of ending aid.*

Evaluaties door de Algemene Rekenkamer:

- Algemene Rekenkamer (2013) Bezuinigingen op uitvoeringsorganisaties.
- Algemene Rekenkamer (2013) Toezicht bij de Nederlandse Voedsel- en Waren-
autoriteit na de fusie.
- Algemene Rekenkamer (2013) Basispakket zorgverzekering.
- Algemene Rekenkamer (2014) Bezuiniging op de zorgtoeslag.
- Algemene Rekenkamer (2014) Bezuiniging op de kinderopvangtoeslag.
- Algemene Rekenkamer (2014) Verhoging assurantiebelasting.
- Algemene Rekenkamer (2014) Versobering heffingskorting groen beleggen.
- Algemene Rekenkamer (2015) Bezuiniging op cultuur.
- Algemene Rekenkamer (2015) Bezuinigingen en intensiveringen bij de AIVD.
- Algemene Rekenkamer (2016) Zorgakkoorden.

Aantal geïmplementeerde bezuinigingsmaatregelen 2011–2016

FIGUUR 1

Bron: Eigen berekening op basis van Database saldoverbeterende maatregelen
(Algemene Rekenkamer, 2016)

de Nederlandse situatie bijvoorbeeld CPB, 2016b; ING, 2016; Teulings, 2016).

OOK INZICHT PER BEZUINIGINGSMAATREGEL VAN BELANG

Met deze macrobenadering van dit vraagstuk worden potentieel echter een aantal belangrijke lessen gemist, omdat er niet naar de effectiviteit van individuele maatregelen gekeken wordt. Hiervoor is een microbenadering beter geschikt, die de daadwerkelijke kosten (negatieve effecten) en baten (budgettaire opbrengsten) van individuele maatregelen afzet tegen de beoogde kosten en baten. De relevantie hiervan is tweeledig.

Allereerst draagt de microbenadering bij aan het antwoord op de vraag in hoeverre de bezuinigingsoperatie is ingevuld met de juiste bezuinigingsmaatregelen. Waar analyses op macroniveau geen antwoord geven op de vraag in welke mate juist die ene belastingverhoging, die een burger of een bedrijf daadwerkelijk in de portemonnee heeft gevoeld, heeft bijgedragen aan het op orde komen van de overheidsfinanciën, geeft een analyse van individuele maatregelen dit antwoord wel. Dit kan burgers en bedrijven, en het parlement dat hen vertegenwoordigt, helpen bij de beoordeling van door het kabinet gemaakte keuzes bij het invullen van de bezuinigingsopgave. Vooruitkijkend kunnen we ervan leren welke maatregelen wel en welke niet werken bij het op orde brengen van de overheidsfinanciën in een economische crisis.

Ten tweede kan inzicht in effecten van individuele bezuinigingsmaatregelen ons belangrijke lessen leren over de effectiviteit van het beleid waar de maatregel betrekking op heeft. Bezuinigingen leiden er immers toe dat de inzet van beleidsinstrumenten wordt beperkt of beëindigd. Door te bekijken welke effecten dit heeft gehad op de betrokken beleidsdoelen, kunnen we lessen leren over de effectiviteit van het overheidsingrijpen op dat terrein. De grootschaligheid van de bezuinigingsoperatie in de afgelopen periode bevat dan ook een schat aan informatie over de effectiviteit van

het overheidsbeleid op verschillende terreinen. Juist in de periode waarin miljarden zijn bezuinigd op allerlei verschillende beleidsterreinen, liggen lessen over de effectiviteit van het beleid voor het oprapen.

EFFECTIVITEIT INDIVIDUELE MAATREGELN UIT BEELD

Ondanks het belang van goed inzicht in de effectiviteit van individuele bezuinigingsmaatregelen, is slechts in beperkte mate relevante informatie beschikbaar. Nadat het huidige kabinet besloot de zogenoemde *30 miljard monitor* (Financiën, 2012a) – het instrument dat het vorige kabinet gebruikte om verantwoording af te leggen over de bezuinigingen – af te schaffen, werd verwezen naar begrotingen en jaarverslagen van de beleidsdepartementen voor relevante informatie. Het valt echter niet mee om in deze stukken specifieke informatie te vinden over de kosten en opbrengsten van bezuinigingen, omdat met name verantwoording wordt afgelegd over de uitgaven, prestaties en effecten van beleid dat de overheid nog wel uitvoert, en niet meer wat het niet meer uitvoert. Oftewel, volgens een treffende formulering van het vorige kabinet in de voorloper van de *30 miljard monitor*, de *18 miljard monitor* (Financiën, 2012b): *“De begrotingssystematiek is (...) niet gebaseerd op wat de overheid niet (meer) doet, maar op wat de overheid wel doet.”*

Het zijn dan ook vooral specifieke evaluaties van bezuinigingsmaatregelen die de gewenste informatie kunnen opleveren. Met name de Algemene Rekenkamer heeft hier de afgelopen jaren in geïnvesteerd, met een tiental onderzoeken die inzicht geven in de kosten en baten van individuele bezuinigingsmaatregelen. Kader 1 geeft een overzicht van deze onderzoeken. Een groot deel hiervan is gepaard gegaan met een aansporing voor het kabinet om de evaluatie van bezuinigingen serieuzer op pakken. Het kabinet is namelijk primair belast met de taak om het beleid op effectiviteit te evalueren, en dit geldt niet alleen als er meer geld naar een beleidsdoel gaat, maar ook als er minder besteed wordt. Het kabinet heeft echter nooit echt werk gemaakt

Leren van de bezuiniging op kinderopvangtoeslag

KADER 2

Medio 2012 zijn verschillende bezuinigingsmaatregelen op de kinderopvangtoeslag doorgevoerd: de toeslagpercentages werden aangepast, het maximum-uurtarief waarover kinderopvangtoeslag kon worden ontvangen werd bevroren en het aantal uren kinderopvangtoeslag werd gekoppeld aan het aantal werkuren van de minst werkende partner. Hiermee werd beoogd in 2012 en 2013 respectievelijk 420 miljoen en 650 miljoen euro te besparen, oplopend naar 774 miljoen euro structureel vanaf 2015. De verwachting was dat de groei in het gebruik van de kinderopvang zou afvlakken, en dat de brutoarbeidsparticipatie

vanaf 2015 0,06 procentpunt lager zou uitkomen dan in 2011.

In 2014 publiceerde de Algemene Rekenkamer een onderzoek waarin werd bekeken of de beoogde besparingen in 2012 en 2013 waren gerealiseerd, en welke (maatschappelijke) effecten waren opgetreden. In het onderzoek werd geconstateerd dat de totale uitgaven aan kinderopvangtoeslag in 2012 en 2013 met respectievelijk 148 miljoen en 388 miljoen euro meer daalden dan was beoogd. Dit kwam vooral door een daling van het gebruik van de kinderopvang in plaats van de voorziene afvlakking van de groei. De ontwikkeling van

de arbeidsparticipatie liet in 2012 en 2013 een gemengd beeld zien (Algemene Rekenkamer, 2014). Later dat jaar gaf onderzoek van het SCP meer inzicht in de oorzaak voor de onvoorziene daling van het gebruik van kinderopvang. Het bleken namelijk vooral de hogere kosten die als reden werd genoemd om geen of minder gebruik te maken van de formele kinderopvang (SCP, 2014).

De politiek vond de gevolgen van de bezuiniging op de kinderopvangtoeslag vervolgens onwenselijk, en heeft besloten om vanaf 2014 extra middelen uit te trekken voor de kinderopvangtoeslag.

van deze taak. Uiteindelijk is slechts sporadisch een poging tot evaluatie van specifieke bezuinigingsmaatregelen ondernomen, zie ook kader 1. Als we het aantal evaluaties van individuele maatregelen in kader 1 afzetten tegen het totaal aantal maatregelen in figuur 1 zien we dat slechts een klein deel van de bezuinigingsmaatregelen is geëvalueerd.

MEETPROBLEMEN

Behalve de terughoudende opstelling van het kabinet om maatregelen te evalueren, is er nog een andere reden aan te wijzen voor het gebrek aan evaluaties van individuele bezuinigingen. Want hoe meet je eigenlijk de kosten en baten van bezuinigingsmaatregelen? Is het wel mogelijk om de effecten van maatregelen te scheiden van andere ontwikkelingen? Denk bijvoorbeeld aan de verhoging van de btw van 19 naar 21 procent. Het is geen sinecure om te bepalen welke extra btw-ontvangsten (als die er al zijn) het gevolg zijn van de tariefsverhoging en welk deel van andere ontwikkelingen. De minister van Financiën heeft in zijn reacties op de verschillende publicatie van de Algemene Rekenkamer (zie kader 1) aangegeven dit meetprobleem als een belangrijk obstakel te zien bij de evaluatie van bezuinigingsmaatregelen.

De problematiek van het meten van de effecten van een bezuinigingsmaatregel blijkt ook uit de reeds uitgevoerde evaluaties. Daarin komt allereerst het hierboven geschetste probleem naar voren: hoe scheid je het effect van een maatregel van andere ontwikkelingen? Dat dit niet alleen speelt bij lastenverzwaringen (zoals in het voorbeeld van de verhoging van de btw) blijkt uit de evaluatie van de bezuiniging op kinderopvangtoeslag (zie kader 2 voor de uitkomsten van deze evaluatie). Over de geconstateerde onverwachte daling van het gebruik van de kinderopvang en de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie wordt namelijk geconcludeerd dat het onduidelijk is welk deel van deze ontwikkelingen is toe te schrijven aan de bezuinigingsmaatregelen en welk deel aan andere maatschappelijke ontwikkelingen (Algemene Rekenkamer, 2014).

Een ander probleem houdt verband met de begrotings-systematiek, die, zoals eerder aangegeven, vooral gericht is op wat de overheid wel doet. Hierdoor kan niet uit de boekhouding van een ministerie afgeleid worden of een bezuiniging is gerealiseerd of niet, omdat dit niet specifiek wordt bijgehouden. Als getracht wordt om een beeld te destilleren uit informatie die er wel is, blijkt een wirwar aan kleine verschuiven en mutaties het meerjarig zicht op de realisatie van de bezuiniging te ontnemen. Zo was in een evaluatie van de Algemene Rekenkamer van de bezuiniging op cultuur te lezen dat door de vele mutaties op de cultuurbegroting niet kon worden vastgesteld in hoeverre de beoogde bezuiniging

is gerealiseerd (Algemene Rekenkamer, 2015).

VERBETERSLAG NODIG

Toch kunnen eventuele meetproblemen geen excuus zijn om maar helemaal niet meer te kijken of bezuinigingen wel de beoogde opbrengsten (en kosten) hebben gehad. Een verbeterslag in het evalueren van bezuinigingen is daarom nodig. Op dit punt kan aangesloten worden bij het recente advies van de Studiegroep Begrotingsruimte (SBR) aan het volgende kabinet. Hierin roepen zij namelijk op tot een operatie *Inzicht in Kwaliteit* (SBR, 2016). Deze operatie moet volgens de SBR zorgen voor beter inzicht in de doeltreffendheid en doelmatigheid van de overheidsuitgaven. De oproep gaat vergezeld van bruikbare adviezen om meetproblemen te voorkomen (bijvoorbeeld: bedenk vooraf welke gegevens verzameld moeten worden om achteraf de effectiviteit te kunnen vaststellen), en om meer draagvlak voor effectiviteitsonderzoek bij de overheid te creëren.

Waar in de uitwerking van de operatie *Inzicht in Kwaliteit* echter alleen wordt uitgegaan van de uitgaven die de overheid nog wel doet, wil ik graag oproepen om ook aandacht te besteden aan de uitgaven die niet meer gedaan worden. Want er kan niet alleen geleerd worden van het beleid dat de overheid nog wel doet, maar juist ook van het beleid dat de overheid niet meer doet.

LITERATUUR

- Algemene Rekenkamer (2014) *Bezuiniging op de kinderopvangtoeslag*. Den Haag: Algemene Rekenkamer. Achtergronddocument te vinden op www.rekenkamer.nl/bezuinigingen.
- Algemene Rekenkamer (2015) *Bezuiniging op cultuur*. Den Haag: Algemene Rekenkamer. Achtergronddocument te vinden op www.rekenkamer.nl/bezuinigingen.
- Algemene Rekenkamer (2016) *Kosten en opbrengsten van saldoverbeterende maatregelen 2011–2016*. Den Haag: Algemene Rekenkamer. Rapport te vinden op www.rekenkamer.nl/bezuinigingen.
- CPB (2016a) *Macro-economische verkenning 2017*. Den Haag: Centraal Planbureau. Publicatie te vinden op www.cpb.nl.
- CPB (2016b) *De impact van de overheid op de economie tijdens de grote recessie*. Den Haag: Centraal Planbureau. Achtergronddocument te vinden op www.cpb.nl.
- Financiën (2012a) *30 miljard monitor*. Den Haag: Sdu. Document te vinden op www.rijksbegroting.nl.
- Financiën (2012b) *18 miljard monitor*. Den Haag: Sdu. Document te vinden op www.rijksbegroting.nl.
- ING (2016) *De overheid en de economie: leidt snoei tot groei?* Amsterdam: ING Economisch Bureau.
- SBR (2016) *Van saldostrating naar stabilisatie*. Den Haag: Studiegroep Begrotingsruimte. Document te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- SCP (2014) *Krimp in de kinderopvang*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Publicatie te vinden op www.scp.nl.
- Teulings (2016) *Het economisch beleid over de afgelopen zes jaar: waarom? Het Financieel Dagblad*, 2 december 2016.

In het kort

- ▶ Evaluaties van bezuinigingen leren ons lessen voor beter toekomstig crisisbeleid.
- ▶ Van de recente bezuinigingsmaatregelen zijn er maar weinig geëvalueerd en is maar weinig bekend.
- ▶ Beleidsevaluaties kunnen en moeten beter. Zeker bezuinigingen verdienen de aandacht.

De Raad van State als begrotingsraad: effectiviteit en uitdagingen

De aangescherpte Europese begrotingsregels vragen om het instellen van onafhankelijke begrotingsraden. Deze raden zorgen voor meer transparantie, betere ‘checks and balances’ en leiden zo tot betere begrotingsprestaties. De invloed van de Nederlandse begrotingsraad lijkt voornamelijk bescheiden, maar de raad kan een positieve bijdrage leveren aan meer draagvlak voor anticyclisch begrotingsbeleid.

EMIEL AFMAN

Landenexpert bij het Directoraat-Generaal voor Economische en Financiële Zaken van de Europese Commissie

SERVAAS DEROOSE

Vice-directeur-generaal van het Directoraat-Generaal voor Economische en Financiële Zaken van de Europese Commissie

Deze bijdrage weerspiegelt de opinie van de auteurs en vertegenwoordigt niet de mening van de Europese Commissie, in het bijzonder in relatie met de lopende juridische beoordeling van de invoering van het begrotingspact.

In reactie op de eurocrisis en de steunoperaties aan Griekenland, Portugal en Ierland hebben de Europese lidstaten de begrotingsafspraken aangescherpt. Een van de nieuwe afspraken is dat een onafhankelijke begrotingsraad (*fiscal council*) moet toezien op het naleven van de begrotingsregels en de budgettaire ramingen moet beoordelen, indien deze niet door een onafhankelijke instelling zijn gemaakt. In Nederland is de Afdeling Advisering van de Raad van State per 1 januari 2014 aangesteld als begrotingsraad. De vraag is in hoeverre deze raad effectief is bij het beïnvloeden van het begrotingsproces.

EUROPESE CONTEXT

Begrotingsraden zijn geen nieuw fenomeen. Sinds halverwege de vorige eeuw zijn er al begrotingsraden actief in enkele Europese landen (Europese Commissie, 2013). Wel nieuw is de verplichte invoering in landen die het begrotingspact hebben ondertekend (de eurolanden en Bulgarije, Roemenië en Denemarken, die gebruik hebben gemaakt van een *opt-in*). In de EU zijn er inmiddels 26 begrotingsraden actief, ten opzichte van slechts 7 in 2010.

Geen ‘one size fits all’

In lijn met het subsidiariteitsprincipe schrijft de Europese secundaire wetgeving geen *one size fits all*-model voor. Lid-

staten hebben de ruimte om zelf invulling te geven aan de verschillende taken van een begrotingsraad. In zes landen is de verantwoordelijkheid om onafhankelijke macro-economische ramingen te maken toebedeeld aan een onafhankelijke begrotingsinstelling (figuur 1). In de meeste andere landen worden ze nog steeds ‘in huis’ gemaakt, bijvoorbeeld door het Ministerie van Financiën zelf. In deze situatie heeft de begrotingsraad dan de bijkomende taak om deze ramingen te keuren. In Nederland is de verantwoordelijkheid voor het maken van onafhankelijke ramingen bij het Centraal Planbureau (CPB) belegd, terwijl het meer normatieve begrotingstoezicht bij de Afdeling Advisering van de Raad van State is ondergebracht.

Effectiviteit

Onafhankelijke begrotingsinstituten kunnen leiden tot nauwkeurigere ramingen en betere begrotingsprestaties (Europese Commissie, 2006; Jonung en Larch, 2006). Zo zorgen begrotingsraden voor meer transparantie in het begrotingsbeleid, waardoor de regering beter op haar prestaties kan worden afgerekend (Europese Commissie, 2014; Beetsma en Debrun, 2016). Door hun expertise en onafhankelijke adviezen verkleinen begrotingsraden de informatie-asymmetrie tussen het parlement (de principaal met budgetrecht) en de uitvoerende macht (de agent). Beslissers zijn dan beter in staat om goed beleid van slecht beleid te onderscheiden, waardoor de kwaliteit van het begrotingsbeleid toeneemt, bijvoorbeeld omdat de politieke kosten toenemen van maatschappelijk sub-optimale beleidsvoorstellen.

Uit de nog jonge literatuur blijkt de effectiviteit van begrotingsraden niet eenvoudig te onderzoeken. Begrotingsraden zijn heterogeen en hun invloed op begrotingsprestaties is verweven met andere factoren, zoals het bestaan en de kwaliteit van begrotingsregels. Bovendien zijn veel begrotingsraden nog maar net opgestart, zodat er weinig onderzoeksgegevens beschikbaar zijn. Een eerste lijn van onderzoek brengt daarom de kwaliteit van het institu-

tionale kader in kaart op basis van de karakteristieken van begrotingsraden (Debrun *et al.*, 2009; ECB, 2014; Beetsma en Debrun, 2016). Een tweede lijn van onderzoek waagt zich aan de empirie en kwantificeert de kwaliteit van begrotingsinstituten (waaronder begrotingsraden) via landspecifieke indexen. Debrun *et al.* (2013) laten voor een panel van 58 landen over de periode 1990–2011 zien dat enkel het bestaan van een begrotingsraad geen beter begrotingsbeleid impliceert, terwijl bepaalde karakteristieken van begrotingsraden, zoals juridische of operationele onafhankelijkheid, en mediadekking wel significant positieve effecten genereren. Nerlich en Reuter (2013), Maltritz en Wüste (2015) en Coletta *et al.* (2015) kijken naar Europese landen en vinden bevestiging van sterke interactie-effecten tussen begrotingsregels en begrotingsraden. Dit suggereert dat de inbedding in het begrotingsproces en de vormgeving van begrotingsraden bepalend zijn voor de effectiviteit ervan.

DE NEDERLANDSE BEGROTINGSRAAD

Op basis van deze literatuur beoordelen we de Nederlandse begrotingsraad op vier criteria die belangrijk zijn om effectief te kunnen opereren: ten eerste een sterke onafhankelijkheid en een ruim mandaat; ten tweede voldoende financiële middelen, mankracht en technische expertise; ten derde een goed ingebedde positie in het budgettaire proces; en ten vierde zichtbaarheid in de media. Voor wat betreft de eerste drie voorwaarden scoort de Nederlandse begrotingsraad goed op het gebied van mandaat, onafhankelijkheid en positie in het begrotingsproces. Als Hoog College van Staat is de onafhankelijkheid sterk verankerd, en wordt er voorzien in een bestendig budget. Met het Ministerie van Financiën en het CPB zijn er belangrijke, publiek toegankelijke werkafspraken vastgelegd over respectievelijk tijdige aanlevering van gegevens en technische ondersteuning. Er bestaat ook een goed uitgewerkte *comply-or-explain*-procedure. Dit houdt in dat de regering het advies van de begrotingsraad uitvoert, dan wel uitlegt waarom wordt afgeweken. De positie van de begrotingsraad in het budgettaire proces is dus goed verankerd. Maar hoewel de rapporten van de begrotingsraad in onze ogen van hoge kwaliteit zijn, is de zichtbaarheid van de begrotingsraad nog bescheiden: in traditionele en niet-traditionele media wordt er weliswaar met regelmaat geschreven over begrotingsbeleid, maar de analyse van de begrotingsraad wordt zelden aangehaald.

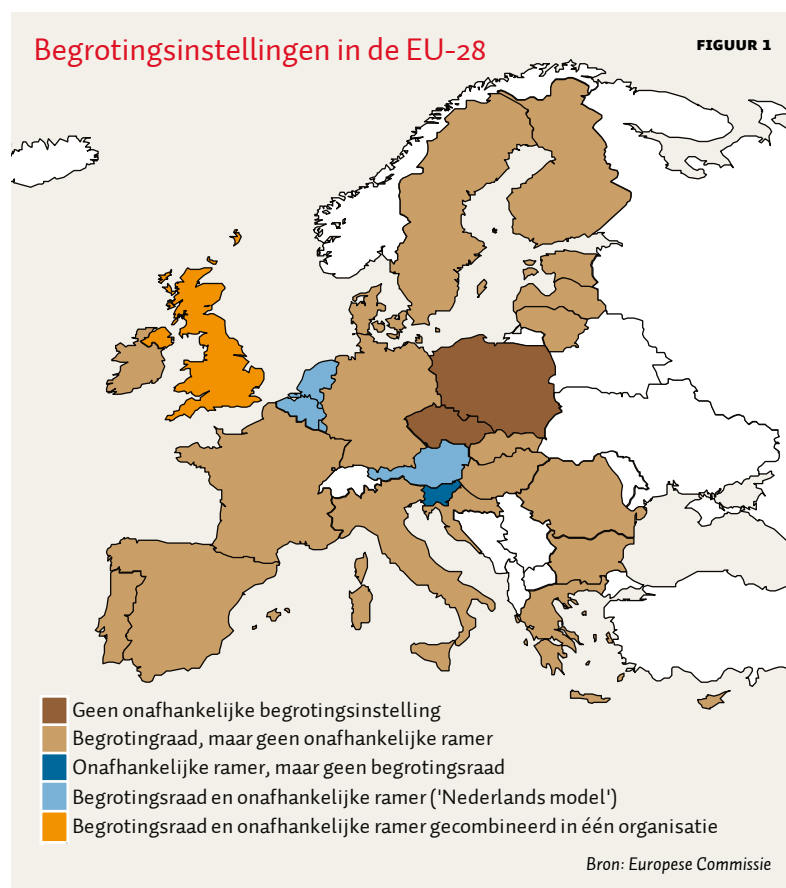
Voor het beoordelen van effectiviteit kunnen we vervolgens *directe* en *indirecte* kanalen onderscheiden. Van de officiële adviezen gaat een *directe invloed* uit op het kabinetsbeleid. Hiernaast oefent een begrotingsraad *indirecte invloed* uit via andere stakeholders, zoals commentatoren of onafhankelijke analisten vanuit media of wetenschap. Zij kunnen boodschappen van de begrotingsraad overnemen en versterken.

Op basis van de eerste vijf adviezen lijkt de directe invloed van de Nederlandse begrotingsraad vooral nog relatief beperkt te zijn. Het meest treffende voorbeeld is het najaarsadvies van september 2015: “*wees terughoudender in het begrotingsbeleid*” was de conclusie van de begrotingsraad over het kabinetsvoornemen om in 2016 de inkomstenbelasting met vijf miljard euro (0,7 procent van het bbp) te verlagen (Raad van State, 2015). Het kabinet negeerde dit

advies, ondanks beperkte begrotingsruimte als gevolg van teruglopende inkomsten uit aardgas. Dit creëerde een aanzienlijke begrotingsopgave voor 2017, terwijl Nederland in 2015 nog volledig voldeed aan de vereisten van het Stabi- teits- en Groeipact. Het rapport van september 2016 biedt een tweede illustratie. Hierin neemt de begrotingsraad stelling tegen het opwaarts aanpassen van de uitgavenkaders gedurende de regeertermijn, omdat dit het trendmatige begrotingsbeleid ondergraaft en de kans op een afwijking van de Europese begrotingsnormen doet toenemen. Het kabinet stelt echter dat maatschappelijke prioriteiten deze kaderbijstelling nodig maken.

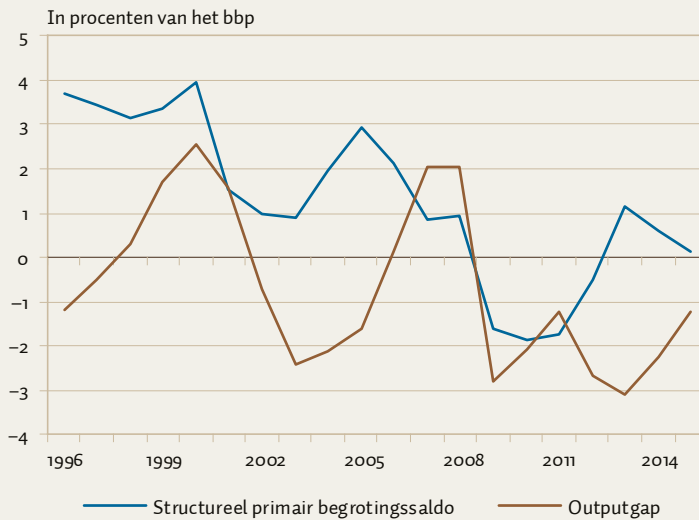
Verminderen van de procycliciteit van het Nederlandse begrotingsbeleid is de grootste uitdaging

Wanneer we kijken naar indirecte kanalen, dan valt op dat de begrotingsraad in het najaarsadvies van 2015 een van de eerste autoriteiten was die waarschuwde voor de begrotingsopgave van 2017. Deze boodschap werd overgenomen door commentatoren en analisten (Wijffelaars en Giersbergen, 2016) en resoneerde in de maatschappelijke en politieke discussie. Uiteindelijk schaarden echter nagenoeg alle partijen zich achter de kabinetsplannen. Hetzelfde gebeur-

Begrotingssaldi over de conjunctuur, 1996–2015

FIGUUR 2

Toelichting: de outputgap meet het verschil tussen het feitelijke productieniveau en het trendmatige productieniveau. Een positieve outputgap duidt op een hoogconjunctuur, een negatieve outputgap op een laagconjunctuur. Het structurele primaire begrotingssaldo is het voor de cyclus gecorrigeerde begrotingssaldo exclusief de rente-uitgaven. De verandering van het voor de cyclus gecorrigeerde primaire begrotingssaldo meet de mate waarin wordt bezuinigd of gestimuleerd.

Bron: AMECO database

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
stand begrotingsbeleid	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
legenda	■ stimuleren in laagconjunctuur				■ bezuinigen in hoogconjunctuur				■ stimuleren in hoogconjunctuur				■ bezuinigen in laagconjunctuur							

de een jaar later. De kanttekeningen van de begrotingsraad bij de kaderbijstelling werden besproken, maar leidden niet tot een aanpassing van het begrotingsbeleid. Aldus ontstaat het beeld dat de begrotingsraad een waardevolle bijdrage levert aan het begrotingsdebat, maar nog niet in staat is gebleken om het beleid bij te sturen.

Meer focus en aandacht voor begrotingskwaliteit

Meer focus in de aanbevelingen en aandacht voor zichtbaarheid kan de invloed van de begrotingsraad vergroten. Adviezen kunnen met zeer specifieke aanbevelingen worden afgesloten. De begrotingsraad kan ook een *dictum*-stijl van advisering over de begroting toepassen, zoals de Raad

van State al doet bij het beoordelen van andere wetsvoorstellen. Dit maakt het advies gewichtiger, leidt tot meer focus en vergemakkelijkt de communicatie in de media. Ook een toelichting van het begrotingsadvies in het parlement, op Prinsjesdag, kan de zichtbaarheid en kracht van het begrotingsadvies vergroten.

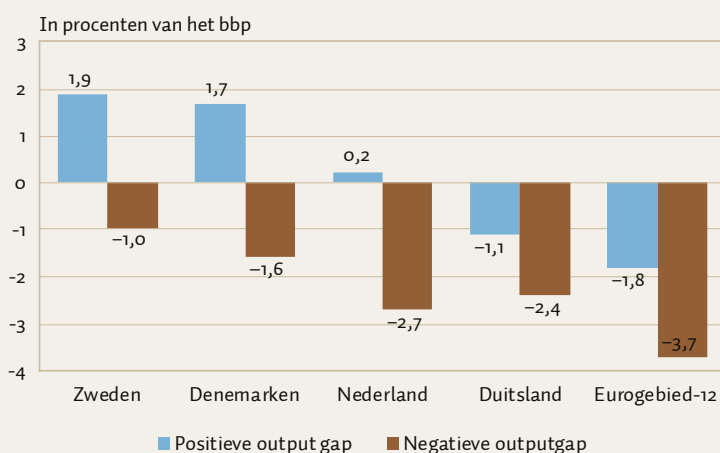
Wij zijn van mening dat de toegevoegde waarde van het begrotingsadvies kan toenemen wanneer er meer aandacht uitgaat naar de kwaliteit van de overheidsfinanciën. Zo kan de raad bijvoorbeeld meer aandacht besteden aan de vraag of de schaarse middelen aan de meest zinvolle doelen worden besteed, of bijvoorbeeld aan de vraag of de belastingen efficiënt worden geheven. Als percentage van het bbp zijn de overheidsuitgaven hoog in Nederland, maar uitgaven aan R&D en onderwijs blijven achter bij de Europese top, en de overheidsinvesteringen vertonen een dalende trend. Ook op het gebied van belastingheffing zijn efficiencyvoordelen te behalen, bijvoorbeeld via het koopkrachtneutraal uniformeren van de btw-heffing.

Aanpakken van procycliciteit is de grootste uitdaging

De grootste uitdaging voor de begrotingsraad is volgens ons het verminderen van de procycliciteit van het Nederlandse begrotingsbeleid. De Nederlandse overheidsfinanciën bleken in de afgelopen twintig jaar procyclisch (figuur 2). In de vijf jaar vóór de eeuwwisseling bedroeg de reële economische groei gemiddeld ruim vier procent. De onderliggende staat van de overheidsfinanciën verbeterde echter nauwelijks. Vervolgens waren in de laagconjunctuur na het barsten van de dotcom-zeepbel aanzienlijke begrotingscorrecties nodig. Dit patroon herhaalde zich tijdens de meest recente crisis. Al met al was er in zeven van de afgelopen twintig jaar sprake van een hoogconjunctuur met positieve outputgap, maar van bufferopbouw was er in deze goede jaren geen sprake. Alleen in 1999, 2000 en 2008 werd er in

Gemiddeld begrotingssaldo bij hoog- en laagconjunctuur, 1996–2015

FIGUUR 3

Bron: AMECO database

zeer bescheiden mate ‘aan het dak gewerkt, terwijl de zon scheen’. Dit is opvallend, want juist het opbouwen van buffers in economisch goede tijden is een voorwaarde om de automatische stabilisatie via de begroting in slechte tijden goed te laten werken. Zo kunnen grote begrotingsaanpassingen in laagconjunctuur worden voorkomen.

Ondanks deze procycliciteit slaagt Nederland er gemiddeld genomen in om in economisch gunstige tijden een bescheiden begrotingsoverschot te creëren. Nederland heeft een minder procyclische begrotingsprestatie dan Duitsland en het oorspronkelijke eurogebied (figuur 3). Maar Zweden en Denemarken laten zien dat het beter kan, onder meer dankzij duidelijk zichtbare begrotingsregels, politieke wil en publieke betrokkenheid bij het begrotingsdebat (De Jong en Tselms, 2016). Institutionele hervormingen kunnen een krachtig middel zijn om gedragsveranderingen te bewerkstelligen. In zijn nieuwe functie als begrotingsraad kan de Raad van State een voortrekkersrol spelen om de kwaliteit van het begrotingsdebat te vergroten, en zo bij te dragen aan een groter draagvlak voor minder procyclisch begrotingsbeleid.

CONCLUSIES

Na de eurocrisis zijn de begrotingsafspraken in de EU aangescherpt, onder meer via de verplichting om onafhankelijke begrotingsraden in te voeren. Wij keken naar de effectiviteit van begrotingsraden, in het bijzonder in Nederland, en komen tot een drietal bevindingen.

Ten eerste: in Europa zijn inmiddels 26 nationale begrotingsraden actief, bijna vier keer zo veel als in 2010. Dit leidt tot meer transparantie, betere *checks and balances* in het begrotingsproces en draagt bij aan betere begrotingsprestaties.

Ten tweede: de Nederlandse begrotingsraad, zoals geïnstalleerd binnen de Afdeling Advisering van de Raad van State, heeft een goede start gemaakt. De adviezen zijn kundig en scherp, en de productkwaliteit is hoog. De invloed van de Nederlandse begrotingsraad op het begrotingsproces kan toenemen via scherpere aanbevelingen en een grotere zichtbaarheid.

Ten derde: de Nederlandse begrotingsraad staat voor de uitdaging om het begrotingsbeleid te helpen bijsturen in een minder procyclische richting, door te wijzen op het belang van bufferopbouw in economisch goede tijden. Dit is geen eenvoudige opgave. Met zijn politiek onafhankelijke karakter, sterke mandaat en goede inbedding in het begrotingsproces is de Nederlandse begrotingsraad naar onze

mening wel goed gepositioneerd om het draagvlak voor betekenisvolle begrotingsoverschotten in economisch gunstige tijden te vergroten.

LITERATUUR

- Beetsma, R.M.J.W. en X. Debrun (2016) Fiscal councils: rationale and effectiveness. *IMF Working Paper*, WP/16/86.
- Coletta, G., C. Graziano en G. Infantino (2015) Do fiscal councils impact fiscal performance? *Working Papers*, 2015(1). Rome: Ministero dell'Economia e delle Finanze, Dipartimento del Tesoro
- Debrun, X., D. Hauner en M.S. Kumar (2009) Independent fiscal agencies. *Journal of Economic Surveys*, 23(1), 44–81.
- Debrun, X., T. Kinda, T. Currstine et al. (2013) The functions and impact of fiscal councils. *IMF Policy Paper*, 16 juli 2013.
- ECB (2014) Fiscal councils in EU countries. *ECB Monthly Bulletin*, juni 2014, 96–100. Europese Centrale Bank.
- Europese Commissie (2006) Public finances in EMU. *European Economy*, 3/2006. Part III: National numerical fiscal rules and institutions for sound public finances.
- Europese Commissie (2013) Independent financial institutions database. Te vinden op http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/fiscal_governance/independent_institutions/index_en.htm
- Europese Commissie (2014) Report on public fiscal in EMU. *European Economy*, 9/2014. Part II: Recent developments in fiscal surveillance, hoofdstuk 5: Independent fiscal institutions across the EU.
- Jong, J.F.M. de, en R.V. Tselms (2016) Begrotingslessen uit Zweden en Denemarken. *ESB*, 101(4734), 330–333.
- Jonung, L. en M. Larch (2006) Improving fiscal policy in the EU: the case for independent forecasts. *Economic Policy*, 21(47), 491–534.
- Maltritz, D. en S. Wüste (2015) Determinants of budget deficits in Europe: the role and relations of fiscal rules, fiscal councils, creative accounting and the Euro. *Economic Modelling*, 48, 222–236.
- Nerlich, C. en W.H. Reuter (2013) The design of national fiscal frameworks and their budgetary impact. *ECB Working Paper*, 1588.
- Raad van State (2015) Septemberrapportage. Persbericht te vinden op <https://www.raadvanstate.nl/pers/persberichten/tekst-persbericht.html?id=775>
- Wijffelaars, M. en B. Giersbergen (2016) Gebrekkige begrotingsregels dwingen Nederland tot bezuinigen in 2017. *MeJudice*.

In het kort

- ▶ Na de crisis hebben Europese landen zich verplicht een onafhankelijke begrotingsraad in te stellen.
- ▶ De Nederlandse begrotingsraad levert rapporten van hoge kwaliteit, maar de invloed op het beleid is voornamelijk beperkt gebleven.
- ▶ Haar belangrijkste uitdagingen zijn het verbeteren van de zichtbaarheid en het adresseren van de procycliciteit van het beleid.

Op weg naar een Europese begrotingsunie

Het zijn zeer turbulente tijden voor centrale banken en ministers van Financiën. Eerst de onverwachte Brexit, daarna de verkiezing van Donald Trump tot president van de Verenigde Staten, en dan nu het Italiaanse referendum en het aftreden van Matteo Renzi. Wij houden ons hart vast voor de verkiezingen in Nederland, Frankrijk en Duitsland in 2017. De Europese Unie en de eurozone staan op een kruispunt en moeten een belangrijke stap in het integratieproces maken op straffe van verdere desintegratie.

De Europese Centrale Bank heeft de kastanjes voor de Europese ministers van Financiën uit het vuur gehaald, en heeft de grenzen van haar mandaat reeds ver overschreden om de eurozone overeind te houden. De ECB staat reeds geruime tijd onder stevige kritiek van niet alleen bankiers en economen, maar ook van burgers en politici. Dat is nieuw, want in het recente verleden werd wat de ECB deed steeds met gejuich ontvangen. De extreem lage rente weerhoudt eurolanden met hoge tekorten en schulden ervan hun economieën te hervormen, wat wel broodnodig is.

De voormalige ECB-president Jean-Claude Trichet heeft er vele malen op gewezen dat een Economische en Monetaire Unie niet zonder een begrotingsunie kan functioneren, waarbij een Europese minister van Financiën de logische consequentie zou moeten zijn. Ik vrees dat er een Europese Alexander Hamilton (de eerste Amerikaanse minister van Financiën van 1789 tot 1795) nodig zal zijn om de sprong naar een begrotingsunie te nemen. Wij hebben het dan niet alleen over het gemeenschappelijk maken van bestaande en nieuwe overheidsschuld, maar ook over de stringente voorwaarden die aan het nationale begrotingsbeleid opgelegd dienen te worden in termen van *balanced budget rules* voor de nationale overheden.

Belangrijk is dat de Europese beleidsmakers en politici zich realiseren dat de huidige EMU een zeer instabiel evenwicht is dat op lange termijn niet houdbaar zal blijken te zijn. De eurozone zal ofwel een sprong voorwaarts maken, ofwel langzaam verder eroderen. Voor een sprong voorwaarts zouden de EU en de Eurogroep een coördinatiemechanisme moeten ontwerpen op het terrein van het begrotingsbeleid op Europees niveau.

SYLVESTER EIJJFINGER

Hoogleraar aan Tilburg University en president van Tilburg University Society

Dit vereist een overdracht van de nationale soevereiniteit naar het Europese niveau en wordt door sommigen 'onrealistisch' of zelfs 'naïef' genoemd. Niettemin is een Europese begrotingsunie op lange termijn de enige structurele oplossing. Het Stabiliteits- en Groeipact aangevuld met de bevoegdheden van 'Sixpack' zijn slechts een *second best*-oplossing, waarmee de Eurogroep van crisis naar crisis zal laveren. De Brexit en het Italiaanse referendum tonen aan dat er weinig voor nodig is om de spanningen binnen de Eurogroep weer te laten oplopen.

Dat coördinatiemechanisme zou een presidium binnen de Eurogroep kunnen zijn, met de Duitse en Franse ministers van Financiën

in een hoofdrol vanwege de Duits-Franse as, en daaraan ook permanent toegevoegd de president en vice-president van de ECB en de voorzitter plus één vice-voorzitter van de Europese Commissie. Een dergelijk presidium zou het gewicht van de Eurogroep binnen de EU moeten verhogen. De taak van dit presidium zou zijn om de Eurogroep, de ECB en de Europese Commissie nauwer te laten samenwerken om goed gecoördineerde stimulerings- en structurele hervormingsmaatregelen door te voeren. Uiteindelijk zal dit informele presidium kunnen leiden tot een Europese minister van Financiën, indien de politieke geesten in de Eurogroep daar rijp voor zijn.

Een dergelijk presidium kan een tussenstap zijn op de weg naar een Europese begrotingsunie. De geschiedenis heeft aangetoond dat het Europees Monetair Stelsel ook een noodzakelijke fase voorafgaand aan de EMU was, en dat Europese beleidsmakers en politici ervaring dienen op te doen met het coördineren van hun stimulerings- en structurele hervormingsmaatregelen. Het Europese integratieproces heeft aangetoond altijd een crisis nodig te hebben – liefst niet te groot, maar ook niet te klein – om de volgende sprong voorwaarts te maken. Dat geldt in het bijzonder voor een Europese begrotingsunie. De Europese Alexander Hamilton zal geen persoon zijn, maar een politieke instelling met de beslissingsbevoegdheid over het Europese begrotingsbeleid, vergelijkbaar met die van de ECB over het Europese monetaire beleid.

Uit 1984: Meer rust in het begrotingsbeleid

“Het huidige stringente begrotingsbeleid, dat telkens noodzaakt tot tussen-tijdse aanpassingen en compensaties wanneer zich tegenvallers voordoen, deugt niet. [...]

Binnenkort ijlen de bewindslieden weer heen en weer tussen departement en Catshuis met loodgieterstassen vol cijferopstellingen. [...] Het huidige begrotingsbeleid wordt meer gebaseerd op dagkoersen dan op meerjarencijfers, kent daardoor rust noch duur, werkt verlamdend en vergroot de politieke onrust. Doordat de doelstellingen zelden of nooit gehaald worden, verliest de politiek haar geloofwaardigheid en neemt zowel de begrotingsdiscipline als de sociale discipline af. Kortom, op deze weg doorgaan is heilloos. [...]

Zijlstra introduceerde in 1960 het z.g. structurele begrotingsbeleid, dat tot 1979 gehandhaafd werd, zij het dat ook hier het spreekwoord van toepassing was: andere meesters, andere regels. [...] Het structurele begrotingsbeleid had twee belangrijke voordelen: het bracht continuïteit en perspectief in de begrotingspolitiek en het „depolitiseerde” de positie van de minister van Financiën, in die zin dat de

besteding van de ruimte meer een zaak werd van het gehele kabinet. [...]

Van belastingverlaging kwam, behoudens dan bij het kabinet-Marijnen, weinig of niets terecht. Integendeel, sedert het optreden van het kabinet-De Jong (1967) werd de gehele ruimte benut voor extra uitgaven. Sterker nog, belastingverhogingen waren nodig om de groeiende uitgaven te bekostigen en toch te voldoen aan de tekortnorm. [...]

Concluderend mag worden gesteld dat het stringente begrotingsbeleid een fundamentele en inhoudelijke afweging van het geheel aan overheidsbemoeiing in-

ruilt voor vrij willekeurig hapsnapbeleid. Omdat een dergelijk beleid niet deugt, kan het ook niet functioneren. Dit maakt een andere begrotingsopzet noodzakelijk. [...]

De principiële zuinigheid van zowel Willem Drees senior als junior waar het aan de burgers onttrokken overheidsgeld betreft kan aan politiek en ambtenaren ten voorbeeld worden gesteld.”

Clerx, J.M.M.J. en P.F. Maas (1984) Meer rust in het begrotingsbeleid. ESB, 69(3443), 152-157.

VAN ZANTEN

Roger Klaassen

2017, het verschil

Het is maandag 2 januari, en het sneeuwt licht. De glascontainers schuin tegenover de Hofvijver worden met donderend geraas geleegd, en nog een beetje zijn nek rekkend en nog een slokje water nemend, kijkt Mark Rutte naar buiten vanuit het Torentje en probeert te bedenken hoe die oudejaarsreceptie van eeregisteren nou toch zo uit de hand kon lopen. Was het nou zo gek dat hij de omhelzende bewegingen van Henk Krol probeerde te ontwijken? Of waren het de Bambi-ogen van Marianne Thieme die hem te veel waren geworden?

**PHILIP HANS
FRANSES**

Hoogleraar aan de
Erasmus Universiteit
Rotterdam

Het nieuwe jaar begint rustig. De economie komt een beetje langzaam op gang, de files zijn nog kort, en die eerste week is ook wel raar, met scholen nog vrij maar de kantoren alweer verlicht. In de ochtend nog donker, in de avond nog donker, en het duurt dus best even voordat Nederland uit de winterslaap wakker wordt.

Maar wakker wordt Nederland wel als er, in de tweede week van januari 2017, een nieuwe politieke partij wordt opgericht. Diewertje Blok heeft een aantal mensen om haar heen verzameld, want ja, na dat Sinterklaas-journaal waar niemand meer naar kijkt, wil ze toch ook “een nieuwe uitdaging”, en ze heeft de Partij voor de Kinderen opgericht. Sterren als Ali B, Lil' Kleine en Dave Roelvink staan ook op de lijst, en haar PvdK heeft ook nog eens steun van het koor Kinderen voor Kinderen. De lancering van deze partij is een ongekende sensatie, en natuurlijk is het partijprogramma ook bijzonder warm en aantrekkelijk. Ruimte voor dieren, een groene planeet, een goede balans tussen werk en thuis, scheiden doet lijden – werkelijk, het spreekt iedereen aan. De peilingen van Maurice de Hond slaan helemaal om, de PVV zakt snel weg, want dat gezeur over Fatima en Abdel weten we nu wel. Het gaat om de toekomst van het land, en ja, wie zijn dat dan? Dat zijn natuurlijk de kinderen. Prachtige filmpjes, ontroerende verhalen, het kan niet op.

Ondanks dat de winterkou en de vogelgriep vele carnavalsoptochten lam leggen, en de eerste speeches van Donald Trump onbegrijpelijk blijken, is Nederland volledig in de ban van de aankomende verkiezingen. De peilingen van Mories de Hont (want “zo spreek je het uit, dus laten we het dan ook zo schrijven”) laten zien dat de PvdK en de partij 50Plus van Henk Krol hand in hand gaan. Krol kondigt weer eens aan dat er bij het CBS wel meer cijfers niet kloppen. “Dat van die ouder wordende burger, dat klopt helemaal niet”, roept hij. “Mijn buurman is maar 75 jaar geworden, dus als het CBS zegt dat we steeds ouder worden, ja, nou, dan klopt dat dus niet”, beweert hij 's avonds bij Pauw.

Maar er is nog wel een groter schandaal, zo vlak voor de verkiezingen. Dinsdag 14 februari geeft het CBS aan dat over heel 2016 de economische groei 2 procent is geweest, en dat het vierde kwartaal uit kwam op een 2,2 procent. Dat zijn mooie cijfers, maar de persconferentie op die dinsdag rond 9.40 uur krijgt een hele andere wending wanneer de CBS-woordvoerder met priemende ogen in de camera kijkt en zegt dat die 2 procent toch heel iets anders is dan sommigen hadden gewild – “of niet soms?”. Alert opspringende journalisten ter plaatse vragen wat hij daarmee bedoelt. Nog geen week geleden is hij gebeld, door iemand die zijn naam niet wilde zeggen, maar hem wel een goede baan op Aruba beloofde, als hij zou aankondigen dat de groei maar slechts een magere halve procent zou zijn geworden. Niet lang daarna, zo vervolgt de woordvoerder, werd hij gebeld met de mededeling dat zijn kinderen ook volgende week weer veilig naar school zouden kunnen, mits hij de economische groei tot een procent of vier wist op te hogen. “Het hoeft niet waar te zijn,” zei de beller nog, “als je het maar zegt.” Van deze “Griekse toestanden” moeten wij in Nederland natuurlijk niets hebben, zo stelt de woordvoerder.

De verkiezingen blijken totaal niet spannend. Al een paar weken voor 15 maart tekent zich het onvermijdelijke af. Mark Rutte geeft een skype-interview vanuit een bootje op een meer in Italië, en twee duimen opstekend roept hij “mooi weertje hier!” Daarmee neemt

tussen dag en nacht

hij al een voorschot op wat er komen gaat. De partijen 50Plus en PvdK zegevierden met samen meer dan tachtig procent van de stemmen. De kabinetsformatie is in een week geregeld. Krol zegt “die Diewertje, best een leuke vrouw eigenlijk”, en naast hem zegt Blok “die Henk, best een leuke man eigenlijk”. En zo gaat het nieuwe kabinet-Blok-Krol per 1 mei van start.

Diversiteit is natuurlijk een van de hoofdthema's van dit kabinet. We zijn allemaal anders, en toch allemaal één – en van variatie komt de winst, dus neemt het kabinet zich een aantal quota voor. Ook universiteiten moeten dit volgen, vanzelfsprekend. Nu was het vrouwenquotum al bijna ingevoerd, maar er is nog genoeg ruimte voor meer variatie. Henk Krol ijvert vooral voor meer hoogleraren die voldoen aan het LGBTQIAPK-criterium – en zoals altijd gaan universiteitsbestuurders ijverig aan de slag. Nu blijkt al snel dat vrouwen best graag willen toegeven dat ze vrouw zijn, maar voor de LGBTQIAPK-medeburgers blijkt dat toch iets lastiger. In Nijmegen zijn er ineens een aantal UD's bereid om te verklaren dat ze de herenliefde een warm hart toedragen als daar een promotie tot UHD in zit – maar ergens knaagt het. Dat neemt niet weg dat bij de Universiteit van de Diversiteit – een nieuw initiatief van UvA en VU – een hoogleraarsplek is ingeruimd voor Gordon. Hij bekleedt een leerstoel bij de Faculteit Toegepaste Bestuurskunde met een focus op Big Data, en al gierend van de lach geeft hij een oratie (veelvuldig door hem verhaspeld tot ..., nou ja, u begrijpt wel) over big data, met de nadruk op *big*. Nederland geniet van deze toenadering van de wetenschap tot het grotere publiek, zeg maar valorisatie.

In april opent Luzac University haar bachelors-campus aan het strand van Noordwijk. Nu veel jonge mensen het best spannend vinden om een universitaire studie te beginnen – waar ze toch ook zomaar voor zouden kunnen zakken, en daar houden de millennials niet van – biedt de LU een “academic gap year” aan. Weet je nog niet wat je wilt, maar wil je ook niet rondreizen in Vietnam want dat is zo ver van Middelharnis? Kom dan naar de LU, voor een *brede bachelor aan het strand*. Per-

soonlijk onderwijs, kleine groepen, van alles wat, en als je meer kunt, dan bieden we je meer aan. Na dit jaar kun je gewoon Bosbouw studeren, of Technische Bestuurskunde. We helpen je met je keuze! Het is een groot succes, er zijn vele aanmeldingen, en bij het bestuur van de VSNU vergadert men vervolgens wekelijks om te zien hoe het initiatief van de LU kan worden ingepast in de gangbare curricula.

Het Eurovisiesongfestival wordt gehouden in Kiev. De aanloop ernaartoe is er een van vele gevoeligheden, en het zal daarom zijn dat de Poolse inzending de grootste kanshebber is. De traditioneel geklede schaapsherder, die de neusfluit bespeelt, daarbij omringd door tien ritmisch dansende schapen, is een absolute stemmenpakker, en na de vrouw met baard is dus dit talent weer een terechte winnaar.

De zomer van 2017 is er weinig bijzonders. Het regent wat, het is soms droog, een graad of 20 en begin augustus is het dan ook topdrukte op Schiphol omdat iedereen “toch nog wel even het zonnetje wil mee pakken, ergens waar het warm is”.

Ondertussen in de Verenigde Staten is het al maanden onrustig. Het is in de loop van die maanden wel duidelijk geworden dat Donald Trump eigenlijk weinig idee heeft van wat dan ook. Dochter Ivanka Trump is meer en meer in beeld bij officiële gelegenheden, en zij ontvangt dan ook vele leiders uit bijvoorbeeld China, Vietnam, Kenia enzovoorts. Er wordt zelfs gefluisterd dat zij een dezer dagen naar Noord-Korea zal afreizen, en de hoop bij iedereen is gericht op haar verbindende talenten.

Donald, de president zelf, is vooral zichtbaar voor de kleine kiezer (de boze witte man), waar er toch altijd weer genoeg van zijn. En zo gebeurt het dat Trump op 21 augustus op werkbezoek is in Christian County Kentucky. Zijn speech is iets voor half zeven in de avond bijna ten einde als, terwijl de zon fel in zijn gezicht schijnt en hij zijn publiek op het gras voor het stadhuis van Hopkinsville aanmoedigt het glas te heffen, de schemer ineens invalt. Het is het moment van een totale zonsverduistering. Een paar minuten lijkt het nacht en wanneer langzaam de zon weer terugkeert,

draait het publiek zich weer om naar het podium om verder te luisteren naar de speech van Trump, maar daar blijft het stil. Donald Trump is weg, hij lijkt van de aardbodem te zijn verdwenen. Waar men ook zoekt, hij is nergens meer.

Dit is nog nooit in de geschiedenis voorgekomen. De wereld is *in shock*, en de VS natuurlijk helemaal. Wat nu? Geen tijd voor verkiezingen, er zijn trouwens helemaal geen kandidaten, en na wat koortsachtig overleg stelt iemand voor om Barack Obama te vragen als interim-president. Hij lijkt erover na te moeten denken, maar al snel verschijnt BA op CNN en zegt met een licht Oostenrijks accent: *Barack is Back!*

De wereld viert dit daarna als een mooie zomer. Lome muziek klinkt overal uit de speakers, men is te vinden op het strand, in de winkels, er heerst een *mellow state of mind*.

Dat lijkt ook te gelden voor de begroting die het kabinet-Blok-Krol opstelt. Er is veel discussie geweest over de begrotingsregels, maar het lijkt erop dat de gedachte *the future is now* het heeft gewonnen. Wat is die gedachte? Welnu, als we voorzien dat we flink gaan verdienen aan bijvoorbeeld de Polen, na die ongetwijfeld geslaagde handelsmissie volgend jaar, dan halen we daarna de verwachte inkomstenstroom na 2020 naar nu toe, en kunnen we dat dus *nu* gaan uitgeven – toch? Dus als je geld nodig hebt, dan zeg je “ik verwacht dan en dan inkomsten” en dan komt het goed.

En dan, in het najaar van 2017, is er misschien wel de belangrijkste gebeurtenis van de eeuw. De scholen zijn al weer bijna aan herfstvakantie toe, de economie blijft maar aantrekken, en dan komt ineens die dag waarnaar alle complotdenkers hebben uitgekeken. Op 26 oktober gaan de archieven open – de archieven die te maken hebben met de moord op John F. Kennedy.

Het is 26 oktober, 4 uur in de middag, een tijdstip waarop de hele wereld nog wakker is of net wakker wordt. Vier miljard kijkers trekt NBC met een live-programma waarin uit de kluis een kist wordt gehaald, een ouderwetse kist met een riem en een groot slot. De presentator maakt de riem los, en terwijl iemand anders buiten beeld de code leest, zien we de presentator de code intikken, en – klik – het slot springt open. Camera's bewegen mee met de presentator, en kijken in de kist. Een klein kistje! De presentator pakt het kistje vast, houdt deze voor de camera, en maakt het papieren strikje los – zo eenvoudig is het. Het kistje gaat open en er blijkt niet meer dan een briefje in te zitten. De presentator ontvouwt het briefje, en toont dit aan de camera. Vier miljard mensen lezen tegelijk de woorden:

*Ik was het
Fidel*

Nu zou je kunnen denken dat dit consternatie geeft, maar nee, niets daarvan. Wereldwijd wordt er de romantiek van ingezien, maar ook zeggen we tegen mekaar: “dat was de twintigste eeuw. En nu verder.”

De laatste twee maanden van 2017 staan in het teken van een gevoel van ongerustheid dat een nieuwe economische crisis niet ver weg is. Vooral in Amsterdam bereiken de huizenprijzen recordhoogtes, en dat is meestal het eerste signaal. De inflatie is ook toegenomen, en een bekende econoom is veel in beeld om dit *inflatiespook* te duiden.

Zo vlak voor de feestdagen hebben een aantal bekende econometristen ook de gelegenheid gezien om boeken te schrijven in de stijl van Gijp, Kieft en Dekker. Titels als *Extreme waarden* of *Zwakke instrumenten* gaan als warme broodjes over de toonbank. Minutieus wordt er verslag gedaan van hoe het eraan toeging in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw. Ze gaan met velen naar ‘congressen’, maar dat zijn verkapte huwelijksmarkten. Er is ook altijd een partnerprogramma bij zo'n ‘congres’, en dat is vaak de meest spannende activiteit. Een citaat uit een boek van een bekende econometrist is: “Aan het begin verzamelde een van ons alle trouwringen, en dan gingen we hoor. Ik herinner me een congres in München: jongens met *lederhosen* op het podium, die daar steunend een boomstam door midden zaagden, en wij met liters bier. Overdag zaten de parallelsessies zo goed als leeg, pas zo tegen de keynote, vlak na de lunch, was iedereen er wel weer – tjonge, wat een tijden.”

En dan wordt het echt winter, al weer vroeg in december. De OPEC heeft besloten om flink minder olie uit de grond te halen en de prijzen stijgen enorm. President Barack Obama belt met Angela Merkel. “Angela, we moeten iets doen, laten we mekaar zien, ik vlieg naar je toe. Zal ik Vladimir ook vragen?” “Dat is goed”, appt ze. “Laten we elkaar op neutraal terrein ontmoeten. Ik heb goede herinneringen aan Den Haag.” Op zaterdag 29 december in de presidential suite van het Kurhaus ontvangt Barack met een hartelijke lach “Angela!” en “ha Vladimir!”. En terwijl hij de aanzet tot een kus van Poetin probeert te ontwijken, kan Obama nog net achter hem zien wie er met hem is meegekomen. Een rijzige gestalte. Dat haar, dat model! Dat is toch niet ...?!

Economentop 40 2016

Zoals altijd vlak voor de kerst houdt economisch Nederland zijn adem in. Welke tijding brengt de Economentop dit jaar? Is er een topeconoom wiens ranking zijn ego niet ondersteunt? Weet aankomend talent een plek te veroveren? En hoe doet mijn universiteit het? Hier is het allemaal te lezen.

**JASPER
LUKKEZEN**
Hoofdredacteur

Al jaren publiceert *ESB* in december een ranking van de Nederlandse economen die in de afgelopen vijf jaar het best gepubliceerd hebben in de internationale, wetenschappelijke *gepeerreviewde* tijdschriften. Goed publiceren in zulke tijdschriften is een belangrijk beoordelingscriterium voor onderzoekers. Sinds 2014 doen we dat volgens de in kader 1 beschreven methode, zie ook Phlippen (2014; 2015) en Abbring *et al.* (2014).

De ranking van dit jaar volgt dezelfde methode als afgelopen jaren, zij het met een kleine aanpassing. Ik heb de *article influence score* (AIS) van een publicatie in *American Economic Review: Papers & Proceedings* (AER:P&P) verlaagd tot 25 procent van de waarde van een publicatie in de reguliere AER. De *Papers & Proceedings* zijn korte artikelen in het meinummer van de AER over de bijdrage op de januariconferentie. Het schrijven van zo'n artikel heeft status en is goed voor de zichtbaarheid van de auteur, maar het artikel gaat niet door een refereeproces heen dat even streng en grondig is als dat van een regulier AER-artikel. De waarde van 25 procent kwam tot stand na consultatie van een aantal economen uit de Economentop – nota bene die zelf niet in de AER:P&P gepubliceerd hebben. Door de aanpassing is de AIS van een AER:P&P-artikel dus geen 6,32, maar 1,58. Ter vergelijking: dat is net iets lager dan een publicatie in de *European Economic Review*. Door deze aanpassing komt Daan van Soest (plaats 36) lager in de top te staan en vallen Jan Stoop (41) en Jakob de Haan (42) net buiten de top.

DE INDIVIDUELE RANKING

De *ESB* Economentop kent dit jaar veel vaste gezichten en maar weinig nieuwkomers. De winnaar is, net als in 2014 en 2015, Daan van Knippenberg (Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)), die onderzoek doet naar leiderschap en teamprestaties in organisaties. De nummers twee en drie wisselen van plek ten opzichte van vorig jaar: Wolf Wagner (2) en Hessel van Oosterbeek (3). Je jaar na jaar op dit niveau weten te handhaven, is een hele knappe prestatie en vergt zowel creativiteit als uithoudingsvermogen.

De afgelopen jaren was een belangrijke kanttekening dat er altijd Nederlandse onderzoekers waren die beter gepubliceerd hadden dan de winnaar, maar van deelname aan de economentop uitgesloten waren omdat zij niet of nauwelijks in Nederland werkzaam zijn. Onderzoekers komen pas in aanmerking voor de individuele ranking als ze een aanstelling van meer dan 0,5 FTE hebben in Nederland. Dat is dit jaar niet het geval; Daan is gewoon de best publicerende Nederlandse econoom. Als Rick van der Ploeg aan een Nederlandse universiteit had gewerkt, was hij dit jaar geen eerste – zoals afgelopen jaren het geval was – maar derde geworden. Ook andere toppers met een kleine Nederlandse aanstelling, Charles Noussair (Arizona), Stefan Trautman (Heidelberg), Thomas Dohmen (Bonn) en Stijn Claessens (FRB) waren niet in de top drie gekomen.

Knap is de prestatie van de nieuwe nummer vier van dit jaar: Bart Bronnenberg (4) uit Tilburg (TU) is de grootste stijger in de lijst – hij komt van plaats 35. Die stijging heeft hij te danken aan publicaties in 2015 in *Quarterly Journal of Economics*, *Rand Journal* en *Journal of Economic Perspectives*. Jaap Abbring (40) legt de omgekeerde route af. We nemen publicaties vanaf 2011 mee en dus viel zijn artikel in *Econometrica* uit 2010 dit jaar net buiten de boot.

Opvallend is dat de *ESB* Economentop dit jaar slecht nieuws brengt voor talenten. Er zijn maar vijf echte nieuwkomers (economisch geograaf Ron Boschma (9) publiceert al jaren goed genoeg voor een hoge lijstnotering, maar had de afgelopen jaren een te kleine aanstelling in Utrecht (UU)). Dat zijn er minder dan afgelopen jaren. Zo zorgde

de invoering van de nieuwe rekenmethode in 2014 voor een complete herschikking, en ook vorig jaar waren er tien nieuwe gezichten. De eerste nieuwkomer vinden we in de persoon van Pierre Koning (19). Pierre doet veelal empirisch werk aan de onderkant van de arbeidsmarkt en heeft een achtergrond in toegepast beleidsonderzoek.

De andere nieuwkomers zijn zeer verschillend. Adriaan Soetevent is een micro-econoom uit Groningen (RUG) die empirisch gedragseconomisch onderzoek doet naar liefdadigheid. Cees Withagen (28) is een ervaren milieu-econoom aan de Vrije Universiteit (VU) die vorig jaar als nummer 41 net buiten de lijst viel. Verder is Florian Schuett (38) een theoretisch micro-econoom uit Tilburg die menselijk gedrag en instituties bestudeert, en Bert

Zwart van het Centrum voor Wiskunde en Informatica (CWI) is een statisticus die over meer methodologische vragen in tijdschriften op het gebied van de beslissonderzoek (*operations research*) publiceert.

Tot slot valt op dat er maar één vrouw in de Economentop zit. Dat is Els Gijsbrechts (22) uit Tilburg. Dit geeft toch te denken. Als ik recent onderzoek van de nummer 6 op de lijst letterlijk neem, zou het eraan kunnen liggen dat economie als wetenschap te competitief is (Buser en Yuan, 2016). Maar is de economische wetenschap echt competitiever dan andere sociale wetenschappen? Of zijn daar de toppen ook geheel bezet door mannen? Deze vragen verdienen een serieus antwoord, omdat een beroepsgroep met diverse achtergronden beter presteert.

De ESB Economentop, individuele ranking

TABEL 1

Nr	Naam	Instituut	Artikelen		Positie	
			Aantal	Score	2015	2014
1	Daan van Knippenberg	EUR	15	29,933	1	1
2	Hessel Oosterbeek	UvA	13	24,190	3	8
3	Wolf Wagner	EUR	12	23,216	2	2
4	Bart Bronnenberg	TU	8	20,685	35	6
5	Siem Jan Koopman	VU	15	19,017	6	12
6	Thomas Buser	UvA	5	18,581	30	0
7	Jan van Ours	EUR	15	17,970	10	10
8	Arthur van Soest	TU	15	16,938	7	4
9	Ron Boschma	UU	15	16,037	-	-
10	Patrick Verwijmeren	EUR	13	15,616	26	24
11	Peter Wakker	EUR	15	15,573	17	13
12	Erik Verhoef	VU	15	15,536	11	20
13	Rik Pieters	TU	11	15,241	5	11
14	Luc Renneboog	TU	15	15,059	14	26
15	Jos van Ommeren	VU	15	15,035	13	25
16	André Lucas	VU	12	14,531	23	31
17	Maarten Lindeboom	VU	12	14,071	32	39
18	Nils Kok	UM	15	13,830	8	32
19	Oliver Spalt	TU	5	13,812	15	27
20	Pierre Koning	Lei	13	13,382	-	-
21	Bas van der Klaauw	VU	13	13,160	9	19
22	Albert Menkveld	VU	6	12,852	24	7
23	Els Gijsbrechts	TU	10	12,736	19	-
24	Erwin Bulte	WUR	15	12,724	22	15
25	Joost Driessen	TU	6	12,321	27	5
26	Adriaan Soetevent	RUG	7	12,298	-	-
27	Marius van Dijke	EUR	15	12,262	21	-
28	Cees Withagen	VU	13	12,198	-	-
29	Harry Huizinga	TU	8	11,985	16	3
30	Eddy van Doorslaer	EUR	14	11,855	-	29
31	Bas Werker	TU	7	11,818	18	36
32	Marcel Timmer	RUG	14	11,799	-	34
33	Rob Plug	UvA	4	11,646	34	-
34	Erik Alessie	RUG	14	11,567	28	-
35	Vincent van den Berg	VU	11	11,524	36	-
36	Daan van Soest	TU	9	11,522	-	21
37	Han Bleichrodt	EUR	10	11,469	-	16
38	Florian Schuett	TU	8	11,390	-	-
39	Bert Zwart	CWI	12	11,320	-	-
40	Jaap Abbring	TU	3	11,315	4	9

De VU heeft de UvA ingehaald

DE RANKING VAN INSTELLINGEN

Als je per instelling de uitschieters uit de individuele top telt, lijkt zich dit jaar een kopgroep van Tilburg, VU en EUR los te maken van de rest van de economische instituten; zie figuur 1. Zowel de Universiteit van Amsterdam als die van Maastricht (UM) verloor een paar toppers, waardoor zij dalen op de lijst. Deze plekken werden voor een deel overgenomen door nieuwe toetreders (Universiteit Leiden (UL), het CWI), maar gingen voor een groter deel naar Tilburg. Ver uitlopen kon Tilburg echter niet, want de overstap van Jan van Ours van Tilburg naar de Erasmus beperkt de verschillen binnen de top. Merk op dat De Nederlandsche Bank, in de persoon van zijn hoofd onderzoek Jakob de Haan, ook bijna in de lijst met toppers per instelling had gestaan. Dat weerspiegelt het feit dat DNB een serieuze onderzoeksomgeving is.

De ESB economentop, instituten-ranking

TABEL 2

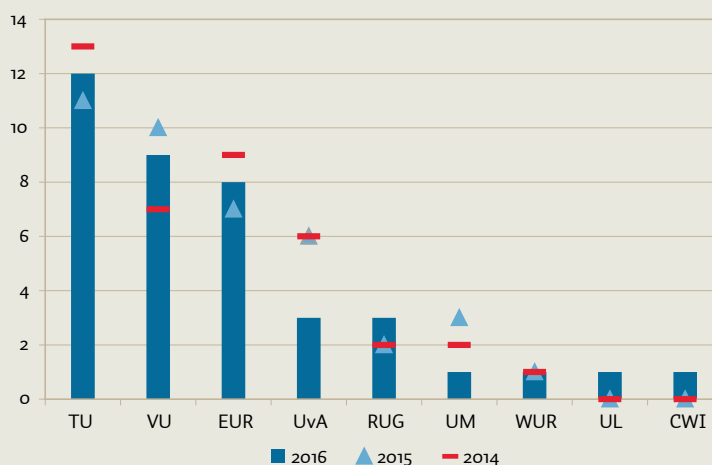
	Instituut	Aantal artikelen	Score	Impact per artikel
1	TU	854	824.54	0.97
2	EUR	1128	812.82	0.72
3	VU	644	489.71	0.76
4	UvA	544	459.26	0.84
5	UM	657	446.71	0.68
6	RUG	611	373.18	0.61
7	UU	372	187.43	0.50
8	RUN	149	79.66	0.53

Voor de ranking van de instellingen tellen echter alle medewerkers, niet alleen de toppers. De AIS van een gemiddeld artikel van een onderzoeker in de Economentop is 1,28 tegenover 0,74 voor een artikel van een gemiddelde econoom. Onderzoekers buiten de top publiceren dus niet alleen minder artikelen, maar deze artikelen zijn ook minder invloedrijk. Wel drijven een aantal goed publicerende onderzoekers met een kleine aanstelling in Nederland de score van instituten in de instituentop op. Het is vooral Tilburg dat daarvan lijkt te profiteren.

De ordening in tabel 2 komt overeen met de toppers per instelling uit figuur 1. Verschillen in omvang worden hier echter manifesterend. De Erasmus en Tilburg hebben als grootste economische instellingen de grootste totale AIS. Ze ontlopen elkaar niet veel qua score, maar behalen die op een andere manier. Tilburgse onderzoekers schrijven minder artikelen, maar die zijn wel invloedrijker, dan die van de Rotterdamse onderzoekers. Een andere verklaring kan zijn dat Tilburgse onderzoekers niet veel samenwerken. Als ze dan publiceren, hoeven ze de credits voor het artikel niet te delen met een co-auteur (Phlippen, 2014). Ten opzichte van vorig jaar zijn de twee Amsterdamse universiteiten van plek gewisseld. De VU heeft de UvA ingehaald, al is dat voornamelijk een gevolg van het aantal artikelen, en niet van de impact per artikel.

Natuurlijk zijn deze bevindingen interessante stof voor tijdens de koffie. Maar of dit tot bijsturing van facultaire strategieën – behalve diversiteitsbeleid – zou moeten leiden, is een open vraag. Eerder dit jaar stelden Dolfsma en Leydesdorff (2016) dat de verschillen tussen de economische faculteiten niet ‘robuust significant’ waren. Met andere woorden: volgens hen moet je de rankings met een korreltje zout nemen. Zij hebben echter alleen naar het aandeel artikelen in toptijdschriften gekeken als maatstaf, terwijl de Economentop alle economische artikelen meeneemt. Ik denk dat de hogere impact per artikel in Tilburg, die we al jaren zien, bijvoorbeeld wel enige zeggingskracht heeft.

Toppers per instelling

FIGUUR 1

LITERATUUR

- Abbring, J., B. Bronnenberg, P. Gautier en J. van Ours (2014) Alternatieve Economentop met meer kwaliteit. *ESB*, 99(4684), 266–269.
- Buser, T. en H. Yuan (2016) Do women give up competing more easily? Evidence from the lab and the Dutch Math Olympiad. *TI Discussion Paper*, 2016-96/I.
- Dolfsma, W. en L. Leydesdorff (2016) Universitaire en Economische pieken. *ESB*, 100(4742), 678–681.
- Phlippen, S. (2014) De Economentop 2014. *ESB*, 99(4699&4700), 786–788.
- Phlippen, S. (2015) De Economentop 2015. *ESB*, 100(4723&4724), 751–753.

De telmethode

KADER 1

Voor het berekenen van de scores en het samenstellen van de Economentop 40 wordt er gebruikgemaakt van de ‘Web of Science’-database van Thomson Reuters voor de periode 2011–2015.

Geteld worden alleen artikelen die zijn verschenen in een tijdschrift binnen het domein ‘Economie’, waarvan er ten minste één auteur op het moment van publiceren een affiliatie had met een Nederlandse universiteit. Het domein ‘Economie’ is voor deze top gedefinieerd als alle tijdschriften die voorkomen op de Tinbergen Journal List (www.tinbergen.nl) of de toptijdschriften op de ERIM Journal List (www.irim.eur.nl, alleen categorie P* en P). Alle andere documenttypen in ‘Web of Science’ worden niet meegeteld.

De score van ieder individueel artikel wordt bepaald aan de hand van de gemiddelde *article influence score* (AIS) van het tijdschrift in de periode 2011–2015, en wordt gewogen voor het aantal auteurs met de factor $2/(1+\#\text{auteurs})$. Een artikel met 1 auteur krijgt dus gewicht 1, een artikel met 2 auteurs gewicht $2/3$ enzovoorts. De score per wetenschapper is dan simpelweg de som van zijn of haar vijftien hoogst scorende artikelen.

Ten slotte zijn de wetenschappers met een kleinere Nederlandse aanstelling dan 0,5 FTE uit de resulterende ranglijst verwijderd. De bovenste veertig posities op de uiteindelijke ranglijst vormen gezamenlijk de Nederlandse Economentop 2016.

Om de score per instituut te bepalen, is ieder artikel op basis van de affiliatie-informatie van de auteurs in ‘Web of Science’ toegewezen aan een of meer instituten. Het artikel is toegewezen aan een instituut als er een auteur is die een affiliatie heeft met dat instituut. Per instituut telt een artikel hoogstens eenmaal mee. Artikelen met auteurs van verschillende instituten zijn bij alle relevante instituten meegeteld. Vervolgens zijn de scores van alle artikelen van een instituut gesommeerd. De resulterende ranglijst vormt de Nederlandse Institutentop voor 2016.

ESB dankt Pieter Vreeburg (Erasmus School of Economics) voor het samenstellen van de top.

National Economics

Op vrijdag 16 december organiseerde studievereniging AEclipse de eerste *National Economics Olympiad*. Studenten (bedrijfs)economie en econometrie gingen drie uur lang de strijd met elkaar aan in teams van drie. Ze kregen tien Engelstalige opdrachten op verschillende deelgebieden van de economie voorgeschoteld. In *ESB* presenteren wij de leukste vier voor u. Weet u de vragen juist te beantwoorden?

Econometrics

**SACHA
KAPOOR**

Universitair docent
aan de Erasmus Uni-
versiteit Rotterdam
(EUR)

Suppose your interest is understanding peer effects in student performance. You decide to estimate:

$$s_{ij} = \sum_{j=1}^G \alpha_j I_j + u_{ij}$$

where i is the student, $j \in \{1, \dots, G\}$ is the school to which i belongs, G the number of schools, and n_j the number of individuals in a school. s_{ij} is the grade of the student. I_j is a binary (0/1) variable that indicates the school. u_{ij} is a random variable with mean 0. Assume that you are examining the very short run: the number of schools is fixed, and students are unable to move from school to school.

- Derive the OLS estimator $\hat{\alpha}_1, \hat{\alpha}_2, \dots, \hat{\alpha}_G$ for $\alpha_1, \alpha_2, \dots, \alpha_G$.
- Calculate the covariance between s_{ij} and the fitted value $\hat{s}_{ij}$.
- Let $\bar{s}_j = \sum_j^{n_j} \frac{s_{ij}}{n_j}$. What does your calculation in Question B tell you about the OLS estimator the β_1 in $s_{ij} = \beta_0 + \beta_1 \bar{s}_j + \varepsilon_{ij}$? Derive the estimator and use it to answer this question formally.
- What do your answers to questions A-C imply about your ability to interpret peer effects β_1 causally? Propose a solution to this problem.

De antwoorden vindt u op www.esb.nu/antwoorden2016

Macroeconomics

**GIULIA
PICCILLO**

Universitair docent
aan de Universiteit
Utrecht (UU)

**JASPER
LUKKEZEN**

Hoofdedacteur

Macroeconomists have long assumed agents to be identical. Hence their models include a representative household and a representative firm. An example of a typical setting for an individual agent and firm is given below:

$$\begin{aligned} c_t^j &= E_t^j c_{t+1}^j - \frac{1}{\sigma} [r_t - E_t^j \pi_t] \\ q_t^j &= (1 - \beta w) \phi_t + \beta w E_t^j (q_{t+1}^j + \pi_{t+1}) \\ \phi_t &= -\alpha \zeta_t + \gamma y_t \end{aligned}$$

Where c is consumption, y is output, r is the interest rate in the economy, π is economy wide inflation, q is the price set by the firm, ϕ is marginal cost and ξ is a technology process, used for production. The other parameters are fixed. The superscript j denotes an individual level quantity, so c^j is the consumption of the j 'th household, whereas c would be the aggregate consumption of all households. There exists a continuum of households $j \in [0,1]$.

Given these individual functions, we impose the following equilibrium conditions binding the sum of individuals into an aggregate economy:

$$\begin{aligned} y_t &= \int_0^1 c_t^j dj \\ \frac{w}{1-w} \pi_t &= \int_0^1 q_t^j dj \end{aligned}$$

A. Assume that all individuals are identical (hence all households and all firms are the same and have identical expectations). Aggregate the individual decision functions given above into a proper macroeconomic model.

Lately, a lot of attention has been paid to heterogeneous agents in macroeconomics. Incorporating heterogeneous agents in the model requires two substitutions. First, we assume that future expectations may differ, meaning $E_t^i c_{t+1}^i \neq E_t^j c_{t+1}^j$ if i and j are different. To deal with these differences, we introduce a new expectations operator $\bar{E}_t X_{t+1} = \int_0^1 E_t^j X_{t+1}^j dj$. Second, we assume that consumers may differ in their consumption and firms in their price setting behaviour. Including this into our model, we derive a new set of macroeconomic equations:

$$\begin{aligned} y_t &= \bar{E}_t y_{t+1} + \Phi_t(c) - \frac{1}{\sigma} [r_t - \bar{E}_t \pi_t] \\ \pi_t &= \beta \bar{E}_t \pi_{t+1} + \beta(1+w) \Phi_t(q) + \frac{1-w}{w} (1-\beta w) [-\alpha \zeta_t + \gamma y_t] \end{aligned}$$

- B. Derive the analytical definition of $\Phi_t(c)$ and interpret its meaning in economic terms.
- C. Explain how $\Phi_t(c)$ can give rise to bubbles, i.e. deviations from the steady state that are not caused by changes in fundamentals. Assume the system is at its steady state.
- D. The new expectations operator $\bar{E}_t X_{t+1}$ does not satisfy the law of iterated expectations. This means that $\bar{E}_t [\bar{E}_{t+1} [X_{t+2} | I_{t+1}] | I_t] \neq \bar{E}_t [X_{t+2}]$ with I_t the information set at time t . Explain how the new expectations operator can give rise to bubbles. Assume the system is at its steady state.

Oprichting gebaseerd
op: Kurz, M., G. Pic-
cillo and H. Wu (2013)
Modeling diverse
expectations in an
aggregated New
Keynesian Model.
Journal of Economic
Dynamics and Con-
trol, 37(8), 403-433.

Financial economics

**DIRK
GERRITSEN**
*Universitair docent
aan de UU*

In 2015, the Dutch government listed ABN-AMRO on the Amsterdam Exchange index (AEX). In this problem we will simulate this IPO again, taking the role of an economics student in 2015 (before the IPO). An interested investor is not quite sure yet of the exact share price of ABN-AMRO, once it gets listed. However, he has managed to collect some data from published articles and newspapers.

- The most recent net profit of the bank was 1,55 billion euros (source: Annual Report 2014)
- The book value of equity is currently 15,58 billion euros (source: 1st Quarterly Report 2015)
- The average price-earnings ratio of listed competitors stands at 11,3 (source: FD)
- ABN-AMRO has 940 million total shares outstanding (source: Annual Report 2014) and the investor believes that no additional shares will be issued after the IPO.

The investor approaches you with the collected data and asks you a few questions in this regard.

- A. “Based upon the collected data and your own beliefs, what do you think is a good estimation of the share price of ABN-AMRO after the IPO?”

In January 2015 ABN-AMRO fired six employees in Dubai, after having detected fraud. On June 22nd 2015, the Algemeen Dagblad (AD) headlined “Yet again trickery at ABN-AMRO Dubai” after an employee had not adhered to the internal rules of the bank.

- B “What could be the effects of such incidents on the share price of ABN-AMRO?” Explain by using the formula of the constant growth Dividend Discount Model.

On May 22nd the following news item appeared in the media: “ABN-AMRO gets substantial protection against hostile takeovers” (source: Z24).

- C. “Is there a difference in the value of ABN-AMRO between a scenario in which there are indeed protective measures taken and a scenario in which there are no such measures?”

The investor has collected some more data:

- Last year, ABN-AMRO paid out 400 million euros in dividends to the Dutch government (source: Annual Report 2014).
- The beta (β) of comparable companies listed on the stock market is on average 1,07 (source: FD).
- The interest rate on Dutch government bonds amounts to 1,12% (source: Bloomberg)
- The expected market return is 9,5%.

- D. “Based on the constant growth Dividend Discount Model, what is the estimated market value of ABN-AMRO?” If necessary, you may also use the collected data at the beginning of this problem.

Microeconomics

ROBERT DUR
Hoogleraar aan
de EUR

Consider an economy populated by two agents: Agent 1 and agent 2. Agent's utility function is:

$$U_i = wh_i + \gamma(wh_i - wh_j) - \frac{1}{2}\theta h_i^2$$

where U_i is agent i 's utility, w is the agent's hourly wage, h_i is the number of hours the agent decides to work, i and j are either 1 or 2, $i \neq j$, and $\gamma > 0$ and $\theta > 0$ are constants. The first term represents the utility an agent derives from private consumption. The second term represents agent's concern for relative income. Agents whose γ is positive enjoy being ahead of others (i.e. having a higher income than others) and suffer from being behind (i.e. having a lower income than others). The last term represents the utility loss from spending time at work, rather than enjoying leisure.

- A. Suppose agents take decisions on the number of work hours simultaneously and independently. How many hours does each agent decide to work? Interpret your result (that is, explain briefly why optimal hours of work depend on the exogenous variables in the way they do).
- B. Since agents are identical and decide simultaneously, they choose the same number of work hours in equilibrium ($h_i = h_j$). Since their hourly wage is the same, the second term vanishes when calculating the level of utility reached in equilibrium by each worker. Explain why, despite this, relative income concerns have an impact on agents' utility in equilibrium, and also explain in which direction. If you can also show this formally, you get additional points!
- C. Suppose now the agents decide jointly on work hours of each of them. For convenience, assume they do so, in such a way that they maximize the sum of their utilities. What level of hours do they choose?
- D. In a large society, it would be difficult to decide on all agents' work hours jointly. Discuss a few other ways in which policy makers could try to reduce the welfare loss arising from relative income concerns. These need not necessarily fit perfectly in the context of this model. Original answers get additional points.

Een nuchtere blik op de kosten en baten van alcohol

Uit een rapport van RIVM en anderen zou blijken dat de consumptie van alcohol de samenleving jaarlijks tussen de 2,3 en 2,9 miljard euro aan welvaart kost en dat een accijnsverhoging van vijftig procent over een periode van vijftig jaar de maatschappij tussen de 14 en 20 miljard euro aan welvaart oplevert. Deze conclusies zijn echter op welvaartseconomisch drijfzand gebouwd.

ALBERT JAN HUMMEL

Promovendus aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)

BAS JACOBS

Hoogleraar aan de EUR

MATTHIJS OOSTERVEEN

Promovendus aan de EUR

Op 30 september verscheen een rapport van het RIVM – tot stand gekomen in samenwerking met het Trimbos Instituut, Ecorys en Maastricht University – over de maatschappelijke kosten en baten van alcohol (Wit *et al.* (2016), hierna: het RIVM-rapport). De onderzoekers vinden dat alcohol de samenleving jaarlijks tussen de 2,3 en 2,9 miljard euro aan welvaart kost en becijferen dat een accijnsverhoging veel welvaart oplevert. Deze conclusies uit het rapport zijn opmerkelijk en trokken grote maatschappelijke aandacht. Het rapport zal in de Tweede Kamer worden besproken bij de evaluatie van de nieuwe Drank- en Horecawet begin volgend jaar.

De analyse uit het RIVM-rapport bevat echter fouten. Zo worden de *private* kosten van alcoholgebruik dubbel geteld. Daarnaast blijken de resultaten extreem gevoelig te zijn voor de wijze waarop het consumentensurplus wordt geschat. Ook zijn er nog enkele andere methodologische problemen. Het is niet ondenkbaar dat het RIVM-rapport de baten van alcoholconsumptie met vele miljarden onderschat.

DUBBELTELLING PRIVATE KOSTEN

Het rapport becijfert dat de totale baten van de alcoholmarkt zo'n 5,5 miljard euro bedragen. Hiervan is 3,8 miljard euro het consumentensurplus: het verschil tussen de bereidheid van consumenten om te betalen voor alcohol en het bedrag dat ze daadwerkelijk betalen. De overige 1,7 miljard euro bestaat voor 1 miljard euro uit accijnsopbrengsten voor de overheid en voor 700 miljoen euro aan producentensurplus (winsten voor alcoholproducenten en -verkopers). In afwezigheid van externe effecten levert de

alcoholmarkt dus jaarlijks 5,5 miljard euro aan maatschappelijke welvaart op.

Om tot een schatting van de netto-baten te komen dienen de *externe* kosten van alcoholgebruik van de totale baten te worden afgetrokken. Het RIVM-rapport maakt echter een fout door *private* kosten van alcoholconsumptie van het totale surplus af te trekken:

“De kosten worden hoofdzakelijk gedragen door alcoholgebruikers zelf. Het gaat dan om (...) vroegtijdig overlijden (...), verlies van levenskwaliteit (...) en verminderde arbeidsproductiviteit.” (p. 13)

Deze private kosten van alcoholgebruik worden echter al in rekening gebracht bij de bepaling van het consumentensurplus. Het consumentensurplus meet immers het verschil tussen de bereidheid om te betalen voor alcohol en de prijs van alcohol. Hogere private kosten van alcoholconsumptie (door vroegtijdig overlijden, verlies aan levenskwaliteit en lagere arbeidsproductiviteit) verminderen de bereidheid om te betalen en verlagen daarmee het consumentensurplus. Zolang deze kosten door consumenten worden meegenomen bij hun beslissing om alcohol te consumeren is het onjuist deze af te trekken van het consumentensurplus. De private kosten van alcohol worden dan dubbel geteld. De onderzoekers volgen hier niet de leidraad voor het opstellen van een MKBA (Romijn en Renes, 2013). Dit lijkt sterk op een gangbare vergissing in het onderzoek naar de externe effecten van alcohol. Cnossen (2007) betoogt dat onderzoekers vaak private kosten presenteren als negatieve externe effecten.

Het is goed denkbaar dat niet alle private kosten volledig worden geïnternaliseerd. Consumenten maken niet altijd rationele afwegingen, bijvoorbeeld als gevolg van een verslaving of omdat de kosten onzeker zijn of ver in de toekomst liggen. Bijgevolg hoeven consumenten niet alle schade die zij zelf van alcoholgebruik ondervinden (bijvoorbeeld op arbeidsproductiviteit, gezondheid of welbevinden) volledig te internaliseren. De onderzoekers maken echter geen kwantitatieve schattingen van deze zogenaamde ‘internaliteiten’.

Het is weinig plausibel om ervan uit te gaan dat con-

sumenten private kosten helemaal niet wegen in hun beslissing om alcohol te consumeren. Veel mensen drinken bijvoorbeeld niet tijdens hun werk vanwege de effecten op hun arbeidsproductiviteit of drinken vanwege de veiligheidsrisico's niet of minder voordat ze in hun auto stappen.

Het is bovendien niet duidelijk hoe een maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA) moet worden uitgevoerd als consumenten private kosten niet (volledig) internaliseren. Als er internaliteiten zijn, hebben mensen namelijk inconsistente ('niet-transitieve') voorkeuren, waardoor het criterium voor de maatschappelijke welvaart niet langer scherp is afgebakend. Dient de overheid de voorkeuren van het individu op zaterdagavond te respecteren of die van hetzelfde individu op maandagochtend? Ook niet-economische overwegingen spelen hier een rol, bijvoorbeeld of en in hoeverre de overheid paternalistisch moet ingrijpen om mensen tegen zichzelf in bescherming te nemen. Een discussie over deze zaken was op zijn plaats geweest, zeker in een kosten-baten analyse over alcohol. De opstellers van een MKBA zouden bovendien beter niet zelf stelling kunnen nemen in politieke discussies over de wenselijkheid van overheidspaternalisme. Ze kunnen wel internaliteiten – kwalitatief of kwantitatief – als een PM-post in de MKBA opvoeren en de waardering daarvan aan de politiek laten.

Uiteraard zijn er ook externe kosten verbonden aan alcoholgebruik. Dit zijn kosten waarmee de consument *geen* rekening houdt bij zijn of haar alcoholconsumptie. Voorbeelden hiervan zijn de maatschappelijke kosten van verkeersongevallen en huiselijk geweld, en de hogere uitgaven aan gezondheidszorg, politie en justitie. Anders dan de private kosten dienen de negatieve externe effecten, de effecten van alcoholgebruik op derden, wel van de baten te worden afgetrokken, wat het rapport terecht doet.

Zoals tabel 1 laat zien, vallen de kosten van alcoholgebruik veel lager uit onder de aanname dat consumenten alle private kosten (vroegtijdig overlijden, productiviteitsverlies en verlies aan kwaliteit van leven) internaliseren. Bij de productiviteitsverliezen nemen we aan dat consumenten alleen rekening houden met het verlies in hun nettoloon, en niet met de gedeerde belastingopbrengsten voor de overheid. Als we uitgaan van een gemiddeld belastingtarief van veertig procent, dalen de kosten van 1,9 miljard naar 0,8 miljard euro. Bij de kostenpost 'vroegtijdig overlijden' scharen wij alleen de verkeersslachtoffers onder negatieve externe effecten van alcoholgebruik. Alle schade van verkeersslachtoffers is extern verondersteld, aangezien de gegevens uit het RIVM-rapport geen mogelijkheid bieden om onderscheid te maken tussen dronken automobilisten en slachtoffers van dronken automobilisten. Deze post daalt zo van 2,1 miljard naar 46 miljoen euro.

Als de private kosten van alcohol niet dubbel worden geteld, is het maatschappelijke kosten-batensaldo van alcoholconsumptie positief: de maatschappelijke welvaart daalt door alcoholconsumptie niet met 2,6 miljard euro, maar stijgt met 1,7 miljard euro per jaar. Alleen het corrigeren van de dubbel telling haalt dus de belangrijkste conclusie van het rapport onderuit. Het kosten-batensaldo zou alleen negatief zijn als internaliteiten ten minste 39 procent van de private kosten zouden bedragen en de overheid volledig paternalistisch zou zijn.

SCHATTING CONSUMENTENSURPLUS

Niet alleen aan de kostenkant gaat een en ander in het rapport mis, ook bij de bepaling van de baten gaat het fout. De belangrijkste baten van alcoholgebruik bestaan uit het consumentensurplus, het verschil tussen wat alle individuele consumenten bereid zijn te betalen en de marktprijs. Bij een schatting van het consumentensurplus gaan de onderzoekers uit van een lineaire vraagcurve. Bij een elasticiteit van $-0,5$ wordt daarnaast verondersteld dat mensen geen alcohol meer zullen consumeren als de prijzen verdrievoudigen.

De berekeningen in het RIVM-rapport zijn gebaseerd op een misvatting van wat een prijselasticiteit is:

“Niettemin is het duidelijk dat gebruik van een constante prijselasticiteit van de vraag, d.w.z. een lineaire vraagcurve, een ruwe indicatie kan geven van de mate van welzijn die consumenten verbinden aan de consumptie van alcohol.” (p. 43)

De onderzoekers maken hier twee fouten. Allereerst impliceert een constante prijselasticiteit *niet* een lineaire vraagcurve: een lineaire vraagcurve heeft geen constante elasticiteit. Daarnaast kan een elasticiteit alleen zinvol worden gebruikt om de effecten van marginale prijsveranderingen te evalueren, niet voor grote ('inframarginale') wijzigingen.

Anders dan het rapport suggereert, mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat een prijsstijging van 200 procent alle alcoholconsumptie zou doen verdwijnen (zelfs niet als de elasticiteit constant zou zijn). Als de elasticiteit werkelijk constant zou zijn, en gelijk aan $-0,5$, zou deze prijsstijging leiden tot een daling in de alcoholconsumptie van 42 procent en niet tot een algehele drooglegging. Zie ook de bijlage bij dit artikel op www.esb.nu/rivmkritiek. Het lijkt bovendien onwaarschijnlijk dat, indien de supermarktprijs van een fles bier van 0,50 euro of een fles wijn van 4 euro naar 1,50 euro respectievelijk 12 euro wordt verhoogd, er geen alcohol meer gekocht zou worden.

Kosten en baten van alcohol bij correctie van dubbel tellingen (bedragen in miljoenen euro's)

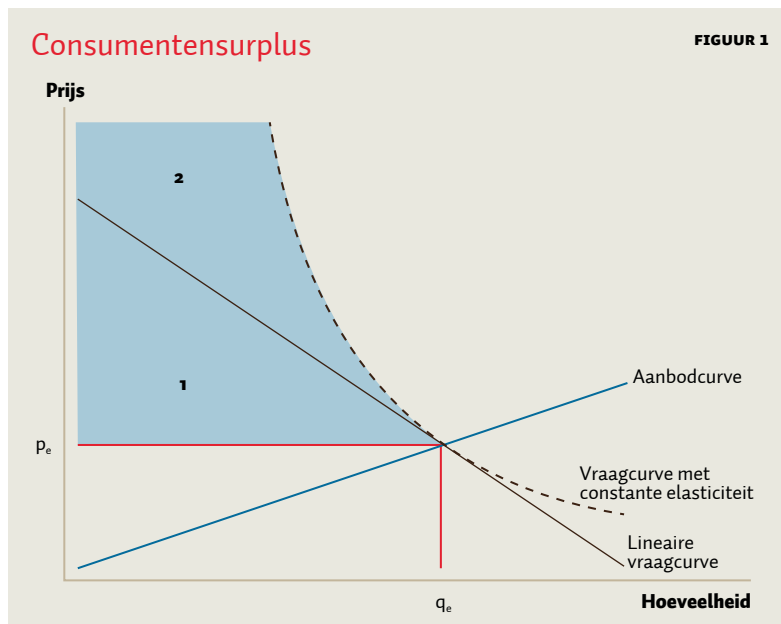
TABEL 1

	RIVM-rapport		Zonder dubbel telling	
Baten		5.540		5.540
Vroegtijdig overlijden	2.122		46	
Productiviteitsverliezen	1.929		772	
Verlies kwaliteit leven	1.059		0	
Verkeersongevallen (excl. slachtoffers)	1.039		1.039	
Zorgkosten	425		425	
Studievertraging	69		69	
Politie en justitie	1.501		1.501	
Overheid	20		20	
Kosten		8.164		3.872
Baten minus kosten		-2.624		+1.668

Verder stelt het rapport:

“Zoals gezegd, is het veronderstellen van een lineaire vraagcurve een vereenvoudiging van de werkelijkheid. Maar gezien de kennis over alcoholgebruik is het de best mogelijke schatting met betrekking tot het consumenten-surplus.” (p. 43)

Dit is *niet* de best mogelijke schatting, gezien de beschikbare kennis over de vraag naar alcohol. Veelal wordt in empirische studies – ook die door het RIVM-rapport worden aangehaald – de logaritme van de gevraagde hoeveelheid geregresseerd op de logaritme van de prijs. De veronderstelde vraagcurve heeft dan een constante elasticiteit en is niet lineair zoals het RIVM-rapport veronderstelt.

Kosten en baten van alcohol met alternatieve schattingen van het consumentensurplus (bedragen in miljoenen euro's)

TABEL 2

Scenario vraagcurve	Lineair (RIVM-rapport)	Kwadratisch	Semi-elastisch	Iso-elastisch
Consumentensurplus	3.800	5.067	8.339	∞
Nutsfunctie: $u(q)$	$aq^2 + bq$	$aq^2 + bq + dq^3$	$-ae^{-bq}$	$aq^{1-b}/(1-b)$
Vraagfunctie: $p(q)$	$2aq + b$	$3dq^2 + 2aq + b$	abe^{-bq}	aq^b
Elasticiteit: $p(q)/(p'(q)q)$	$(2aq + b)/(2aq)$	$(3dq^2 + 2aq + b)/(6dq^2 + 2aq)$	$-1/(bq)$	$-1/b$
Producentensurplus	700	700	700	700
Accijnzen	1.040	1.040	1.040	1.040
Baten	5.540	6.807	10.079	∞
Kosten (zie tabel 1)	3.872	3.872	3.872	3.872
Baten minus kosten	+1.668	+2.935	+6.207	$+\infty$

De voorkeuren voor alcoholconsumptie q en een composiet goed c (alle overige consumptie) worden beschreven door een quasilineaire nutsfunctie $v(q, c) = u(q) + c$. De budgetrestrictie is $pq + c = m$, waarbij m het (exogene) inkomen is en p de relatieve prijs van q in termen van c waarvan de prijs op 1 is genormaliseerd. De nutsfunctie is zo gekalibreerd dat de prijselasticiteit van de vraag gelijk is aan $-0,5$ bij het huidige omzetniveau van 3,8 miljard euro. Tevens wordt in het tweede scenario – waarin er één vrije parameter is – verondersteld dat de alcoholconsumptie nul wordt bij een verviervoudiging van de prijs.

De schattingen van het consumentensurplus zijn zeer gevoelig voor de veronderstelde vraagfunctie. Figuur 1 laat een lineaire vraagcurve en een vraagcurve met een constante elasticiteit zien. Het consumentensurplus is het oppervlak tussen de vraagcurve, die de bereidheid om te betalen van consumenten weergeeft, en de prijs die consumenten daadwerkelijk betalen. Als een lineaire vraagcurve wordt verondersteld (zoals in het RIVM-rapport), is het consumentensurplus gelijk aan oppervlak 1. Wordt daarentegen uitgegaan van een vraagcurve met een constante elasticiteit, dan is het consumentensurplus gelijk aan de som van de oppervlakken 1 en 2. Het consumentensurplus is in het tweede geval een stuk groter, en potentieel onbegrensd.

In tabel 2 maken we een schatting van het consumentensurplus en het totale kosten-batensaldo bij verschillende voorkeuren van consumenten (nutsfuncties) die alle in verschillende vraagfuncties resulteren. Onze schattingen gebruiken alleen de informatie zoals die is verstrekt in het RIVM-rapport. De details van de berekeningen zijn online te vinden in de bijlage. De eerste kolom geeft de schatting uit het rapport, die gebaseerd is op een lineaire vraagcurve. Door uit te gaan van een lineaire vraagcurve, maken de onderzoekers impliciet de aanname dat de nutsfunctie kwadratisch is. Daarnaast wordt verondersteld dat de alcoholconsumptie naar nul gaat als de prijzen verdrievoudigen. Onder deze aannames is het consumentensurplus gelijk aan 3,8 miljard euro. Gecorrigeerd voor de dubbelrekening is het maatschappelijke kosten-batensaldo +1,7 miljard euro (zie ook tabel 1).

In de tweede kolom wordt een iets algemenere nutsfunctie verondersteld, die een kwadratische vraagfunctie genereert. Hierbij maken we de extra aanname dat de maximale bereidheid om voor alcohol te betalen niet driemaal maar viermaal de huidige prijs is. Het consumentensurplus is dan naar schatting 5,1 miljard euro: 33 procent hoger dan de schatting uit het RIVM-rapport. Onder deze aannames levert de alcoholmarkt jaarlijks 2,9 miljard euro aan welvaart op.

In de derde kolom berekenen we het consumentensurplus als we uitgaan van een constante *semi-elasticiteit*: een procentuele verandering in de prijs leidt dan tot een constante *absolute* verandering in de gevraagde hoeveelheid. De schatting voor het consumentensurplus is dan geen 3,8 miljard euro, maar 8,3 miljard euro: een stijging van 119 procent. De maximale bereidheid om voor alcohol te betalen is in dit geval 7,4 keer de huidige prijs en het maatschappelijke kosten-batensaldo bedraagt +6,2 miljard euro.

De vierde kolom, tot slot, geeft de schatting van het consumentensurplus bij een constante prijselasticiteit, in lijn met hoe deze veelal empirisch wordt geschat. Bij een prijselasticiteit van $-0,5$ (conform de schatting die wordt gebruikt in het RIVM-rapport) is het consumentensurplus niet 3,8 miljard, maar oneindig groot. Met deze voorkeuren is de bereidheid om te betalen voor de eerste alcoholconsumptie onbegrensd, en levert alcoholconsumptie altijd een positieve bijdrage aan de maatschappelijke welvaart.

Het rapport berekent het consumentensurplus op basis van een aanname op de functionele vorm van de vraagfunctie en één puntschatting van de prijselasticiteit. De schattingen van het consumentensurplus zijn extreem

gevoelig voor deze aannames, zoals onze analyse laat zien. Ook aan onze berekeningen mag daarom geen grote waarde worden gehecht. Een reflectie op de veronderstelde vraagfunctie is daarom noodzakelijk, maar ontbreekt in het rapport. De vraagfunctie (en dus het consumentensurplus) kan uiteindelijk alleen betrouwbaar worden bepaald door de gevraagde hoeveelheid bij ieder prijsniveau te observeren. Maar daadwerkelijk geobserveerde prijzen en hoeveelheden worden bepaald door vraag *en* aanbod. Daarom kan alleen met exogene prijsvariatie door aanbodschokken de vraagfunctie goed worden geschat. Zie bijvoorbeeld Cohen *et al.* (2016) voor een goede schatting van de vraagfunctie naar en consumentensurplus van Uber-taxidiensten.

OVERIGE PROBLEMEN

De onderzoekers zien een aantal andere zaken over het hoofd. Zo stelt het RIVM-rapport het producentensurplus gelijk aan de boekhoudkundige winsten van alcoholproducenten en verkopers. Dit zijn echter geen economische winsten. In ieder geval dienen de vergoedingen voor de eigenvermogensverschaffers van de boekhoudkundige winsten te worden afgetrokken. Verder wordt aangenomen dat het producentensurplus niet verandert bij aanzienlijke beleidswijzigingen. Deze aanname is alleen gerechtvaardigd als het alcoholaanbod perfect elastisch zou zijn. In dat geval is het producentensurplus echter altijd gelijk aan nul en niet 700 miljoen euro, zoals het rapport nu becijfert.

Daarnaast worden in het rapport de baten van alcoholconsumptie op de overheidsfinanciën onderschat. Aan vroegtijdig overlijden zijn ook maatschappelijke baten verbonden: lagere uitgaven aan AOW-pensioenen en langdurige gezondheidszorg (zoals verzorgings- en verpleeghuizen). Uit kosten-batenanalyses van roken blijkt dat deze zeer belangrijk zijn en veelal de reden zijn waarom roken een positieve bijdrage levert aan de maatschappelijke welvaart (Cnossen, 2006).

Tot slot gebruiken de onderzoekers een partieel-evenwichtsanalyse. Daardoor houden ze geen rekening met algemeen-evenwichtseffecten van beleid, bijvoorbeeld via de doorwerking van accijnsverhogingen op de horeca of de markt voor frisdranken. Deze effecten zullen zeker een rol gaan spelen bij de zeer grote beleidswijzigingen die in het rapport worden geanalyseerd. Hoge accijnzen kunnen bovendien leiden tot smokkel en werken de opkomst van illegale brouwerijen en destilleerderijen in de hand. Mogelijk zullen consumenten thuis allerlei alcoholhoudende brouwsels gaan fabriceren, met alle gezondheidsrisico's van dien. Ook deze effecten worden niet meegewogen.

CONCLUSIE

Het RIVM-rapport concludeert:

“De schatting van de netto-kosten voor de maatschappij die toe te schrijven zijn aan alcohol van ongeveer 2,3 tot 2,9 miljard euro moet voorzichtig worden geïnterpreteerd, hoewel we er wel van overtuigd zijn dat alcohol inderdaad netto-kosten oplevert voor de maatschappij.” (p. 105)

Dit impliceert dat een algehele drooglegging of elk beleid dat alcoholconsumptie ontmoedigt leidt tot een stijging van de maatschappelijke welvaart. Deze conclusies kunnen op basis van het RIVM-rapport echter niet worden getrokken. Het rapport maakt een fout door de private kosten van alcohol dubbel te tellen. Als deze dubbel telling conform de leidraad voor MKBA's zou worden gecorrigeerd, zou alcohol een positief effect hebben op de maatschappelijke welvaart. Internaliteiten kunnen bij alcoholgebruik een rol spelen. Deze kunnen het beste als een PM-post in de kosten-batenanalyse worden opgevoerd (kwalitatief of kwantitatief), aangezien de waardering en correctie van internaliteiten politieke afwegingen zijn waar de opstellers van het RIVM-rapport niet over gaan. Daarnaast worden methodologische fouten gemaakt bij de bepaling van het consumentensurplus en blijken de resultaten extreem gevoelig voor de aanname die de onderzoekers zonder onderbouwing maken over de voorkeuren van consumenten.

De onderzoekers zouden hun werk beter kunnen overdoen. Onze berekeningen suggereren dat de maatschappelijke baten van alcohol mogelijk miljarden euro's hoger liggen dan het RIVM-rapport thans becijfert. Deze berekeningen zijn echter illustratief en mogen niet worden geïnterpreteerd als bewijs dat alcoholconsumptie grote maatschappelijke welvaartswinsten geeft of dat alcoholgebruik geen externe kosten zou veroorzaken. Meer onderzoek is nodig voordat mogelijk verstrekkende beleidsmaatregelen worden getroffen op basis van een rapport dat op welvaarts-economisch drijfzand is gebouwd.

LITERATUUR

- Cnossen, S. (2006) Tobacco taxation in the European Union. *FinanzArchiv*, 62, 305–322.
- Cnossen, S. (2007) Alcohol taxation and regulation in the European Union. *International Tax and Public Finance*, 14, 699–732.
- Cohen, P., R. Hahn, J. Hall *et al.* (2016) Using big data to estimate consumer surplus: the case of Uber. *NBER Working Paper*, 22627. Cambridge, MA: NBER.
- Romijn, G. en G. Renes (2013) *Algemene leidraad voor maatschappelijke kosten-batenanalyse*. Den Haag: CPB/PBL.
- Wit, G. de, P. van Gils, E. Over *et al.* (2016) *Maatschappelijke kosten-baten analyse van beleidsmaatregelen om alcoholgebruik te verminderen*. Bilthoven: RIVM.

In het kort

- ▶ Alcoholconsumptie zou de welvaart verlagen en alcoholontmoedigend beleid zou tot grote welvaartswinsten leiden.
- ▶ Het onderzoeksrapport van het RIVM bevat dubbel tellingen van kosten en methodologische fouten.
- ▶ Het is mogelijk dat het RIVM-rapport de baten van alcoholconsumptie met vele miljarden euro's onderschat.

Naar een maatschappelijk verantwoord handels- en investeringsregime

De publieke weerstand tegen handelsverdragen neemt toe, terwijl handel tot aanzienlijke productiviteitstoenamen en meer welvaart leidt. Het is daarom belangrijk dat de handelspolitieke agenda hervormd wordt waarbij handelsakkoorden meer als instrument worden ingezet voor duurzaamheid en waarbij verliezers gecompenseerd worden door winnaars.

MARTEN VAN DEN BERG
 Directeur-generaal
 Buitenlandse Economische Betrekkingen
 bij het Ministerie
 van Buitenlandse Zaken

Globalisering staat weer bovenaan op de politieke agenda. Discussies over handelsverdragen als TTIP en CETA halen regelmatig het nieuws. In toenemende mate zijn er zorgen over de effecten van internationale handel en investeringen. Ongelijke inkomensverdeling, werkloosheid en het verlagen van milieu- en arbeidsnormen zijn aspecten die aan internationale handel en investeringen worden toegeschreven. Tegelijkertijd hebben internationale handel en investeringen aantoonbaar positieve effecten op groei van inkomen en productiviteit. Dat is ook de reden waarom veel landen handelsverdragen afsluiten. Handelsverdragen blijken immers een duidelijk positieve bijdrage te leveren aan internationale handel. Om te voorkomen dat we de handelspolitiek als een belangrijk middel tot groei van inkomen en productiviteit niet meer kunnen inzetten als gevolg van toenemende publieke weerstand, is een andere handelspolitieke agenda nodig.

ONTWIKKELINGEN IN INTERNATIONALE HANDEL

In de periode 1987–2007 nam de internationale handel enorm toe. Vooral de toetreding van China tot de mondiale markt speelde daarbij een belangrijke rol. In deze periode zagen we ook een snelle ontwikkeling van de *global value chains*, internationale en regionale waardeketens, waarbij bedrijven hun productieprocessen geografisch opknippen. Dit opknippen van productieprocessen heeft geleid tot complexe netwerken van productie, logistieke operaties en andere diensten die dwars door landen heen lopen. Inmid-

dels bestaat zo'n zestig procent van de wereldhandel uit intermediaire goederen en diensten.

Deze nieuwe ordening van internationale markten heeft nogal wat consequenties voor beleid. Handelsbarrières kunnen nu ook barrières zijn voor investeringen en vice versa, en hoge importtarieven van intermediaire goederen kunnen exportposities schaden. Diensten en industrie zijn meer dan ooit met elkaar verbonden. Landen hoeven niet meer een comparatief voordeel te hebben op een hele sector, maar kunnen zich beperken tot een deel van een productieproces of dienst. Er zit echter ook een zekere kwetsbaarheid in omdat delen van productieprocessen vaak mobieler zijn en bedrijven die processen eerder zullen verplaatsen als vestigingscondities in een ander land aantrekkelijker zijn (Amador en Di Mauro, 2015).

VOORDELEN INTERNATIONALE HANDEL

Veel landen profiteerden van de enorme groei in de internationale handel. Ook Nederland, als middelgrote open economie, heeft veel baat bij internationale handels- en investeringsrelaties, maar ook niet-OESO-landen profiteerden: wereldwijd werden miljoenen mensen uit de armoede gehaald.

Internationale handel speelt een belangrijke rol bij innovatie, omdat toenemende concurrentie innovatie uitlokt. Internationale handel verhoogt ook de kwaliteit en variëteit van intermediaire goederen. En vooral prijsverlagingen van intermediaire goederen blijken een belangrijke bijdrage te leveren aan productiviteitsgroei (Dabla-Norris en Duval, 2016).

Importconcurrentie speelt ook een belangrijke rol bij productiviteitsgroei: het verhoogt de concurrentie op nationale markten waardoor minder productieve bedrijven marktaandeel zullen verliezen (Hornok en Koren, 2016). Het blijkt dat niet alleen direct exporterende en importerende bedrijven profiteren, maar ook hun toeleveranciers, tot wel in de vierde ring van toeleveren, blijken aantoonbaar beter te presteren (Rubinova en Dhymé, 2016). Verder dragen vooral buitenlandse investeerders in belangrijke mate bij aan productiviteitsgroei en vormen ze een belangrijk kanaal voor overdracht van kennis en technologie. Ten slotte hebben ook consumenten baat bij (goed-

kope) importen. Hierdoor hebben ze meer keus en stijgen hun reële inkomens.

DE BATEN VAN HANDELSVERDRAGEN

Hoewel er steeds meer kritiek is op de effectiviteit van handelsverdragen (Rodrik, 2016) laten veel studies zien dat handelsverdragen een positieve bijdrage leveren aan export. Een studie van Hannan, waarin zij kijkt naar 104 landenrelaties met een onderling handelsverdrag in de periode 1983–1995, laat zien dat de gecumuleerde export over tien jaar als gevolg van handelsverdragen tachtig procent hoger lag. Ook studies over regionale handelsverdragen laten positieve effecten zien van handelsverdragen op groei van handel en inkomen. (Hannan, 2016; CPB, 2016; Petri en Plummer, 2016).

DE OMSLAG

Liet de periode 1987–2007 een ongekende groei van zeven procent per jaar zien in de internationalisering van markten, rond 2010 zien we een omslag: de groei van de wereldhandel neemt in de periode 2010–2015 af naar zo'n drie procent per jaar en is in 2015 en 2016 één procent. In 2017–2018 zal de wereldhandel een beetje opkrabbelen naar een jaarlijkse groei rond de drie procent, min of meer vergelijkbaar met de groei van het mondiale bnp. Daarmee komt de handelselasticiteit (groei mondiale import/groei mondiaal bnp) weer rond de één te liggen. Dit illustreert dat, in ieder geval voorlopig, de verdere internationalisering van waardeketens en toenemende globalisering nauwelijks plaatsvindt. Deze daling van de internationale handel wordt voor een belangrijk deel toegeschreven aan de afname van de investeringen en de 'verkorting' van de mondiale waardeketens, maar ook aan het gebrek aan verdere handelsliberalisatie en het toenemend protectionisme (Setser, 2016).

De afnemende groei van internationale handel en de magere economische prestaties leiden tot toenemende zorgen over werkloosheid. Veel landen grijpen daarom naar protectionisme als een bekend instrument om hun werkgelegenheid te beschermen. Sinds de afname in de groei van de wereldhandel is het aantal protectionistische maatregelen door landen fors toegenomen. Ook allerlei andere vormen van handelsverstoringen, zoals subsidies en belastingvoordelen om bedrijven aan te trekken, zijn sinds 2010 fors toegenomen. Tegelijkertijd zijn allerlei lokale productievooraarden voor investeringen, ook een vorm van protectionisme, sterk in opmars (Evenett, 2016; Evenett en Fritz, 2016; WTO, 2016).

Dit is een verontrustende ontwikkeling, met name voor open economieën als Nederland, die ons op een grote afstand zal zetten van meer gesloten economieën, die minder schade ondervinden van een protectionistisch economisch klimaat.

INTERNATIONALE HANDEL EN HANDELSVERDRAGEN ONDER DRUK

Niet alleen bij politici, ook tussen economen is de discussie over de kosten en baten van internationale handel toegenomen. Daarbij hebben economen in het verleden misschien wel te veel de nadruk gelegd op de baten van vrijhandel. Alleen al de term 'vrijhandel' is misschien verkeerd gekozen.

Vrijhandel is geen doel op zich maar een middel voor groei van inkomen en productiviteit. Dat internationale handel goed is voor de economie, wordt door de meeste economen nog steeds onderschreven. Er is nu wel meer aandacht voor de verdelings- en transitie-effecten en voor de relatie tussen duurzaamheid en internationale handel. Maar overeind blijft staan dat de winnaars van globalisering in termen van toegenomen reëel inkomen vooral te vinden zijn bij de middenklasse in China en India en bij de hogere inkomensklasse in de OESO-landen. De verliezers bevinden zich bij de (vooral lagere) middenklasse in de OESO-landen.

Naast inkomenseffecten zijn er ook effecten op de arbeidsmarkt. De winst van internationale handel zit immers in de herverdeling van arbeid en kapitaal naar de meer productieve sectoren en bedrijven. Dit betekent dat werknemers die in die niet-productieve bedrijven of sectoren actief zijn, hun baan kunnen verliezen of hun inkomen kunnen zien dalen. Zij zullen in de productieve bedrijven of sectoren werk moeten vinden. Dit kost tijd en leidt bij deze 'verliezers' vaak tot weerstand tegen internationale concurrentie.

De toenemende weerstand tegen internationale handel en internationale investeringen is geen goed nieuws, en doormodderen in een gebrekkige voortgang van de internationale handels- en investeringsagenda is geen goede optie. In de nieuwe benadering voor internationale handel en investeringsregimes moeten we daarom rekening houden met de zorgen en de kritiek hierover in de samenleving en met mogelijke inkomens- en transitie-effecten.

EEN ANDERE HANDELSPOLITIEKE AGENDA

We moeten naar een maatschappelijk verantwoord handels- en investeringsregime waarbij duurzaamheid en inclusiviteit voorop staan. De belangen voor Nederland zijn groot en de internationale economische positie van Nederland rechtvaardigt ook die rol. Zo is Nederland de tweede landbouwexporteur ter wereld en is Nederland vaak een van de grootste buitenlandse investeerders in veel landen. Binnen de OESO speelt Nederland al een voortrekkersrol bij maatschappelijk verantwoord ondernemen en minister Ploumen speelt met haar reset van handelsverdragen internationaal al een voortrekkersrol bij het verduurzamen van handelsakkoorden, bijvoorbeeld in de G20, maar ook in het debat over CETA (Ploumen, 2016). Nederland moet die voortrekkersrol de komende jaren versterken, onder meer via de G20, binnen de EU met collega's in Brussel en via organisaties als de OESO en Unctad.

Het is van belang om negatieve inkomens- en verdelingseffecten te voorkomen of te minimaliseren. Dat vraagt ook in Nederland sterkere verbindingen tussen nationaal en internationaal beleid. Alleen zo creëer je in de huidige samenleving steun voor die noodzakelijke agenda van internationale handel en investeringen en kan tegemoet worden gekomen aan een aantal tekortkomingen in de huidige handelspolitieke agenda.

Terug naar de multilaterale tafel

Handelsrelaties gaan allang niet meer over finale goederenstromen van land A naar land B. Landen zijn met elkaar verbonden via een steeds complexer netwerk van regionale en mondiale waardeketens.

Deze complexiteit van met elkaar verbonden markten vraagt om sterke internationale governance. Die ontbreekt op dit moment. De WTO kon geen successen boeken en daarom hebben we het afgelopen decennium internationale markten vooral via regionale en bilaterale akkoorden proberen te ordenen. Op het gebied van investeringen kennen we zelfs meer dan 3500 bilaterale verdragen. Deze fragmentatie van het mondiale handels- en investeringssysteem vormt een groot probleem, omdat er een gebrek is aan consistentie en transparantie; bovendien is het veel lastiger om de markt te beteugelen aan de hand van publieke waarden en duurzaamheidsagenda's.

Om tot een meer geïntegreerd handelssysteem en investeringssysteem op mondiaal niveau te komen, is een voorzichtige revival van een multilaterale handelspolitieke agenda noodzakelijk. Sinds lange tijd laat de WTO ook wat succesjes zien, namelijk in 2013 het handelsfacilitatieakkoord van Bali dat de handelskosten mondiaal met vijftien procent kan verlagen (OESO, 2015) en in 2015 het akkoord van de WTO waarbij onder meer afspraken werden gemaakt om de exportsubsidies op landbouw verder terug te dringen en om voorzichtig nieuwe onderwerpen binnen de WTO te gaan bespreken.

Een ander succes hebben we gezien bij de G20 onder een ambitieus voorzitterschap van China. Zo zijn er voor het eerst sinds lange tijd afspraken gemaakt over mondiale investeringen en is een belangrijke stap gezet naar een akkoord over milieugebruiksgoederen. Sinds het voorzitterschap van Turkije in 2015 is Nederland weer nauw betrokken als gastland bij de debatten binnen de G20 over internationale handel en investeringen. Vooral de G20-afspraken over investeringen kunnen op lange termijn relevant worden omdat zij de weg heel voorzichtig vrijmaken om na te denken over een mondiale investeringsarchitectuur. Het zou mooi zijn als de G20 daar een leidende rol in zou blijven spelen en organisaties als de OESO en Unctad daar nauw bij betrokken konden worden, zoals ook onder het Chinese voorzitterschap is gebeurd. Onder het Chinese voorzitterschap van de G20 is ook een belangrijke stap gezet om oneerlijke concurrentie, zoals nu plaatsvindt op het gebied van staal, op de beleidsagenda te zetten. Dit is een belangrijke stap om de zorgen over een eerlijk mondiaal speelveld aan te pakken.

Een tussenweg tussen een multilateraal akkoord en een bilateraal akkoord zijn de zogenoemde plurilaterale akkoorden. Dat zijn akkoorden waarbij landen vrijwillig onderhandelen om bij een bepaalde groep van goederen en/of diensten verdere afspraken te maken voor handelsliberalisatie. Zo wordt er op dit moment onderhandeld over een verdrag op het gebied van milieugoederen (Environmental Goods Agreement) en over een verdrag over diensten (TiSA, Trade in Services Agreement). Ook dit is een optie om toch verder te komen met een agenda voor handelsliberalisatie. Wel moeten er dan duidelijke afspraken komen, zodat landen zich ook op een later moment kunnen aansluiten bij een plurilateraal akkoord.

Handelsverdragen meer in dialoog met de samenleving

Handelsverdragen gaan allang niet meer alleen over tarieven en markttoegang van goederen en diensten. Aspecten

als openbare aanbestedingen, duurzaamheid en investeringsbescherming, mededinging en samenwerking op het gebied van regelgeving zijn ook onderdelen van handelsverdragen. Deze complexiteit maakt het lastiger om tot snelle resultaten te komen aan de onderhandelingstafels. Tegelijkertijd roept het weerstand op in de samenleving, omdat burgers op vele wijzen worden geraakt door dergelijke complexe akkoorden.

Maatschappelijke organisaties moeten daarom een actieve rol vervullen bij de onderhandelingen van handelsverdragen. In Nederland heeft bijvoorbeeld de SER over TTIP een advies geschreven (SER, 2016). Dit was hier een prima eerste stap, maar het blijkt onvoldoende. Ondanks een positief oordeel nam de weerstand in de samenleving niet af. Er is een actievere dialoog nodig met werkgevers, werknemers en ngo's over handelsverdragen, zodat een samenleving het gevoel heeft serieus genomen te worden en betrokken wordt bij de inrichting van handelsverdragen.

Betrek bij onderhandelingen huidige economie: duurzaamheid en nieuwe economie

Het is cruciaal dat aan de onderhandelingstafels aansluiting gevonden wordt bij relevante economische en publieke agenda's. Vooralsnog gaat een groot deel van de multilaterale onderhandelingen bij de WTO (DDA-ronde) over landbouw. Hoewel landbouw een belangrijk domein is voor veel landen, zeker voor ontwikkelingslanden, doen de onderhandelaars hiermee zichzelf te kort. Ontwikkelingen zoals de digitale economie en de mondiale waardeketens staan centraal in de internationale economie. Deze zogenaamde nieuwe onderwerpen krijgen onvoldoende aandacht in de WTO. De EU heeft in haar strategiepapier, *Trade for all*, al een lans gebroken voor het opnemen van nieuwe onderwerpen in de WTO-agenda (Europese Commissie, 2015). Maar ook het akkoord van Nairobi heeft heel voorzichtig de deur geopend naar het agenderen van nieuwe onderwerpen. Cruciaal, want als de onderhandelingen binnen de WTO hun relevantie verliezen voor wat er werkelijk gebeurt in de economie, verliest ook de WTO haar geloofwaardigheid en haar steun. Dan zoeken landen het in bilaterale verdragen, wat tot verdere versnippering leidt.

Ook investeringen verdienen een plaats bij de multilaterale onderhandelingen. Nu kennen we een regime van ruim 3500 bilaterale investeringsverdragen en daarmee is er een ongelijk en ondoorzichtig mondiaal speelveld gecreëerd. Onder voorzitterschap van China, heeft de G20 een eerste stap gezet met het formuleren van 'non binding investment principles'. Dit proces verdient een vervolg omdat hiermee voor het eerst sinds lange tijd weer gesproken wordt over een mondiale investeringsarchitectuur.

De digitale economie is bij uitstek een onderwerp dat op de multilaterale handelspolitieke agenda een prominente plaats verdient. Veel mondiale wereldhandel gaat via e-commerce en bijna elke internationale transactie heeft een digitale component. De digitale revolutie biedt enorm veel economische potentie voor OESO-landen, maar ook voor lage- en middeninkomenslanden. Maar er zijn nog veel handelsbarrières bij digitale handel. Toegang tot data is in veel gevallen nog beperkt, internet is niet overal toegankelijk, landen kennen verplichtingen van data-lokalisatie en

-opslag. Tegelijkertijd zijn er vraagstukken met betrekking tot beveiliging van gegevens en persoonsbescherming waarvoor in een handelsakkoord aandacht besteed moet worden.

Handelsakkoorden moeten de transitie naar verduurzaming faciliteren. Hoe zorgen handelsverdragen ervoor dat we duurzamer gaan produceren en consumeren? Hoe kunnen handelsverdragen bijdragen aan het realiseren van de Sustainable Development Goals die we met elkaar hebben afgesproken? Het SER-advies over TTIP geeft belangrijke aanzetten voor uitgangspunten voor de beoordeling van TTIP, maar de adviezen van de SER gaan in feite veel verder. Veel aanbevelingen zijn prima voorzetten voor een nieuwe handelspolitieke agenda, vooral over de wijze waarop handelsverdragen kunnen bijdragen aan de bescherming van milieu, werknemersrechten en fundamentele arbeidsnormen (SER, 2016). Het handelsverdrag tussen Canada en de EU, CETA, laat ook al belangrijke stappen zien in een nieuwe handelspolitieke agenda. Er was meer transparantie tijdens het proces, er zitten belangrijke duurzaamheidskernstukken in en er wordt een aanzet gegeven tot een multilaterale investeringsagenda. Dat er uiteindelijk een akkoord is bereikt over CETA is daarom goed nieuws.

Betere koppeling internationale agenda's en nationale agenda's

Het allerbelangrijkste, ten slotte, is de noodzaak om internationale en nationale agenda's veel beter op elkaar aan te sluiten. Veel negatieve effecten die worden toegeschreven aan internationale handel en globalisering hebben vaak te maken met nationaal beleid, of juist het gebrek eraan. Inkomensongelijkheid is vooral het effect van binnenlandse belastingstelsels. Transitie-effecten kunnen worden opgevangen door nationaal beleid.

Er zijn betere inzichten nodig waar de verliezers van internationale handel zich precies bevinden of zich gaan bevinden – en waardoor dat komt. En er is beleid nodig dat bedrijven helpt om in de nieuwe mondiale concurrentie, als gevolg van (oude of nieuwe) handelsverdragen, overeind te blijven en zorgt dat werknemers die hun baan verliezen weer perspectief krijgen op een andere toekomst via scholing of andere arbeidsmarktondersteuning.

CONCLUSIE

Onmiskenbaar profiteren veel landen van internationale handel en investeringen die via handelsverdragen effectief gereguleerd worden. Afgelopen jaren is de groei van de internationale handel en investeringen echter afgenomen en is ook de weerstand toegenomen. Er zijn zorgen over inkomenseffecten en arbeidsmarkteffecten en zorgen dat inter-

ationale handel en investeringen duurzaamheidsagenda's ondermijnen. Die zorgen in de samenleving moeten we serieus nemen om te voorkomen dat verdere integratie van internationale markten politiek niet meer haalbaar blijkt te zijn. Dat vraagt om een agenda waarbij we voorzichtig weer meer aandacht geven aan multilaterale onderhandelingen, een agenda waar duurzaamheid centraal staat en waar stakeholders een rol krijgen bij het onderhandelingsproces. En een agenda waarbij veel betere afstemming plaatsvindt tussen enerzijds nationaal beleid op het gebied van bijvoorbeeld onderwijs, sociale zekerheid en belastingen, en anderzijds internationaal beleid om ervoor te zorgen dat landen en iedereen binnen landen beter profiteren van internationale handel en investeringen, maar tegelijkertijd potentiële verliezers via gerichte beleidsinterventies wel een perspectief houden.

LITERATUUR

- Amador, J. en F. di Mauro (2015) *The age of global value chains: maps and policy issues*. VoxEU book, juli 2015.
- CPB (2016) Potential economic benefits for the Netherlands and the EU. *CPB Discussion paper*, 331.
- Dabla-Norris, E. en R. Duval (2016) *How lowering trade barriers can revive global productivity and growth*. IMF direct, 20 juni 2016.
- Europese Commissie (2015) *Trade for all: towards a more responsible trade and investment policy*. European Commission, oktober 2015
- Evenett, S. (2016) *Running out of tools: the G20 and the global trade halt*. International Centre for Trade and Sustainable Development. Publicatie te vinden op <http://www.ictsd.org>.
- Evenett, S. en J. Fritz (2016) *Global trade plateaus*. Publicatie te vinden op <http://www.voxeu.org>.
- Hannan, S.A. (2016) *The impact of trade agreements: new approaches, new insights*. Publicatie te vinden op <http://www.voxeu.org>.
- Hornok, C. en M. Koren (2016) *Case for free trade*. Publicatie te vinden op <http://www.voxeu.org>.
- OESO (2015) *Implementation of the WTO trade facilitation agreement: the potential impact on trade costs*. Parijs: OESO.
- Petri, P. en M. Plummer (2016) *Economics of the Trans-Pacific Partnership: distributional impact*. Publicatie te vinden op <http://www.voxeu.org>.
- Ploumen, L. (2016) Verliezers van globalisering wonen in Detroit en Delfzijl. *Het Financieel Dagblad*, 29 augustus.
- Rodrik, D. (2016) *The trade numbers game*. Publicatie te vinden op <http://www.project-syndicate.org>.
- Rubiova, S. en E. Dhyne (2016) *The supplier network of exports; connecting the dots*. Publicatie te vinden op <http://www.voxeu.org>.
- SER (2016) *SER advies TTIP*, april 2016.
- Setser, B. (2016) *The ECB on the slowdown in Global Trade*. Publicatie te vinden op <http://www.blogs.cfr.org>.
- WTO (2016) *Trade Monitoring report WTO*, juli 2016.

In het kort

- ▶ Internationale handelsakkoorden dragen in belangrijke mate bij aan productiviteitsgroei en welvaart.
- ▶ Internationale handelsakkoorden staan onder grote druk.
- ▶ Handelsakkoorden moeten veel meer als instrument worden ingezet voor duurzame en inclusieve economische groei.

Statistiek

Kans op flexwerk verschilt sterk

ARBEIDSMARKT

De kans op een flexibel arbeidscontract is lang niet voor iedereen even groot. Er zijn een aantal flinke uitschieters, zo hebben 15- tot 24-jarigen een 40 procentpunt hogere kans dan 25- tot 34-jarigen om op basis van een flexibel contract te werken, en hebben hoogopgeleiden 17 procentpunt minder kans dan laagopgeleiden. Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond hebben 24 procentpunt meer kans dan mensen met een Nederlandse achtergrond op een flexibel dienstverband en mensen die nog bij hun ouders wonen hebben een 38 procentpunt hogere kans. Bij deze cijfers valt op dat de kenmerken die de kans op een flexibel arbeidscontract beïnvloeden flink overlappen. Jongeren zijn laagopgeleid, want nog bezig met hun opleiding, en wonen vaker nog bij hun ouders. En van de tweede generatie met een niet-westerse migratieachtergrond is vrijwel iedereen jonger dan 35 jaar.

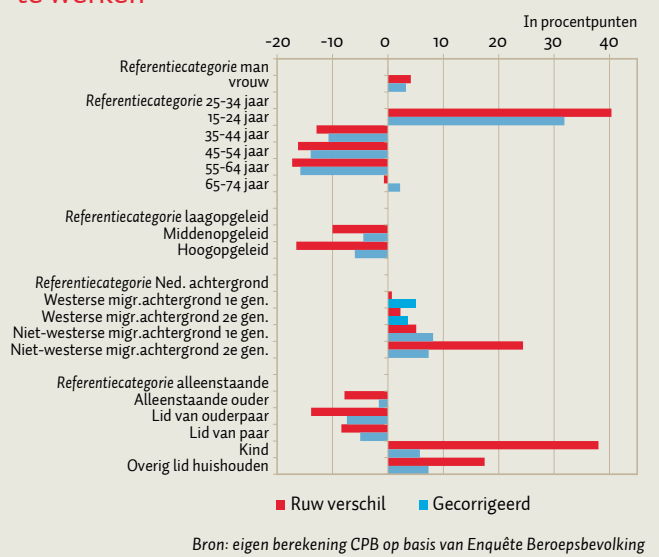
Een multivariate regressie waarbij tegelijkertijd gecorrigeerd wordt voor geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, afkomst en positie in het huishouden houdt rekening met die overlap. Wat overblijft aan verschil (de blauwe staven) kent veel minder grote uitschieters dan de ruwe data. Zo hebben laagopgeleiden 6 in plaats van 17 procentpunt meer kans op een flexibel arbeidscontract, en de tweede generatie met een niet-westerse migratieachtergrond niet 24, maar 7 procentpunt.

In twee gevallen is er geen sprake van demping van een effect, maar wordt juist een effect zichtbaar dat eerder niet, of veel minder, zichtbaar was. Voor de eerste generatie met een westerse migratieachtergrond was een effect eerder niet zichtbaar, maar ze blijken een 5 procentpunt grotere kans op een flexibel arbeidscontract te hebben dan mensen met een Ne-

derlandse achtergrond. Voor de eerste generatie met een niet-westerse migratieachtergrond blijkt de kans op een flexibel arbeidscontract met 8 procentpunt hoger dan in de ruwe data, waar deze 5 procentpunt was.

• JONNEKE BOLHAAR (CPB)

Verskil in de kans om op een flexibel contract te werken

Kennis consumenten over High Frequency Trading

FINANCIËLE MARKTEN

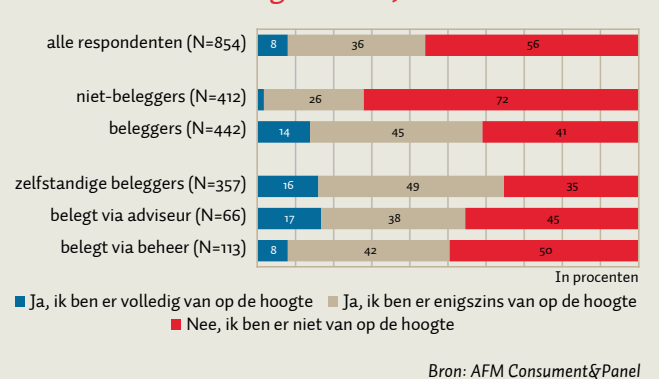
High frequency trading (HFT), ook wel flitshandel genoemd, is geautomatiseerde beurshandel die vaak gebruikmaakt van wiskundige modellen of algoritmen. High-frequency-handelaren spelen in op kleine koerswijzigingen die zich in korte tijd voordoen of verdienen geld door arbitrage op kleine verschillen in de waarde van hetzelfde aandeel op verschillende beurzen. Door veelvuldig binnen fracties van een seconde te kopen of te verkopen, kunnen met kleine koersverschillen winsten worden gemaakt.

In juli 2016 hebben 854 leden van het AFM Consument&Panel onder meer de vraag beantwoord: "Weet u wat high frequency trading (HFT), ook wel flitshandel genoemd, is?" Van de respondenten was 8 procent volledig op de hoogte, 36 procent was enigszins op de hoogte en 56 procent wist niet wat flitshandel inhoudt. Onder respondenten die beleggen – de helft van dit panel – is de bekendheid groter; bijna zes op de tien beleggers weet in ieder geval enigszins wat HFT is. Met name zelfstandige beleggers zijn op de hoogte van HFT. Van de beleggers die (ook) via een vermogensbeheerder beleggen, is de helft niet op de hoogte van wat HFT inhoudt.

Een meerderheid van de respondenten denkt dat beleggers er nadeel van hebben dat snelle, professionele handelaren veel sneller orders kunnen inleggen dan particuliere beleggers. Van de respondenten die antwoorden, denkt 85 procent dat particuliere beleggers nadeel hebben van HFT. Dit verschilt niet tussen beleggers of niet-beleggers, en ook maakt het hierbij niet uit wat voor soort belegger de respondent is. Bijna vier op de tien respondenten (39 procent) vindt dat er bij HFT sprake is van

oneerlijke handel, 22 procent vindt van niet. Verder vindt 41 procent van de respondenten dat HFT-instellingen bijdragen aan het goed functioneren van de beurshandel, tegen 16 procent die het hier mee oneens is. Sommige particulieren ervaren het als oneerlijk dat flitshandelaren veel sneller kunnen handelen. De AFM houdt toezicht op deze vorm van beurshandel en deed bijvoorbeeld in juni 2016 verslag van twee onderzochte HFT-handelsstrategieën. Deze twee strategieën bleken niet significant af te wijken van in de markt bestaande en gangbare handelsstrategieën. • WILTE ZIJLSTRA (AFM)

Weet u wat High Frequency Trading (HFT), ook wel flitshandel genoemd, is?

Marktgeneratie door prijsvechters

MARKTORDENING

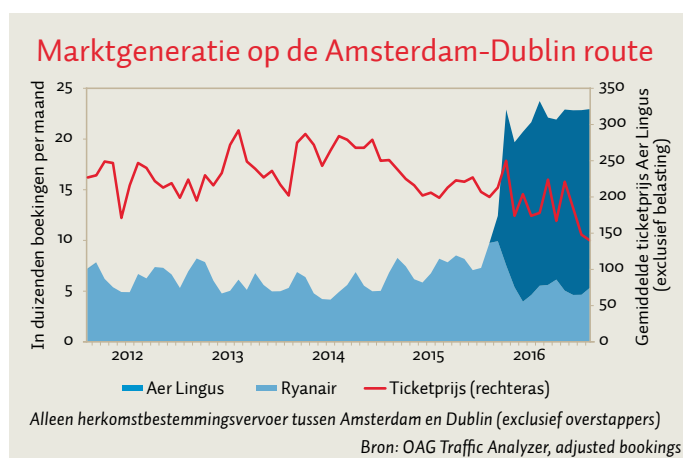
De groei van lowcost-luchtvaartmaatschappijen als Ryanair, EasyJet en Norwegian is een van de meest in het oog springende gevolgen geweest van de liberalisering van de Europese luchtvaartmarkt in de jaren negentig. Het aandeel van lowcost-luchtvaartmaatschappijen in het aantal intra-Europese stoelen groeide van 2 procent in 1992 tot 48 procent in 2015. Het aandeel van netwerkmaatschappijen als KLM en Lufthansa daalde in dezelfde periode van 66 procent tot 38 procent. De concurrentie van lowcost-maatschappijen heeft bovendien de opbrengsten van de netwerkmaatschappijen onder druk gezet. Naast kannibalisatie van het vervoer van netwerkmaatschappijen is de

groei van lowcost-maatschappijen het gevolg van marktgeneratie: het lage kostenniveau stelt hen in staat lagere ticketprijzen in de markt te zetten, waardoor de vliegbereidheid van consumenten toeneemt. Daardoor vliegen er meer mensen voor de eerste keer en vliegt men frequenter.

Een goed voorbeeld van het marktgeneratie-effect is de toetreding van Ryanair tot de route Amsterdam–Dublin in oktober 2015. Aer Lingus was jarenlang de enige aanbieder op deze route, waardoor de prijzen hoog waren. Met de komst van Ryanair is het herkomstbestemmingsvervoer tussen Amsterdam en Dublin verviervoudigd. Het aandeel van Aer Lingus daalde van 100 procent naar 20 procent, de absolute hoeveelheid passagiers die Aer Lingus vervoerde verminderde licht. En met de toetreding van Ryanair daalden ook de ticketprijzen van Aer Lingus.

De marktgeneratie op een route als Amsterdam–Dublin heeft verschillende bronnen. Enerzijds zijn er passagiers die anders niet gereisd zouden hebben, maar door de lage prijs en de toename in reisopties nu wel. Anderzijds is er substitutie vanuit andere vervoersmiddelen en bestemmingen. In het geval van Amsterdam–Dublin zal van substitutie vanuit andere vervoersmiddelen geen sprake zijn. Wel vindt bestemmingssubstitutie plaats: consumenten kiezen met de goedkope nieuwe Ryanair-vlucht voor een weekendje Dublin, in plaats van een andere Europese hoofdstad. Marktgeneratie op de route Amsterdam–Dublin kan dus gepaard gaan met degeneratie op andere markten.

■ **GUILLAUME BURGHOUWT** (SEO ECONOMISCH ONDERZOEK)

De afbouw van problemleningen in het eurogebied

FINANCIËLE MARKTEN

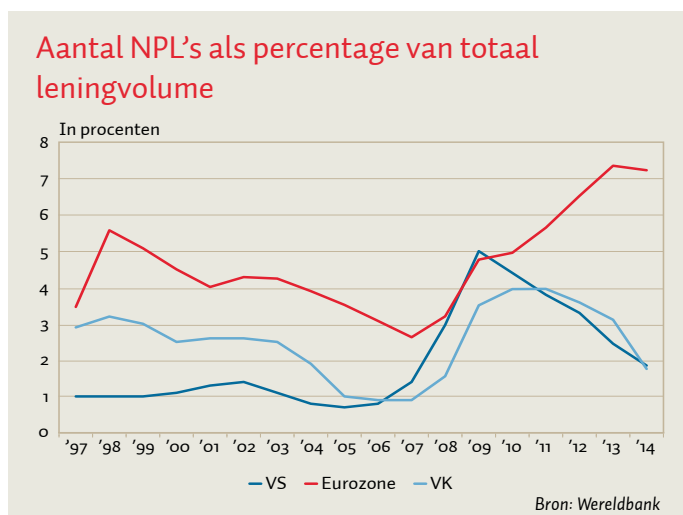
Als gevolg van de wereldwijde financiële crisis en de daaropvolgende economische neergang is vanaf 2007 het aantal niet-presterende leningen (NPL's) toegenomen in veel ontwikkelde economieën. NPL's worden doorgaans gedefinieerd als leningen waarop negentig dagen lang niet meer is afgelost, of waarvan terugbetaling al eerder onwaarschijnlijk lijkt. Zij vormen een rem op de economische groei, omdat banken hierdoor minder capaciteit hebben om krediet te verstrekken aan gezonde, innovatieve bedrijven.

De figuur, waarin de reeds genomen voorzieningen door banken niet zijn meegenomen, laat zien dat het aantal problemleningen in de VS piekte in 2009 en daarna in rap tempo is afgenomen. Ook in het VK vindt inmiddels een afname plaats.

Voor het berekenen van het gemiddelde voor de eurozone zijn de cijfers van de verschillende lidstaten gewogen op basis van hun bbp. In het eurogebied was de toename geprononceerder dan in de VS en lag het aantal NPL's in 2014 nog op een hoger niveau. Dat het aantal NPL's in het eurogebied al voor de crisis betrekkelijk hoog was, suggereert dat de omvang van problemleningen niet enkel cyclisch van aard is. In Nederland was het aantal NPL's in 2014 met minder dan 3 procent van het totale leningvolume relatief laag.

Voor de afbouw van NPL's in het eurogebied is het allereerst van belang dat banken voldoende voorzieningen treffen. Daarnaast kan het verbeteren van insolventieprocedures bijdragen aan het structureel afbouwen van problemleningen. De gemiddelde duur van insolventieprocedures in het eurogebied verschilt sterk per lidstaat, variërend van ongeveer vijf maanden in Ierland tot meer dan drieënhalve jaar in Slowakije en Griekenland. Ook de kosten van faillissementsprocedures verschillen. Vandaar dat de lidstaten in de Eurogroep het afgelopen jaar verschillende thematische besprekingen hebben gevoerd om te bezien waar insolventieprocedures verbeterd kunnen worden. Verder heeft de Europese Commissie afgelopen november voorstellen gepresenteerd om het insolventie- raamwerk in de EU te verbeteren.

■ **TOEP VAN DIJK EN JESPER HANSON** (MINISTERIE VAN FINANCIËN)

Het effect van ouderbetrokkenheid via een app

Ouderbetrokkenheid blijkt in de eerste twee jaar van het voortgezet onderwijs een significant positief effect te hebben op zowel oefengedrag als rekenprestaties van leerlingen. Bij leerlingen uit het derde leerjaar is er juist een negatief effect op de hoeveelheid tijd die leerlingen aan oefeningen besteden. De verklaring hiervoor is dat leerlingen en ouders in jaar 1 en 2 veel meer op één lijn blijken te zitten wat betreft verwachtingen over ouderbetrokkenheid.

**CARLA
HAELERMANS**
Universitair docent
aan de Universiteit
Maastricht (UM)

JORIS GHYSELS
Universitair hoofd-
docent aan de UM

Het onderliggende
onderzoek (Haer-
mans en Ghysels,
2016) is gefinancierd
door NRO.

Hoewel het is aangetoond dat ouderbetrokkenheid kan bijdragen aan het onderwijssucces van leerlingen, zitten er toch grote verschillen in de betrokkenheid van ouders en de effecten daarvan, vooral als het gaat om ouders met een lagere sociaal-economische status (SES). Veel ouders denken namelijk vaak dat schoolwerk vooral de verantwoordelijkheid van de school is, ze voelen zich niet in staat om hun kind te helpen of hebben het gevoel dat de school liever niet wil dat ze zich ermee bemoeien (Hoover-Dempsey *et al.*, 2001; Patall *et al.*, 2008). De literatuur over ouderbetrokkenheid laat echter positieve resultaten zien, vooral als ouders expliciet informatie krijgen over de voortgang van hun kind, of als hun expliciet gevraagd wordt actie te ondernemen (Avvisati *et al.*, 2014; Balli *et al.*, 1998; Bergman, 2015; Mayer *et al.*, 2015). De meeste van deze studies zijn echter gefocust op achterstandsleerlingen, dus het blijft de vraag of deze resultaten op alle leerlingen van toepassing zijn.

Het hier beschreven onderzoek kijkt echter wel naar alle leerlingen (en ook naar de SES-subgroepen). In een groot individueel gerandomiseerd experiment wordt niet alleen het effect van ouderbetrokkenheid op oefengedrag, maar ook dat op taal- en rekenprestaties onderzocht. Daar-

bij is expliciet rekening gehouden met de hierboven genoemde redenen waarom ouders mogelijk minder betrokken zijn.

HET EXPERIMENT

In het schooljaar 2014/2015 is onder alle leerlingen in de onderbouw (jaar 1 t/m 3) van twee scholen in Limburg een gerandomiseerd experiment uitgevoerd. Daarbij is gekeken naar de effecten van het oefenen met een digitale adaptieve huiswerkomgeving voor taal en rekenen, en het effect van ouderbetrokkenheid op het oefengedrag van leerlingen. Het onderzoek is uitgevoerd binnen het programma Muiswerk, en de bijbehorende ouderapp Muismeter. Alle kinderen maakten een test in september 2014 om hun niveau te bepalen (op een schaal van 0 tot 100). Aan de hand van deze test werden er oefeningen klaargezet in de online oefenomgeving. Iedere paar weken maakten de leerlingen korte testjes op school, waarna het oefenniveau, indien nodig, aangepast werd. In januari werd nogmaals een (vergelijkbare) test gemaakt. In de tussentijd oefenden alle leerlingen met het programma. Het programma is 'zelfvoorzienend', in de zin dat het uitlegsschermen geeft, de leerling bij zowel goede als foute antwoorden op de oefeningen van feedback voorziet, en eventueel het niveau van de oefeningen aanpast. De leerling moet wel zelf nog bepalen met welke van de beschikbare oefeningen op zijn niveau hij op dat moment aan de slag gaat.

De app Muismeter registreert of een leerling oefent, hoeveel en met welke onderdelen, en hoe hij ervoor staat op het gebied van taal en rekenen; de app presenteert ook al deze indicatoren in relatie tot klasgenoten. De ouders krijgen deze cijfers in de app te zien, zodat zij zich dus een beeld kunnen vormen van de (relatieve) prestaties van hun kind, en daarmee een uitgangspunt hebben om met hun kind over de taal- en rekenprestaties te praten.

Om het effect van het programma te kunnen meten, zonder leerlingen uit te sluiten, terwijl ze allen met zowel

taal als rekenen bezig zijn, werden de modules van taal en rekenen elk in twee groepen gesplitst. Ook de leerlingen werden volledig willekeurig in twee groepen ingedeeld. De ene groep ging een half jaar met de ene helft van de taal- en rekenmodules aan de slag, de andere groep met de andere helft. Dit werd in de tweede helft van het schooljaar omgedraaid, maar die periode is niet in het hier beschreven onderzoek meegenomen, omdat de ouderapp toen niet meer onderzocht werd. Leerlingen werd gevraagd thuis gedurende in totaal ongeveer een uur per week met het programma te oefenen (een half uur voor rekenen en een half uur voor taal), als additioneel huiswerk. De docenten Nederlands en wiskunde herinnerden de leerlingen er regelmatig aan dat ze moesten oefenen, en het stond ook iedere week in de digitale agenda genoteerd als huiswerk.

Niet alleen de leerlingen werden willekeurig in twee groepen ingedeeld, ook hun ouders (en onafhankelijk van de groepsindeling van de leerlingen). De ene groep ouders werd afgesloten van de ouderapp Muismeter, wat inhield dat ze bij het inloggen op de app (met behulp van het leerlingnummer van hun kind), een melding kregen dat ze vanwege het onderzoek tijdelijk geen gebruik konden maken van de app. De andere groep ouders kon wel gewoon inloggen. De groepsindeling van ouders werd op gezinsniveau gemaakt: indien ouders meerdere kinderen op school hadden, werden zij met betrekking tot het gebruik van de app óf voor alle kinderen ingeloot, óf uitgeloot. Tijdens de ouderavonden in september werden alle ouders op de hoogte gesteld van het onderzoek en werd uitgelegd wat er van hen verwacht werd met betrekking tot de app. Alle ouders werd gevraagd de app te downloaden en te proberen in te loggen. Op deze wijze kon gecontroleerd worden of men überhaupt bereid was om mee te doen aan een onderzoek naar ouderbetrokkenheid via een app. Verder werd ouders gevraagd om, indien ze in konden loggen, de app ongeveer één keer per week te gebruiken.

Zowel leerlingen als ouders werd aan het einde van het onderzoek gevraagd een korte vragenlijst in te vullen met stellingen over het gebruik van het programma en de app, en hun visie op ouderbetrokkenheid.

DATA EN METHODEN

Van de ruim 2450 leerlingen vulde 66 procent de vragenlijst in – dit is een redelijk willekeurige groep leerlingen, omdat de mentor bepaalde of de vragenlijst in de klas werd uitgedeeld. Omdat enkele items uit de vragenlijst als controlevariabelen in de analyses gebruikt worden, wordt de dataset in het vervolg van dit artikel beperkt tot de 1619 leerlingen die de vragenlijst ingevuld hebben.

Van deze 1619 leerlingen oefenden er 1403 gemiddeld zestien minuten per week. 216 leerlingen oefenden helemaal niet met het programma. Dit is minder oefentijd dan gehoopt, maar heeft ermee te maken dat het om extra en vrijwillig huiswerk ging. Het kwam bovenop het verplichte reguliere huiswerk en had geen gevolgen voor rapportcijfers. Bovendien is het niet eens zo weinig, als we het vergelijken met de tijd die leerlingen volgens henzelf aan huiswerk besteden. Dat bleek voor taal en rekenen ongeveer een half uur per vak per week (enquête in 2013 bij brugklassers van een van de onderzoeksscholen). Zestien minuten per

week betekent dan gemiddeld een kwart extra huiswerkijd.

Totaal hebben 309 ouders de app gedownload. Ruim de helft van deze ouders bleek ook toegang te hebben tot de app, en uiteindelijk zijn 181 ouders de app ook daadwerkelijk gaan gebruiken. Ouders gebruikten de app gemiddeld iets meer dan één keer per week, zoals ook voorafgaand aan het onderzoek gevraagd was.

Om het effect van ouderbetrokkenheid op oefengedrag en leerprestaties te onderzoeken, en daarbij niet alleen te kijken naar het effect van toegang krijgen tot de app, maar ook naar het effect van het daadwerkelijke gebruik ervan (door 181 ouders), is de zogenoemde instrumentele-variabelemethode toegepast. Deze methode benut het willekeurige element in de toewijzing van toegang van ouders tot de app om inzicht te krijgen in het effect van het gebruik van de app, waarbij gecorrigeerd wordt voor mogelijke selectie-effecten, bijvoorbeeld als ouders die meer bij hun kind betrokken zijn ook vaker de app zouden downloaden en gaan gebruiken. Daarnaast wordt gecontroleerd voor leerlingkenmerken als Cito-score, geslacht, leeftijd, thuissituatie, SES, leerjaar en -niveau, en school.

RESULTATEN

Als alle leerlingen tegelijk geanalyseerd worden (zie tabel 1, waarbij gecontroleerd is voor alle bovengenoemde variabelen), is er geen enkel significant effect te zien van het gebruik van de app op het oefengedrag (gemeten in hoeveel minuten per week er geoefend wordt) van de leerlingen. Als de steekproef echter opgesplitst wordt naar leerjaar, dan blijkt er een positief significant effect te zijn van het gebruik van de app door ouders op het oefengedrag van hun kind als dat in de brugklas of tweede klas zit. Leerlingen uit de brugklas en tweede klas van wie de ouders de app gebruiken, oefenen respectievelijk elf en dertien minuten per week meer dan leerlingen van wie de ouders de app niet gebruiken, ten opzichte van gemiddelde oefentijd van alle leerlingen van zestien minuten. Er is echter een significant negatief effect voor leerlingen uit de derde klas. Met andere woorden, voor deze leerlingen werkt het gebruik van de app door hun ouders averechts, ze gaan er minder door oefenen in plaats van meer.

GECONTROLEERD VOOR LEERLINGKENMERKEN

De antwoorden op aanvullende enquêtes onder zowel de leerlingen als hun ouders geven hier een mogelijke verklaring voor. Leerlingen uit de eerste twee leerjaren en hun ouders blijken veelal op één lijn te zitten wat betreft het type

Regressieresultaten: effect van de app op de oefentijd van leerlingen (minuten per week)

TABEL 1

	Alle leerlingen	Klas 1	Klas 2	Klas 3
Regressiecoëfficiënt van het gebruik van de app	3,3	10,9*	13,3**	-17,3**
Constante	6,9	-21,9	-32,3	142,6*
N	1585	560	581	444

*/** Significant of respectievelijk tien- en vijfprocentniveau

en de hoeveelheid ouderbetrokkenheid die ze verwachten respectievelijk geven. Als leerlingen bijvoorbeeld aangeven dat ze graag (meer) geholpen worden door hun ouders, dan geven hun ouders aan dat hun kind veel hulp nodig heeft, en vice versa. Bij leerlingen uit het derde jaar zitten ouders en leerlingen juist niet op één lijn. Als ouders aangeven dat ze vinden dat hun kind wel meer hulp kan gebruiken, zegt de leerling juist dat zijn ouders zich er minder mee zouden moeten bemoeien.

Omdat eerdere literatuur de indicatie geeft dat er wel eens verschillen tussen verschillende SES-groepen zouden kunnen zijn, werden de leerlingen opgedeeld in een lage, middelste en hoge SES-groep. Dit is gedaan op basis van de SES-variabele per postcodegebied, die ontwikkeld is door het SCP (2009). Ondanks dat er maar twee scholen aan het onderzoek deelnamen, gaat het om leerlingen afkomstig uit 65 verschillende viercijferige postcodegebieden met heel wat variëteit qua SES. De analyses uitgesplitst naar zowel leerjaar als SES-groep laten een significant positief effect zien van app-gebruik op het oefengedrag van leerlingen in de brugklas en de tweede klas voor de laagste SES-groep. Daarnaast is er juist een significant negatief effect voor leerlingen in de hoogste SES-groep in leerjaar 3. De bevindingen op basis van SES worden bevestigd als we kijken naar de thuissituatie. De positieve coëfficiënten uit de eerste twee leerjaren zijn ook terug te vinden bij de groep leerlingen die geen stabiele thuissituatie heeft (van wie niet beide ouders thuis wonen).

Als vervolgens gekeken wordt naar verschillen tussen jongens en meisjes, dan valt op dat de positieve effecten van jaar 1 en 2 volledig toe te schrijven zijn aan de jongens. Het negatieve effect in het derde leerjaar is niet terug te zien in deze aparte analyses.

Ten slotte is onderzocht of het gebruik van de app door ouders niet alleen tot meer oefenen leidt bij hun kinderen, maar ook hun prestaties verhoogt. De analyses laten zien dat dit voor rekenen wel het geval is (vooral bij het tweede leerjaar), maar dat er voor taal geen effect is bij de toetsen. Hierbij dient opgemerkt te worden dat effecten van oefenen met taal ook in de literatuur over ICT-gebruik in het onderwijs veel minder vaak aan het licht komen en ons onderzoek hierbij geen uitzondering blijkt. Ook hier blijkt het positieve effect op rekenprestaties alleen bij de jongens zichtbaar. Voor de verschillende SES-groepen zijn er geen verschillen in prestaties zichtbaar, noch voor rekenen en noch voor taal.

Diverse robuustheidsanalyses bevestigen bovenstaande resultaten. In deze robuustheidsanalyses worden de SES-groepen bijvoorbeeld op andere manieren gedefinieerd (op basis van het gemiddelde inkomen van de wijk, in plaats van de SES-variabele van het SCP, of met vier in plaats van met drie groepen). Ook wordt het gebruik van de app door ouders niet met een dummy gemeten, maar wordt de intensiteit van het gebruik meegenomen.

CONCLUSIE

Ouderbetrokkenheid via een app blijkt het oefengedrag van leerlingen uit de brugklas en tweede klas in een adaptief online oefenprogramma voor taal en rekenen positief te beïnvloeden. Deze bevinding geldt vooral voor lage SES-leerlingen en jongens. Voor derdeklasleerlingen werkt hoge ouderbetrokkenheid averechts: zij oefenen dan juist minder. Dit lijkt vooral het geval bij hoge SES-leerlingen.

Dit onderzoek geeft aan dat scholen ouders ook via nieuwe technologie meer kunnen betrekken bij het schoolse leven van hun kind. Opvallend is dat hierbij geen sociaal-economische kloof blijkt te bestaan, waarbij alleen ouders met een hoge SES gebruik zouden maken van deze app en daardoor effecten genereren. Dat heeft er wellicht mee te maken dat ouders zich actief uitgenodigd wisten en het gebruik van de app geen vakkennis vereiste. Tegelijk moeten ouders zich hoeden voor een al te controlerende houding, zeker bij puberende jongeren. Dat was al gebleken uit eerder onderzoek over de relatie tussen ouders en hun opgroeiende kinderen, en dat blijkt niet anders wanneer de informatie over school via een app de huiskamer binnenkomt.

LITERATUUR

- Avvisati, F., M. Gurgand, N. Guyon en E. Maurin (2014) Getting parents involved: a field experiment in deprived schools. *Review of Economic Studies*, 81(3), 57–83.
- Balli, S.J., D.H. Demo en J.F. Wedman (1998) Family involvement with children's homework: an intervention in the middle grades. *Family Relations*, 47(2), 149–157.
- Bergman, P. (2015) Parent-child information frictions and human capital investment: evidence from a field experiment. *CESifo Working Paper*, 5391.
- Haelermans, C. en J. Ghysels (2016) The effect of parental involvement on the use of a digital homework tool and on math and language performance for secondary students – a randomized field experiment. *TIER Working Paper*, 16/01.
- Hoover-Dempsey, K.V., A.C. Battiato, J.M.T. Walker et al. (2001) Parental involvement in homework. *Educational Psychologist*, 36(3), 195–209.
- Mayer, S.E., A. Kalil, P. Oreopoulos en S. Gallegos (2015) Using behavioral insights to increase parental engagement: the Parents and Children Together (PACT) intervention. *NBER Working Paper*, 21602.
- Patal, E.A., H. Cooper en J.C. Robinson (2008) Parent involvement in homework: a research synthesis. *Review of Educational Research*, 78(4), 1039–1101.
- SCP (2009) Statusscores. Publicatie te vinden op www.scp.nl.

In het kort

- ▶ Ouderbetrokkenheid heeft in de eerste twee jaar van het voortgezet onderwijs een positief effect op oefengedrag.
- ▶ Voor derdejaarsleerlingen werkt ouderbetrokkenheid averechts.
- ▶ Bij rekenen blijken ook de prestaties toe te nemen terwijl bij taal geen effect zichtbaar is.

Flexibele werknemers leggen relatief groot beslag op sociale zekerheid

Het beslag op de sociale zekerheid is voor flexibele werknemers hoger dan voor vaste werknemers, ondanks de gemiddeld kortere uitkeringsduur en lagere uitkeringshoogte. Dit geldt specifiek voor het beslag op werkloosheids- en bijstandsuitkeringen. De oorzaak is een relatief hoge instroomkans van flexibele werknemers in deze uitkeringen.

**SIEMEN
VAN DER WERFF**
Onderzoeker bij
SEO Economisch
Onderzoek

**LENNART
KROON**
Onderzoeker bij
SEO Economisch
Onderzoek

**ARJAN
HEYMA**
Clusterhoofd bij
SEO Economisch
Onderzoek

Het onderliggende onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

De flexibilisering van de arbeidsmarkt zorgt voor een toenemende druk op het draagvlak voor de sociale zekerheid. Deze ontstaat doordat flexibele werknemers een relatief groot beroep doen op de collectieve voorzieningen. Flexibele werknemers stromen gedurende de periode 2007–2010 bijvoorbeeld veel vaker in de werkloosheidswet (WW) en de Wet werk en bijstand (WWB) in dan vaste werknemers (Heyma en Van der Werff, 2013).

Het aantal werknemers met een flexibel dienstverband blijft stijgen. Recente cijfers van het CBS laten zien dat in het eerste kwartaal van 2016 ruim 1,7 miljoen werknemers een flexibel dienstverband hadden. Twee jaar eerder was dit ruim 1,6 miljoen (CBS, 2016a). Daarmee heeft inmiddels een kwart van alle werknemers een flexibel dienstverband. Het gaat dan voornamelijk om werknemers met een tijdelijk contract (35 procent) en om oproep- en invalkrachten (31 procent), en slechts in beperkte mate om werknemers met een nul-urencontract (19 procent) of uitzendkrachten (14 procent). Daarnaast zijn er ook nog ruim één miljoen zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) – zij hebben als werknemer geen dienstverband. Aan de andere kant is het percentage werknemers met een vast contract in tien jaar gedaald van 73 naar 62 procent (CBS, 2016b).

De kans om afhankelijk te worden van een uitkering

is voor werknemers in de flexibele schil aanzienlijk. Van de werknemers die in 2007 instroomden in de flexibele schil en toen geen onderwijs volgden, had drie jaar later 41 procent geen werk. Van deze groep ontving ruim de helft een uitkering. Gringhuis en Smits (2016) laten zien dat de uitstroom naar een uitkering voor werknemers die recent in de flexibele schil zijn begonnen, groter is dan voor werknemers die enkele jaren geleden in de flexibele schil instroomden.

Personen in de flexibele schil stromen dus relatief vaak in in een uitkering. Dit geldt in het bijzonder voor flexibele werknemers die nog maar kort aan het werk zijn (minder dan drie jaar). Vertaalt dit zich nu ook in een groter *totaal* beslag van flexibele werknemers op sociale zekerheid? In dit artikel beantwoorden we deze vraag door een vergelijking te maken tussen het beslag op de sociale zekerheid voor de periode 2009–2014 voor kortdurend en langdurig flexibele werknemers en vaste werknemers.

METHODE

Flexibele banen zijn gedefinieerd als alle banen zonder contract voor onbepaalde tijd, zonder vaste werkgever (uitzendkrachten), zonder vaste uren (oproepkrachten) of zonder een vast aantal uren (nul-urencontracten). Of een baan flexibel is, is gebaseerd op de Polisadministratie zoals beschikbaar via CBS Microdata.

Een periode in de flexibele schil is gedefinieerd als een periode waarin een persoon onder andere start met een tijdelijke of flexibele baan die minimaal een maand duurt, waardoor hij of zij ten minste één uur per week werkt en geen ander arbeidscontract heeft voor onbepaalde duur (Van der Werff *et al.*, 2016).

Een werknemer is langdurig flexibel indien deze persoon meer dan drie jaar in de flexibele schil verblijft. Flexibele werknemers die korter dan drie jaar in de flexibele schil verblijven, worden als kortdurend flexibel getypeerd, omdat tot 1 januari 2015 een werkgever de werknemer drie jaar lang tijdelijke contracten kon aanbieden. Na deze

drie jaar moest de werkgever een vast contract aanbieden of de samenwerking stoppen, tenzij er sprake was van een uitzondering in de cao. Aangezien dit onderzoek gegevens vanaf 2006 tot en met 2014 gebruikt, is er voor personen in de flexibele schil vanaf 2009 een uitsplitsing mogelijk naar kortdurend of langdurig verblijf in de flexibele schil.

Het totale beslag op sociale zekerheid wordt ontleed in de instroomfrequentie, de uitkeringsduur en de uitkeringshoogte.

INSTROOMFREQUENTIE

Als maat voor de instroomfrequentie is het aantal nieuwe uitkeringen per 1000 actieve werknemers genomen. Figuur 1 laat deze instroomfrequenties in 2014 zien voor de WW en bijstand. De instroom in de arbeidsongeschiktheidsuitkeringen (AO) is erg klein en nagenoeg constant in de periode 2009–2014. Voor alle drie de uitkeringen is de instroom van flexibele werknemers hoger dan die van vaste werknemers. De instroomfrequentie in de WW is voor langdurig flexibele werknemers zelfs ruim vijf keer zo groot als voor vaste werknemers. In de bijstand stromen juist meer kortdurend flexibele werknemers in dan langdurig flexibele werknemers.

In het laatste jaar van de periode was de instroom in de WW aanzienlijk, met name voor langdurig flexibele werknemers. Meer dan acht procent van de kortdurend flexibele werknemers en bijna veertien procent van de langdurige flexibele werknemers stroomde in de WW in op enig moment in 2014. Voor een belangrijk deel kan dit verklaard worden door de olopende werkloosheid als gevolg van de

kredietcrisis, een stijging die is ingezet vanaf 2009.

Voorgaande uitkomsten zijn intuïtief. Instroom in de WW en bijstand hangen sterk samen met de economische situatie. Dit is veel minder het geval voor arbeidsongeschiktheidsuitkeringen (AO) waardoor de instroom voor alle groepen relatief constant is over de jaren.

UITKERINGSDUUR

Naast de hoeveelheid werknemers die instroomt in een uitkering is het voor het beslag op de sociale zekerheid van belang hoe lang werknemers een beroep doen op een uitkering. Het is de verwachting dat flexibele werknemers korter gebruikmaken van sociale zekerheid, omdat zij gemiddeld jonger zijn en een korter arbeidsverleden hebben, waardoor zij bijvoorbeeld minder lange rechten op de WW opgebouwd hebben. Aan de andere kant zorgt een korter arbeidsverleden en daarmee minder arbeidservaring er mogelijk voor dat flexibele werknemers moeilijker een baan vinden wanneer zij werkloos zijn geworden.

Om een betrouwbaar beeld te geven van de gemiddelde uitkeringsduur, is gekeken naar personen die in 2010 in een uitkering zijn ingestroomd. Uitkeringen kunnen immers langer doorlopen dan de duur van de onderzoeksperiode. Dat impliceert dat de maximale uitkeringsduur van personen binnen de analyse vier jaar is.

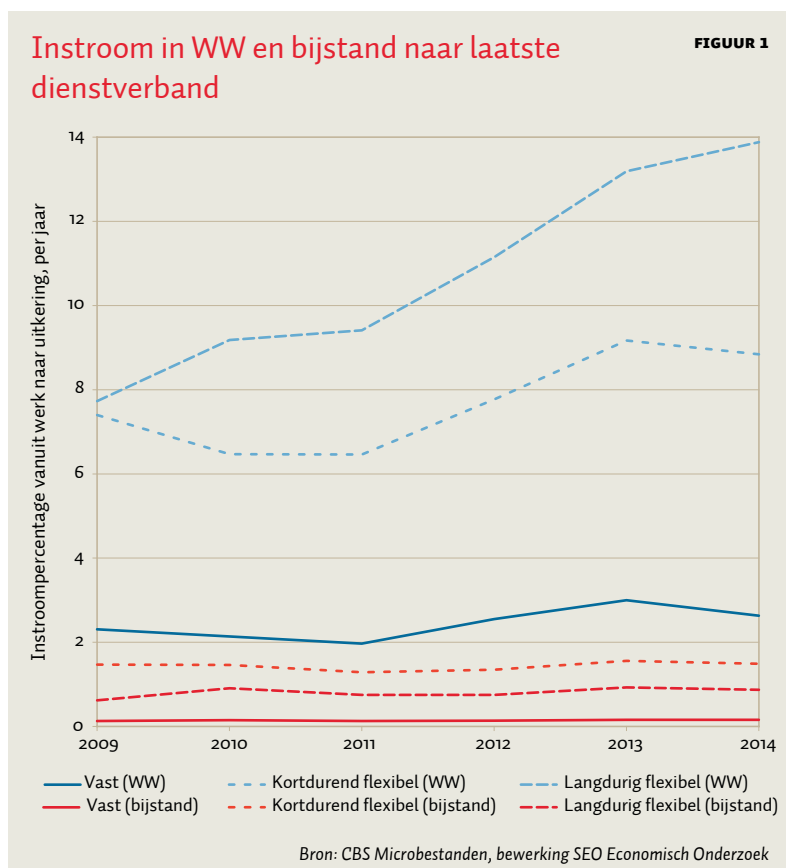
Vaste werknemers maken langer gebruik van een uitkering dan flexibele werknemers. Zo blijven vaste werknemers gemiddeld bijna een jaar in de WW en kortdurend flexibele werknemers iets meer dan een half jaar. Het verschil in uitkeringsduur kan voor de WW onder andere verklaard worden door het verschil in opgebouwde WW-rechten. Vaste werknemers blijven gemiddeld 21 maanden in een bijstandsuitkering, terwijl dit voor kortdurend flexibele werknemers 19 maanden en voor langdurig flexibele werknemers 16 maanden is. De verblijfsduur is voor de AO veruit het langst; ongeveer 3,5 jaar, bij een analyseperiode van vier jaar. Langdurig flexibele werknemers verblijven gemiddeld korter in de bijstand dan vaste en kortdurend flexibele werknemers.

UITKERINGSHOOGTE

Het laatste ingrediënt voor het berekenen van het totale beslag op de sociale zekerheid is de hoogte van de uitkering. Voor de WW en AO is het gemiddelde uitkeringsbedrag voor flexibele werknemers lager dan voor vaste werknemers. Gezien het gemiddeld lagere dagloon van met name kortdurend flexibele werknemers is dit een logische uitkomst. Een WW-uitkering is per dag voor vaste werknemers gemiddeld 28 euro hoger dan een bijstandsuitkering. Dit verschil tussen een WW- en bijstandsuitkering is voor kortdurend en langdurig flexibele werknemers minder, respectievelijk 11 euro en 15 euro per dag.

BESLAG OP DE SOCIALE ZEKERHEID

De instroomfrequentie, uitkeringsduur en uitkeringshoogte laten verschillende beelden zien wat betreft de situatie van flexibele werknemers in vergelijking met vaste werknemers. Het is daarom op voorhand lastig te zeggen hoe het totale beslag op sociale zekerheid zich verhoudt tussen flexibele en vaste werknemers. Per uitkeringsontvanger is

het beslag op de WW en AO voor flexibele werknemers in ieder geval lager dan voor vaste werknemers. Werknemers in de flexibele schil ontvangen voor deze voorzieningen gemiddeld een lager uitkeringsbedrag én hebben gemiddeld een kortere uitkeringsduur. Voor de WW komt dit laatste door een korter opgebouwd WW-recht.

Vanwege de relatief hoge instroom in uitkeringen door flexibele werknemers, is het totale beslag op de sociale zekerheid *per actieve werknemer* uiteindelijk groter voor flexibele werknemers dan voor vaste werknemers, met uitzondering van de AO (figuur 2). Dit totale beslag per actieve werknemer is het product van het beslag per uitkeringsontvanger en de instroomfrequentie. Langdurig flexibele werknemers doen ten opzichte van kortdurend flexibele werknemers relatief vaak een beroep op de WW en AO. Daarentegen is het totale beroep op de bijstand hoger voor kortdurend flexibele werknemers. Vaste werknemers doen een relatief laag beroep op de bijstand, omdat de meeste van hen WW-rechten hebben opgebouwd. Duidelijk is ook dat het gemiddelde beslag op de WW voor alle werknemers relatief het hoogst is.

CONCLUSIE

Het beslag op de sociale zekerheid is ook in de periode 2010–2014 groter voor flexibele werknemers dan voor vaste werknemers. Ook lijkt dit verschil toe te nemen. Dat geldt specifiek voor de WW, waarvoor de instroomfrequentie van langdurig flexibele werknemers ook in 2014 is door blijven stijgen, terwijl die van vaste en kortdurend flexibele werknemers is gedaald, nu de arbeidsmarkt zich herstelt van de crisis.

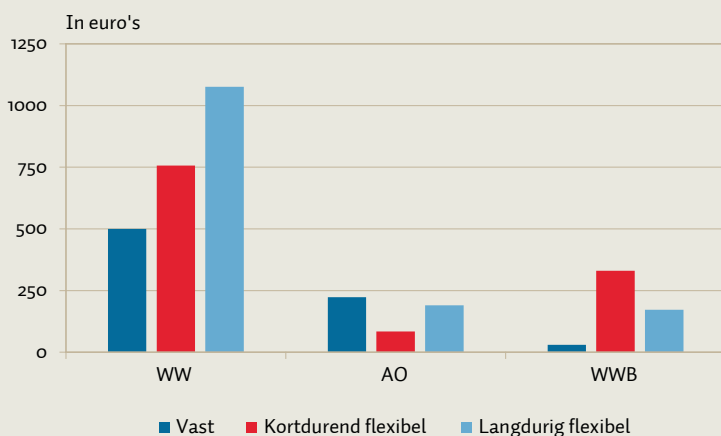
Wanneer de ontwikkeling van de instroomfrequentie in de WW van langdurig flexibele werknemers zich zo trendmatig blijft voortzetten ten opzichte van die van vaste werknemers, dan kan dit tot problemen leiden voor de houdbaarheid van het sociale stelsel. Hervormingen op de arbeidsmarkt waarbij de balans tussen vast en flexibel verlegd wordt, zouden de grote verschillen in instroom en beslag op de sociale zekerheid kunnen verkleinen. Een mogelijkheid is dat de WW-premie die de werkgever betaalt, afhankelijk wordt van het aandeel vaste en flexibele werknemers die hij in dienst heeft. Hierbij moet wel de kanttekening worden gemaakt dat, zonder flexibele arbeid, zowel de werkloosheid als het beroep op de sociale zekerheid alleen nog maar groter zou zijn. Flexibele arbeid kan immers ook zorgen voor een opstap naar de arbeidsmarkt voor werklozen (De Graaf-Zijl *et al.*, 2011).

LITERATUUR

CBS (2016a) *Flexwerker houdt vaker werk*. Den Haag: CBS.
 CBS (2016b) *Arbeidsdeelname Kerncijfers*. Den Haag: CBS.
 Graaf-Zijl, M. de, G.J. van den Berg en A. Heyma (2011) Stepping stones for the unemployed: the effect of temporary jobs on the duration until (regular) work. *Journal of Population Economics*, 24, 107–139.
 Gringhuis, G. en W. Smits (2016) Uitstroom uit de flexibele schil tijdens crisis. *Sociaal Bestek*, 78(3), 26–27.
 Heyma, A. en S. van der Werff (2013) *De sociaaleconomische situatie van langdurig flexibele werknemers*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.
 Werff, S. van der, L. Kroon en A. Heyma (2016) *Beslag uitkeringen personen in flexibele schil 2006–2014*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

Gemiddeld beslag op sociale zekerheid per actieve werknemer

FIGUUR 2

Bron: CBS Microdatabestanden, bewerking SEO Economisch Onderzoek

In het kort

- ▶ Het beslag op de sociale zekerheid is groter voor flexibele dan voor vaste werknemers.
- ▶ De oorzaak van het grote beslag op sociale zekerheid door flexibele werknemers is de hoge instroomkans.
- ▶ Wanneer deze trend zich doorzet kan dit tot problemen leiden voor de houdbaarheid van het sociale stelsel.

“Naar een meer verantwoorde schaal van publieke voorzieningen”

Thomas Niaounakis is onderzoeker bij IPSE Studies (TU Delft/CAOP) en werkt tegelijkertijd aan zijn proefschrift over doelmatigheid van de publieke sector.

Waar werkt u op dit moment aan?

“Momenteel voor ik een empirisch onderzoeksprogramma uit naar de doelmatigheid en productiviteit van de publieke sector. Dit zijn in totaal vijf studies naar uiteenlopende sectoren binnen het openbaar bestuur. De eerste onderzoeken gingen over gemeentelijke samenwerking en aanbestedingen van regionaal openbaar vervoer. Nu ben ik een onderzoek naar onderwijshuisvesting aan het afronden. Omdat ik na mijn studie graag onderzoek, beleid en wetenschap wilde combineren werk ik ook aan een proefschrift.”

Waar gaat uw proefschrift dan over?

“Een aantal van die studies werk ik in mijn proefschrift wetenschappelijk uit, waarbij de nadruk op schaal in de publieke sector ligt. In de jaren tachtig kregen we te maken met een trend van schaalvergroting. Er klinken inmiddels steeds meer geluiden dat deze ontwikkeling te ver is doorgeschoten. Maar om daar iets zinnigs over te kunnen zeggen, is meer kennis over de relatie tussen schaal en de kosten van publieke voorzieningen van groot belang. Daar richt ik me op. Binnen dit thema variëren de onderwerpen wel. Zo bekijk ik in één hoofdstuk gemeentelijke samenwerking als een vorm van heel gerichte schaalvergroting en in een ander hoofdstuk de relatie tussen schoolgrootte en kosten in het primair onderwijs.”

Is er een relatie tussen de grootte van basisscholen en de kosten ervan?

“In het primair onderwijs is schaal een zeer actueel thema. Sinds 2000 is een gemiddeld schoolbestuur in omvang bijna verdubbeld en de minister van Onderwijs heeft een aantal jaren terug zelfs een bureaucratische fusietoets ingesteld. Toch zijn er voor kleine schoolbesturen vaak goede redenen om op te schalen, zoals krimp in de regio en hoge vaste kosten. Een indicatie voor een optimale schaal is dan ook lastig te geven. Ik combineer verschillende methoden om te kijken of er

THOMAS NIAOUNAKIS
Promovendus aan de TU Delft

een robuuste bandbreedte vast te stellen valt: vanaf welke omvang kan echt van significante schaalnadelen worden gesproken? Daarnaast kijk ik of de kostenstructuur van een schoolbestuur ook wordt bepaald door het aantal scholen onder zijn hoede. Moet je praten over de schaal van een schoolbestuur of over de schaal van een school?”

Wat adviseert u de minister van Onderwijs?

“De minister zou een wettelijke bovengrens kunnen instellen voor hoe groot schoolbesturen in het onderwijs mogen zijn. Er zijn gewoon geen goede redenen om hele grote schoolbesturen aan te houden. Laat de sector het verder zelf uitzoeken.”

Wat kunnen wetenschappers en beleidsmakers uit uw onderzoek leren?

“Economisten kunnen de relatie tussen schaal en kosten van publieke voorzieningen nog overtuigender vaststellen. Wat verklaart bijvoorbeeld schaal-effecten bij schoolbesturen? Vaststellen dat kleine dan wel grote schoolbesturen duurder zijn, is een eerste stap. Uiteindelijk wil je ook weten *waarom*. Bij de kostenstructuur van schoolbesturen is het dus belangrijk om zowel naar de schaal van schoolbesturen zelf als naar de schaal van scholen te kijken waaruit het schoolbestuur is samengesteld.

In beleid kunnen veel discussies worden verhelderd door empirische onderbouwing. Kijk bijvoorbeeld naar het regionaal openbaar vervoer, waar eigenlijk niet echt systematisch bijgehouden wordt wat het kost, zodat de kosten maar mondjesmaat geëvalueerd kunnen worden. Dit speelt ook bij de voorgenomen schaalvergroting in de rechtspraak. Bewijs dat de kosten hierdoor zullen dalen is zeer beperkt.

Nu vertellen kosten overigens ook niet het hele verhaal. Andere aspecten, zoals bijvoorbeeld de kwaliteit van de publieke diensten en de bestuurskracht, kunnen ook een rol spelen. Maar hoe dan ook kan er nog een hoop gewonnen worden door meer cijfermatige onderbouwing in het beleidsdebat. Van het zogenaamde *big is beautiful* van vroeger naar een meer verantwoorde en onderbouwde schaal van publieke voorzieningen.”

Colofon

Economisch Statistische Berichten (ESB) signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel.

Redactie

Hoofdredacteur: Jasper Lukkezen
Eindredacteur: Joyce Delnoij
Redacteur: Ruben van Oosten, Paul Metzmakers
Redactiemedewerkers: Gertjan Dordmond, Matthijs Hut
Tekstredactie: De Twee Hanen v.o.f.

Vormgeving: Jacques van Schie
Uitgever: Mildred Hutten

Commissie van redactie

H.G. van Dissel (voorzitter), P.H.B.F. Franses, E. de Jong, H.J. de Jong, A.C. Meijdam, J. Plantenga, P. Vergauwen en W.F.C. Verschoor

Rechten

ESB is een uitgave van FD Mediagroep. De Koninklijke Vereniging voor de Staatshuishoudkunde is houder van de merknaam ESB. Foto's: iStock / Lekkyjustdoit, Redlinevector, _human, Guschenkova, evgenyatamanenko, NazarGonchar, pixelliebe, joanek, Strip Van Zanten: Roger Klaassen

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij vindt u op www.esb.nu/service/publiceren.

Abonneren

U kunt een abonnement direct online afsluiten. Ga hiervoor naar www.esb.nu/service/abonneren.

Adverteren

Neem contact op met Jeannette van Zeijst, 020 592 86 35, jeannette.van.zeijst@fdmediagroep.nl

Contact

Telefoon redactie: 020 592 87 77
Email redactie: redactie@esb.nu
Telefoon klantenservice: 0800 333 33 34
Email klantenservice: klantenservice@esb.nu

Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoekadres: Prins Bernhardplein 173, 1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Verschijningsdata ESB

12 jan., 9 feb., 9 mrt., 13 apr., 11 mei, 15 jun., 13 jul., 10 aug., 7 sep., 12 okt., 16 nov., 21 dec.

Week van het economieonderwijs

ESB bedankt graag Aisa Amagir, Alexander van Nieuwstadt, Anastasia Sarantou,

Anita Schaake, Anke Kolkman, Arber Demaj, Arnold Heertje, Arnoud Boot, Bart Nooteboom, Bartha Moerkerk, Bas Jacobs, Ben Vollaard, Cees Banning, Coen Teulings, David Hollanders, David Hollanders, Diederik van Stempvoort, Dirk Damsma, Dirk Gerritsen, Eric van Damme, Erik Stam, Esther Mirjam Sent, Ferry Haan, Ferry Haan, Gerard Aaftink, Gerda van Heck, Giulia Piccillo, Govert Buijs, Hans Goudsmit, Hans Schenk, Irene van Staveren, Jack Vromen, Jan van Ours, Jeannet Hommel, Jeannet Hommel, Jeroen Hinloopen, Jeroen Hinloopen, Job Swank, Jochen Mierau, Johan van der Leeden, Jorien Castelein, Joris Tieleman, Judith Brakkee, Julian Emani Namini, Kashif Akmal, Kirsten Rohde, Klaas Knot, Lans Bovenberg, Laura Pieters, Lisa Gaster, Lorenzo Fränkel, Maarten Kavelaars, Marcel Canoy, Mark Elderink, Mark Mink, Marsha Autar, Mirjam van Praag, Moraga Gonzales, Peter van der Veen, Philip Hans Franses, Pieter Gautier, Ria Aydin, Richard de Jong, Rina Timmerman, Robert Dur, Roel Grol, Ronald de Groot, Sacha Kapoor, Sam de Muijnck, Sander Onderstal, Sander Onderstal, Sarah el Boukhallouki, Sascha Füllbrunn, Steve Keen, Ton van Haperen, Wilma Paffen, Wim van Kleef, Yolanda Grift en de organisaties onderaan deze pagina voor hun bijdrage aan de totstandkoming van de week van het economieonderwijs.

www.esb.nu/onderwijs

